

6 Effekter för deltagare och lokalsamhälle

I direktiven för SUFO 2 sägs att folkbildningens betydelse för deltagarna ska belysas bland annat med utgångspunkt i deltagarnas bakgrund och ålder. I sammanhanget berörs också frågor om folkbildningens förhållande till ungdomsgenerationer och folkbildningens lärprocesser. Till de förväntningar som ställs på folkbildningen hör också att den ska medverka till att vitalisera demokratin. I anslutning till detta väcker direktiven också frågan om folkbildningens betydelse för lokalsamhällets utveckling.

I det här kapitlet söker vi belysa dessa frågor genom några olika perspektiv på folkbildningen. I det första avsnittet ger vi en bild av deltagandet i folkbildningen. Därefter ger vi med hjälp av tillgänglig forskning en bild av folkbildningens arbetsformer och deltagarnas upplevelser av folkbildning. Mot bakgrund av detta material tas i det sista avsnittet frågor om folkbildning och demokrati upp.

6.1 Deltagandet i folkbildningen

I detta avsnitt gör vi en beskrivning av deltagandet i folkbildningen. Beskrivningen bygger på allmän statistik och deltagarstudier som genomförts av Folkbildningsrådet.

6.1.1 Studieförbunden

I den löpande statistiken över studieförbundens verksamhet har tidigare inte getts några uppgifter om deltagarna utöver fördelning på kön. Från 2002 finns därutöver en grov kategorisering efter ålder. Denna gäller dock inte den enskilde deltagarens ålder utan anger gruppens huvudsakliga ålder. Enligt FBR:s årsredovisning för 2002 hade närmare 57 000 cirklar, 16 procent, i huvudsak deltagare i åldern 13–24 år, 53 000 cirklar, 20 procent, hade huvud-

sakligen haft deltagare över 65 år. Flertalet av cirklarna, 64 procent, hade främst haft deltagare i åldern 25–65 år.

Den intervjustudie av deltagande i folkbildning och vuxenstudier som SUFO 96 gjorde visade att 75 procent av befolkningen i åldern 18–75 år någon gång deltagit i en studiecirkel. Den övervägande delen deltog bara sporadiskt, men för tio procent var aktiviteten reguljär och för ca fem procent tycktes den i det närmaste dominera fritiden.

Tjänstemän på hög och mellannivå liksom företagare deltog betydligt oftare i studiecirkel än vad arbetare i okvalificerade arbeten gjorde. Deltagandet ökade med den yrkesmässiga kvalifikationsnivån.

Rekryteringen till cirklarna var märkbart jämnare än till vuxenutbildning i stort. I cirklar med främst samhällsinriktade ämnen övervägde tjänstemän och jordbrukare bland deltagarna medan de estetisk-kulturella cirklarna dominerades av kvinnor samt personer med medelhög utbildning.

SUFO 96 drog slutsatsen ”att varken vuxenutbildningen i stort eller studiecirkelarna bidrar till att utjämna utbildningsklyftorna i samhället” (SOU 1996:159). Som förklaring pekade man på cirkelverksamhetens öppna karaktär och menade att om en sådan verksamhet utformas så att den lockar dem som är svårast att nå kommer den också att i hög grad efterfrågas även av dem som är mera studieintresserade.

Folkbildningsrådets undersökningar av cirkeldeltagare

Den senaste av Folkbildningsrådets deltagarundersökningar avsåg verksamhetsåret 2000. Urvalet för enkäten gjordes utifrån de 334 000 studiecirkel som rapporterades 2000. Det totala urvalet var drygt 13 000 personer varav nästan 8 000 eller 61 procent svarade på enkäten (Svensson, 2002).

Fler kvinnor än män, yngre medelålder underrepresenterad

År 2002 var drygt 60 procent av cirkeldeltagarna kvinnor och knappt 40 procent män. Enligt den officiella statistiken, där även cirkelledarna ingår, var antalet kvinnor något lägre, strax under 60 procent. Åldersspridningen bland deltagarna var stor, från tonåren

upp till över 80 år. Av de kvinnliga deltagarna var en av fem i åldern 65–74 år, bland de manliga var det yngre åldrar, 15–25 år, som dominerade med en av fem i denna åldersgrupp. Deltagarnas medelålder var 47,8 år, en höjning från 45,4 år hos 1992 års deltagare.

En jämförelse med hela befolkningen 15 år och äldre visar att åldrarna över 65 år är överrepresenterade bland cirkeldeltagarna, något som främst den stora andelen kvinnliga deltagare i denna ålder leder till. Av deltagarna var 14 procent i åldersgruppen 15–24 år, dvs. lika stor som denna åldersgrupps andel av hela befolkningen, men med en tydlig skillnad mellan könen. Av den kvinnliga befolkningen över 14 år är 15 procent i åldern 15–24 år medan endast tio procent av de kvinnliga cirkeldeltagarna är i denna ålder. Omvänt tillhör 14 procent av den manliga befolkningen över 14 år åldersgruppen 15–24 år medan 20 procent av de manliga cirkeldeltagarna är i denna ålder. Den åldersgrupp som är tydligt underrepresenterad bland cirkeldeltagarna är åldern 25–44 år. En jämförelse med tidigare undersökningar visar att både andelen kvinnor i åldern 65–74 år och andelen män under 25 år ökat jämfört med de tidigare undersökningarna.

Studieförbunden skiljer sig åt såväl ifråga om deltagarnas ålder som könsfördelning. Andelen kvinnor var störst i SKS (nuvarande Sensus) med 72 procent och lägst i SISU med 49 procent. I två förbund, ABF och SV, hade deltagarna 2000 en medelålder på 55 år. Lägst medelålder hade deltagarna hos SISU med 31,8 år och Sfr med 37,6 år. För de övriga förbunden varierade medelåldern mellan 40,2 för TBV och 47,1 för FU. Nästan 45 procent av SISU:s deltagare var under 25 år medan omvänt mer än 40 procent av ABF:s och SV:s deltagare var över 65 år.

Varannan deltagare utanför arbetslivet

Mer än varannan cirkeldeltagare står utanför arbetslivet, antingen som studerande eller som pensionär. Största gruppen är pensionärerna med 35 procent av deltagarna, fler bland kvinnorna. 20 procent av deltagarna är studerande, något fler bland männen. Om man begränsar sig till åldersgruppen 20–65 år, alltså åldersgrupper som i allmänhet är yrkesverksamma, så är en av tio sysselsatt med studier på heltid och något fler är pensionärer. En jämförelse med ULF-data visar att gruppen pensionärer är större bland cirkeldeltagarna än vad den är i befolkningen som helhet.

Andelen cirkeldeltagare med utomnordiskt språk som modersmål är knappt tio procent. En jämförelse med andelen infödda svenskar i befolkningen tyder på att denna andel borde vara uppemot 15 procent för att motsvara den gruppens andel av befolkningen.

Personer med längre utbildning är överrepresenterade

Människor på alla utbildningsnivåer deltar i studiecirklar. Av de äldre deltagarna har många kort grundutbildning. En jämförelse med befolkningens utbildningsnivå tyder ändå på att personer med längre utbildning är överrepresenterade bland cirkeldeltagarna. En tredjedel av befolkningen i åldern 25–64 år har gymnasial utbildning kortare än tre år medan endast en femtedel av cirkeldeltagarna i samma ålder tillhör denna grupp. Omvänt har var femte cirkeldeltagare eftergymnasial utbildning, tre år eller längre, medan endast en av sex i hela befolkningen har sådan utbildning.

Estetiska ämnen dominerar oberoende av ålder och utbildning

Estetiska ämnen dominerar oberoende av deltagarnas ålder och utbildning. Samtidigt finns vissa skillnader. Deltagare med längre utbildning, högskola/universitet 3 år eller mer, och de unga som fortfarande går i grundskola återfinns oftare i cirklar i estetiska ämnen än deltagare med kortare grundutbildning. Omvänt väljer de med lång utbildning mindre ofta att studera ett samhällsvetenskapligt ämne i cirkel.

Bland de yngsta deltagarna, under 25 år, återfanns hälften i cirklar i estetiska ämnen, 20 procent i samhällsvetenskapliga ämnen och tio procent i ämnen inom beteendevetenskap och humaniora.

”Återfall” i cirkeldeltagande vanligt

Som individ kan man delta i flera cirklar under ett år och även parallellt. Det är också vanligt att man återkommer år efter år i studiecirklar. Av cirkeldeltagarna 2000 hade tre av fyra deltagit i cirklar tidigare, i många fall i ett flertal cirklar. Endast var fjärde deltagare deltog i sin första cirkel. Ju större erfarenhet av del-

tagande i studiecirkel man hade desto vanligare var det att man deltog i en studiecirkel även under år 2001.

De förbund som har lättast att nå nya deltagare är de som har kontaktytor in i rörelser och organisationer med många unga medlemmar. Andelen förstagångsdeltagare var högst i studieförbunden med de yngsta deltagarna, SISU och Sfr. De förbund som mer än de övriga rekryterar genom öppen annonsering når, enligt rapporten, inte fler nya och inte heller fler unga. Det är förankringen i rätt organisationer som ger nya deltagare, inte den öppna annonseringen.

Cirkeln en del i ett "sammanhang"

Många studiecirkelns hör hemma i något sammanhang vid sidan av själva cirkeln, oftast inom ramen för verksamheten inom en förening. Fyra av tio deltagare svarade att den cirkel de deltagit i ingick som del i arbetet inom en förening medan tre av tio deltagare ansåg att cirkeln bestod av en "grupp grannar/vänner som brukar studera tillsammans". Lika många svarade att cirkeln rekryterats via annonser eller studieprogram. Det var alltså endast 30 procent av studieförbundens cirklar som rekryterades genom annonser eller liknande. Huvuddelen av studiecirkelns tog form inom ett av annat skäl existerande sammanhang, en förening eller en kamratgrupp av något slag.

Skillnaderna var tydliga mellan studieförbunden. I FU och Mbsk var det över 60 procent av deltagarna som angav att cirkeln tillkommit via annonsering. Den tydligaste motpolen var SISU där 77 procent angav att cirkeln ingick som en del i arbetet i en förening. Även inom FS (Studieförbundet Bilda) låg andelen över 50 procent. Cirkeldeltagandet är alltså inte någon isolerad aktivitet, studierna sker i ett sammanhang tillsammans med människor som man känner och har flera relationer till.

Specialkunskaper och gemenskap viktigaste motiv

Motiven för att delta i studiecirkelns är knutna till fritid och specialintressen. Ställda inför ett val mellan fasta svarsalternativ valde 70 procent av deltagarna som motiv för deltagande att man ville bättra på sina kunskaper inom ett specialområde eller värdet av gemenskapen i cirkeln. Inte ens av de yrkesverksamma deltagarna var det

fler än sexton procent som angav som motiv att få kunskaper för arbete eller yrkesliv. Ifråga om motiven för deltagande var bilden densamma även i de två tidigare undersökningarna.

Om man jämför studieförbunden så skiljer TBV ut sig genom att så mycket som 30 procent av deltagarna anger kunskaper för arbete/yrkesplaner som motiv för deltagande. Även FU har en större andel deltagare än genomsnittet, som anger detta motiv. I båda fallen är det gemenskapsmotivet som får jämförelsevis liten anslutning.

6.1.2 Folkhögskolan

För folkhögskolan finns detaljerade uppgifter att tillgå i SCB:s årliga statistik över verksamheten. Alla folkhögskolor erbjuder långa allmänna kurser som, även om de kan ha särskild ämnesprofil, har en bred ämnesinriktning. På många skolor finns särskilda, ofta yrkesinriktade, kurser där en större del av studietiden ägnas åt det ämnesområde man valt. Dessutom finns kurser inom ramen för särskilda utbildningssatsningar som finansieras i särskild ordning. Sådana kurser har under några år funnits inom ramen för kunskapslyftet. Till detta kommer korta kurser, ofta i samverkan med någon folkrörelseorganisation. För de korta kurserna redovisas i statistiken endast antal kurser, antal deltagarveckor, antal deltagare och antal kvinnor.

Unga deltagare, fler kvinnor än män

I de långa allmänna kurserna, de långa särskilda kurserna och de särskilda utbildningssatsningarna var i alla tre kursstyperna 65 procent av deltagarna kvinnor både vår- och höstterminen 2002. I de korta kurserna utgjorde kvinnorna 57 procent av deltagarna bägge terminerna.

I de allmänna och särskilda kurserna var flertalet av deltagarna unga, hälften var i åldern 18–24 år och 20 procent i åldern 30–45 år. Tio procent av deltagarna i långa allmänna kurser var över 60 år. Kurserna inom särskilda utbildningssatsningar visar en något annorlunda åldersfördelning. Den största gruppen, ca 40 procent, var i åldern 30–45 år.

Vanligt med kortare utbildningsbakgrund

Ifråga om tidigare utbildning finns motsvarande skillnader. I de långa särskilda kurserna 2002 hade 55 procent av deltagarna en treårig gymnasieutbildning och ytterligare 16 procent hade längre utbildning. Av deltagarna i långa allmänna kurser hade nästan var tredje, 28 procent, en treårig gymnasieutbildning medan 65 procent hade en kortare utbildning. I kurser inom kunskapslyfter och andra särskilda utbildningssatsningar hade nästan 40 procent av deltagarna högst grundskola och ytterligare 45 procent endera oavslutade gymnasiestudier eller tvåårigt gymnasium.

En jämförelse över tiden visar inga påtagliga förändringar ifråga om deltagarnas ålder och utbildning. Deltagarna i de allmänna och särskilda kurserna var något yngre 2002 än 1997. För deltagare i särskilda utbildningssatsningar gällde motsatsen, 2002 års deltagare var äldre än 1997 års. Ifråga om tidigare utbildning finns inga tydliga skillnader mellan de två åren.

Invandrare och funktionshindrade

Andelen invandrare utgjorde vårterminen 2002 elva procent av samtliga deltagare i långa kurser, höstterminen 2000 utgjorde de 14 procent. På de kurser som anordnades inom ramen för kunskapslyftet var andelen invandrare dubbelt så stor, 22 procent på våren och 24 procent på hösten. En jämförelse över tid visar en liten ökning av andelen invandrare jämfört med 1997. Inom de särskilda utbildningssatsningarna finns också en större andel invandrare, 23 procent jämfört med 12 procent i allmänna kurser och fyra procent i särskilda kurser. Andelen deltagare med någon form av funktionshinder är låg. Av totalt ca 110 000 deltagare per termin under 2002 anges drygt 11 000 per termin vara funktionshindrade. Jämfört med läget 1997 har antalet ökat med sex procent.

Nya folkhögskolor

Efter 1991 har 20 nya folkhögskolor tillkommit. Med något undantag är det filialer som knoppats av från tidigare skolor. De nya skolorna har i nästan samtliga fall en starkare lokal förankring än vad de äldre skolorna i allmänhet har. I flera fall har de drivits fram av lokala intressen. De ligger också oftast i större tätorter, i flera

fall i storstadsområden, dvs. i andra miljöer än vad folkhögskolan traditionellt förknippas med. Flera av de nya skolorna saknar internat och vänder sig därmed i första hand till deltagare från närområdet. Folkhögskolan som helhet har genom tillkomsten av de tjugo nya skolorna fått en bredare organisatorisk bas.

Rolf Berndtsson (2003) belyser vad de nya skolorna betytt för sammansättningen av deltagarkollektivet. De nya skolorna har en mer än dubbelt så stor andel invandrare som de gamla. Hösten 2001 var andelen invandrare i långa kurser på de nya skolorna 24 procent jämfört med elva procent för de gamla skolorna. Ifråga om andelen handikappade finns ingen tydlig skillnad mellan gamla och nya skolor.

Deltagarna på de nya skolorna var äldre än på de gamla skolorna även om skillnaden inte var särskilt stor, 40 procent av deltagarna på de nya skolorna var i åldern 18–24 år mot 44 procent av deltagarna på de gamla skolorna. På de nya skolorna utgjorde åldersgruppen 30–45 år 30 procent av deltagarna medan denna grupp på de gamla skolorna utgjorde 26 procent. Även andelen deltagare med kort utbildning var större på de nya skolorna, 21 procent hade enbart grundskola mot 14 procent på de gamla skolorna. Av deltagarna på de nya skolorna hade 68 procent kortare utbildning än treårigt gymnasium jämfört med 55 procent av deltagarna på de gamla skolorna.

6.1.3 Benägenhet till fortsatta studier

I perspektiv av ett livslångt lärande är det av intresse att se i vilken utsträckning studieförbundens och folkhögskolornas deltagare fortsätter att studera. Direktiven för SUFO 2 ställer frågan om i vilken utsträckning folkbildningens deltagare går vidare till högskola eller annan utbildning.

När det gäller deltagare i folkhögskola saknas uppgifter om i vilken utsträckning de fortsätter att studera. För de senaste åren, 2000–2003 har SCB uppgifter om antal sökande till högre utbildning (inklusive obehöriga sökande) med folkhögskolebakgrund för höstterminerna. Antalet sökande pendlar mellan 4 000 och 4 500 i individer räknat. Höstterminen 2000 uppgick antalet sökande till 4 557 och 2003 till 4 530.

I folkhögskolans långa allmänna och särskilda kurser samt i den särskilda utbildningsinsatsen fanns 26 573 deltagare hösten 2002,

dvs. ungefär en fjärdedel kan sägas ha sökt till högskolestudier. I SCB:s uppgifter ingår inte dem som sökt till högskolor med egna intagningar, främst vissa konstnärliga utbildningar. SCB bedömer att antalet sökande på vårterminerna är betydligt lägre, sannolikt under 1 000 personer.

När det gäller folkhögskolans deltagare är också de verksamheter som sker för att underlätta en övergång till högskolestudier av intresse. Utöver collegeutbildningar av olika slag finns några exempel där folkhögskolor och högskolor/universitet samverkar för att under ett år ge folkhögskoledeltagare möjlighet att "känna på" vad högskolestudier innebär. Sådana exempel är "Bryggan" som är ett samarbete mellan Åsa folkhögskola och Kjesäters folkhögskola och Mälardalens högskola. Ett annat exempel finns i Skåne, där Östra Grevie folkhögskola och Eslövs folkhögskola samarbetar med Lunds universitet om ett preparandår på folkhögskola. Avsikten är att verksamheten ska breddas till alla folkhögskolor och högskolor i Region Skåne.

När det gäller studiecirkeldeltagares benägenhet till fortsatta studier hos andra anordnare saknas uppgifter helt. Däremot vet vi att cirkeldeltagare i mycket stor utsträckning fortsätter att delta i studiecirkel (se 6.1.1). I *Studiecirkeldeltagare 2000?* frågades om tidigare erfarenhet av folkhögskoleverksamhet. Det visade sig att drygt tio procent av cirkeldeltagarna hade gått på folkhögskola ett år eller mer. Vi har också sett att den som en gång börjat studier i cirkel gärna fortsätter.

6.2 Folkbildningens arbetsformer

Folkbildningen vänder sig i första hand till vuxna studerande. Även om en stor del av de studerande på folkhögskolor är relativt unga så har de nått vuxen ålder och många finns i medelåldern. Deltagare i studiecirkel kommer från alla åldersgrupper, det finns en stor grupp av ungdomar men också en stor grupp av människor i pensionsåldern. Hälften av cirkeldeltagarna finns i arbetslivet och en stor del av de studerande på folkhögskola har erfarenhet av arbetslivet. Det finns anledning förvänta sig att detta förhållande ska återspeglas i arbetsformerna.

I folkbildningens styrdokument och i andra beskrivningar av verksamheten och dess kännetecken betonas genomgående demokratiska värderingar som grundläggande för arbetet. Studiecirkeln,

sägs det i Folkbildningsrådets beskrivning av förutsättningar för statsbidrag, ”präglas av demokratiska värderingar och tar till vara varje deltagare som en resurs med erfarenheter och tankar värda att lyfta fram”. Man betonar att studierna kännetecknas av dialog och att ledare och deltagare gemensamt planerar studiearbetet. Liknande synsätt gäller också för folkhögskolan.

6.2.1 Tre studier av folkbildningens lärprocesser

En studie av arbetsformerna i studiecirklar redovisas i en rapport från Lärarhögskolan i Stockholm (Borgström m.fl., 1998). Projektet byggde på vad man kallar ”kvalitativa forskningsintervjuer” med deltagare i studiecirklar. Intervjuer genomfördes i början av studierna och efter avslutad cirkel. Totalt intervjuades 69 cirkeldeltagare från tolv cirklar. Cirklarna hörde hemma inom tre olika studieförbund och hade olika karaktär och ämnesinriktning. De intervjuades utsagor ligger till grund för analysen.

Per Hartman (1999) har undersökt studiemiljö och arbetsätt på två folkhögskolor och i två studieförbund. Egen observation var en huvudlinje i datainsamlingen. Denna kompletterades sedan med ett antal intervjuer med deltagare och lärare/ledare i studiegrupperna. Detta innebär dels att han har ett bredare material där egna iakttagelser ligger till grund även för intervjuerna, dels har han fått möjlighet att ta med studiemiljön och lokalens utformning och användning i analysen. Underlaget utgörs av de allmänna kursernas första läsår vid två utvalda folkhögskolor och sex studiecirklar vid två studieförbund. I båda fallen har skilda ämnen studerats.

Eva Andersson (2001) har i en kombinerad enkät- och intervjustudie undersökt cirkelledarnas förutsättningar för och syn på sin uppgift. Studien av cirkelledarskapet ger en bild av ledarskap och arbetsformer i studiecirklar så som det tedde sig i senare delen av 1990-talet. Materialet består av två delar; observationer av cirklar och intervjuer med cirkelledare i tjugo cirklar i en kommun samt en enkätundersökning av ett urval cirkelledare från samtliga studieförbund i hela landet. Enkäten besvarades av 874 ledare eller drygt 70 procent av det slutliga urvalet.

Det pedagogiska rummet

Hartman (1999) beskriver den demokratiska processen i studiegruppen – hur styrning och beslut går till – utifrån dels en analys av rummet, dels egen observation. I studiegrupperna fanns läraren/ledaren vid rummets ena ände där också skrivtavla och andra pedagogiska hjälpmedel fanns. Om lärarna valde en position som gav överblick och kontroll över deltagargruppen så valde deltagarna inom den givna ramen platser som gav dem kontakt med varandra eller en position med viss distans. Undantagsvis gjordes försök att bryta det mönster som fanns inbyggt i rummet.

Hartman sammanfattar: "Folkbildningens ambitioner att skapa studiegrupper där deltagare och lärare/ledare gemensamt planerar och genomför studier får föga stöd av studiemiljöerna för dessa avsikter." Erfarenheten gällde i lika grad folkhögskolor som studieförbund. Det kan också noteras att de cirklar som ingick i studien höll till i lokaler som var studieförbundens egna och där förbundet som arrangör stod för lokalens utformning.

Ifråga om arbetsformerna såg Hartman skillnader mellan folkhögskolor och studieförbund. Skolorna präglades av egna lokalt baserade arbetsformer med tydliga inslag av projekt och tema-studier. Det var lärarna som bestämde ämnesinnehållet. Kursdeltagarna ställdes inför väl planerade lektioner, med hög läraraktivitet, där deras egen aktivitet inskränkte sig till att besvara och ställa frågor kring det av läraren valda ämnesstoffet. Någon möjlighet att själva ta ställning till ramar och innehåll hade de inte.

I studiecirklarna var urvalet av ämnesstoffet avklarat före cirkelns start. Både innehåll och studiematerial var fastlagt i och med att cirkeln annonserats. I flera av cirkelarna användes studiematerial som utarbetats centralt på förbundet. Cirkelns arbete kretsade kring ledaren och materialet, som i stor utsträckning var styrande för arbetet. I cirkelarna organiserades studierna med utgångspunkt i angivna cirkelämnena.

Förutsättningarna skiljde sig mellan folkhögskolor och studie-cirklar så till vida att man arbetade med större grupper på folkhögskolorna. Viktig var också den längre studietiden på folkhögskolorna, som bland annat möjliggjorde inslag av ämnesövergripande studium och längre grupparbeten. Cirklarna bestod av små grupper och led av en relativt hög frånvaro. Studierna i cirklarna var huvudsakligen knutna till samtal mellan deltagare och ledare kring texter i studiematerialet. Arbetsformerna initierades genomgående av ledaren.

Cirkelledaren

Borgström m.fl. (1998) pekar på cirkelledarens centrala roll och på gruppens betydelse. De menar att studiecirkeln är en ”studieform där gruppen får utrymme och möjlighet att vara den resurs och den potentialen för lärande, den på olika sätt är”. I flertalet cirklar har man sett hur det utvecklats ett kollektivt lärande, dvs. ett lärande som sker i en relation mellan deltagarna. I de fall deltagarna fått liten behållning av cirklarna har det hängt samman med att det inte varit ett genuint intresse för ämnet som fört dem samman. I intervjuerna har deltagarna pekat på hur man i cirkeln fått ta ansvar för sitt eget lärande och att detta bidragit till lärandet.

Studiecirkeln, menar forskargruppen, bör främst beskrivas i termer av kollektivt lärande, inte som tidigare kollektiva mål. Av studien drar de slutsatsen att studiecirkeln främst är en resurs där människor får möjlighet att utveckla sina personliga liv. Genom att delta i studiecirkeln får människor möjlighet att förverkliga sina egna, större eller mindre, projekt.

Cirkelledarens pedagogiska roll

Cirkelledarens pedagogiska roll beskrivs som förmedlarens. I ett par fall har rollen varit handledarens. Ifråga om ledarstil beskrivs ledarna som ”formaldemokratiska” eller i ett par fall patriarkaliska. I en cirkel har man funnit kombinationen av handledarroll och reallt demokratiskt ledarskap. Det var en cirkel där alla kom från samma by, kände varandra tidigare och studierna handlade om den egna byns utveckling. Man hade alltså ett gemensamt problem och studierna var ett sätt att tillsammans arbeta med detta problem. Cirkelledaren var en i gruppen och alla deltagare tycktes ha haft ett verkligt inflytande.

Många deltagare hade upplevt studiecirkeln som en skola, cirkeln präglades av samma modell. Det inflytande man hade över studierna upplevde man som något man fått av cirkelledaren. Alla studiens cirklar var i övervägande grad styrda av cirkelledaren med undantag av den nämnda byutvecklingscirkeln. Forskarna menar att pedagogiken totalt sett kännetecknades ”av svagt och i vissa fall mycket svagt inflytande från deltagarnas sida på cirkelns verksamhet” (Borgström m.fl., 1998).

Hur cirkeln fungerar beror mer av det sammanhang där den hör hemma. Ett par av de cirklar som ingått i studien hade tillkommit genom någon form av kollektivt beslut eller ledarbeslut i en förening, den enskilde deltagaren hade inte sökt sig dit av eget intresse. Dessa cirklar var också de där deltagarna värderade sitt utbyte av deltagandet lägst. Detta innebär att en betydande del av studieförbundens cirklar kan omfattas av omdömet. Som framgått i avsnitt 6.1.1 organiseras 40 procent av alla cirklar inom föreningar av olika slag.

Eva Andersson (2001) beskriver tre olika typer av cirklar där cirkelledarens roll framträder tydligt. Som *ledarcentrerade undervisningscirklar* betecknas cirklar där ämnet står i fokus och ledaren ser som sin roll att förmedla kunskaper till deltagarna. I dessa cirklar tycks ledarna inta en ganska traditionell lärarroll. Det handlar om cirklar i ämnen som brukar uppfattas som kunskapsinriktade, cirklar där deltagarna som individer strävar efter att tillägna sig kunskaper eller en förmåga, t.ex. i matematik, bokföring, språk.

I *ledarcentrerade kollektiva cirklar* framstår cirkelns gemensamma aktivitet som det centrala. Som typexempel tar Andersson kör-cirkeln där det gemensamma sjungandet är målet. Ledaren har en central roll, kanske som vägledare och undervisare, men då huvudsyftet är det gemensamma resultat blir rollen som samordnare central.

Många cirklar handlar om att deltagarna ska tillägna sig praktiska färdigheter som ett konsthantverk eller att använda en dator. De har släktskap med kör-cirkeln, men skiljer sig från den genom att det individuella resultatet fokuseras, inte det kollektiva. Andersson betecknar denna typ som *ledarcentrerade individuellt inriktade cirklar*. Ledaren uppfattar sin roll vara att ge stöd och hjälp åt varje deltagare för sig, att vara handledare åt dem var och en. Alla arbetar mer eller mindre entydigt med individuella uppgifter som när flera står inför likartade problem kan omvandlas till ett gemensamt problem.

Av deltagarcentrerade cirklar urskiljer Andersson två slag, *cirklar med skapande innehåll* och *allmänt deltagarcentrerade cirklar*. Deltagarcentrerade cirklar formas av deltagarnas egen aktivitet och ledaren har en mer tillbakadragen roll. En rockbandscirkel blir för Andersson det exempel från observationerna, som står närmast denna typ. Den utgörs av en grupp som spelat ihop länge och som tillsammans arbetar med att utvecklas i det gemensamma musicerandet. Exemplet på allmänt deltagarcentrerade cirklar finns inom

föreningar och organisationer där man samlas omkring ett ämne, som direkt berör den egna organisationens verksamhet, eller lokala förhållanden, som man inom en politisk organisation vill påverka. Cirklarna kännetecknas av en ideologisk profil.

Den tydliga ledarcentreringen i många cirklar stämmer väl överens med bilderna hos Hartman och Borgström m.fl. Ett problem med den kvalitativa metod de använder är att den inte säger något om hur vanliga de beskrivna förhållandena är. Tyvärr ger inte heller Anderssons studie någon vägledning i detta avseende. Trots att det i studien ingår en kvantitativ ansats med en omfattande enkät till en stor grupp ledare stannar analysen vid att beskriva de olika cirkeltyperna.

Andersson pekar på några skillnader mellan ledare i olika typer av cirklar. Arvoderade ledare verkar återfinnas främst i undervisningscirklar och i ledarcentrerade individuellt inriktade cirklar medan icke arvoderade ledare oftare har kollektiv eller deltagarcentrerad inriktning. På liknande sätt har ledare som verkar inom studieförbundens medlemsorganisationer liksom ledare som tidigare varit deltagare i cirklar oftare deltagarcentrerade cirklar. Bakom de skillnaderna kan ligga andra förhållanden, som mer har att göra med hur en cirkel kommit till stånd och i vilket sammanhang den finns eller kanske med ämnet, än med skillnader mellan ledarna.

Vad är det som formar ledarskapet?

Eva Anderssons undersökning visar att ledarna själva tillmäter ämnet och dess karaktär stor betydelse. Det är, menar de, ämnets krav som bestämmer arbetsformerna i studiecirklar. Detta står i motsättning till den gängse hållningen inom studieförbunden, noterar forskaren. Ledarutbildningsmaterial och handledningar utgår istället från att studiecirkeln kännetecknas av bestämda drag oberoende av ämne. Trots detta tycks det vara så att de ledare som tagit del av ledarutbildningar i högre grad än andra hänvisar till att ämnet bestämmer arbetsformen.

Direkt eller indirekt tycks det i hög grad vara deltagarnas förväntningar som styr arbetet. Det finns en betoning av att deltagarnas intressen ska vara vägledande för arbetet och studieförbunden har ett intresse av nöjda deltagare. Detta leder till att för många av ledarna står deltagarnas förväntningar i centrum. Verksamheten utformas så att deltagarna blir nöjda och detta utan någon egentlig

prövning av vad andra arbetsformer skulle kunna tillföra verksamheten.

Hur rekryteras cirkelledarna?

Gruppen cirkelledare har en varierad sammansättning, enligt Andersson. I gruppen finns alla åldrar representerade, från övre tonåren upp till 80-årsåldern. Andelen pensionärer bland ledarna, en fjärdedel, är något lägre än bland deltagarna.

Ledarna rekryteras främst inom cirkelverksamheten och/eller inom studieförbundens medlemsorganisationer genom att tidigare deltagare eller aktiva inom organisationer tillfrågas om att bli ledare, 60 procent har rekryterats på detta sätt.

En grupp på nästan var fjärde ledare har i första hand cirkelns stöd för att vara ledare, de har fått uppgiften inom en befintlig grupp som gemensamt ägnar sig åt studier. En cirkelledare av fem har själv anmält sitt intresse för att vara ledare. Dessa uppgifter pekar på en stor kontinuitet inom cirkelverksamheten. Nya ledare formas främst inom den befintliga verksamheten eller i dess omedelbara närhet inom en medlemsorganisation.

Erfarenhetens roll för arbetssättet

Hartman menar, att man i studiegrupperna gärna använder beprövade och av deltagarna kända former för studierna. På folkhögskolorna använde man sig av ämnesövergripande organisation och grupparbete. I cirkelna varierade formerna, men med ett starkt ledarorienterat arbetssätt. I folkbildningens måltexter framhålls deltagarnas erfarenheter som viktiga. Hur detta ska tillämpas var, enligt Hartman, oklart för både ledare och deltagare. I planeringen av studierna tillmättes ledarnas erfarenheter större betydelse än deltagarnas.

På folkhögskolorna var de olika aktörernas bild av förutsättningarna för studierna ofta olika. Lärarnas handledning var mjuk med svag uppföljning av givna råd. De studerande visade låg benägenhet för förändringar. De erfarenheter, som slog igenom i arbetet, var de man hade med sig från ungdomsskolan. Frågan om vilka erfarenheter från studier, yrkesverksamhet eller annat, som var värda att utnyttja ställdes inte. I studiecirkelna var intresset för

ansvarsfrågorna svagt. Man ställde upp på de arbetssätt som ledarna presenterade.

Ledare/lärare ansåg sig använda vuxenpedagogiskt präglade metoder. Det mjuka handlag som fanns i relation till deltagarna sågs om ett uttryck för det. Samtidigt iakttog forskaren hos deltagarna en tydlig acceptans, Hartman använder ordet orderlydnad, frånvaro av initiativ och ett svagt ansvar för genomförandet. Den pedagogiska strategi man valt var känd av ledare/lärare men inte av deltagarna. Deltagarna var okunniga om folkbildningens särdrag och kunde därför inte ställa krav på arbetsformerna utifrån en egen uppfattning. Det fanns en tydlig snedfördelning mellan de två aktörsgrupperna.

Beslutsformerna

Hartman ägnade beslutsformerna i studiegrupperna en särskild granskning. Utifrån sina observationer urskiljer han tre former; samråd, åtlydnad och ramlöshet. Två av modellerna, samråd och åtlydnad, fann han både på folkhögskolor och i studieförbund, den tredje, ramlöshet, återfanns i en cirkel.

Beslut i samråd fann han ett tydligt exempel på i en av studiegrupperna på folkhögskola. Den kännetecknades av att läraren visade sig lyhörd för de studerandes önskemål och anpassade sin undervisning efter dessa. De studerande formulerade problem de ville se åtgärdade och studiearbetet reviderades fortlöpande. Även om de studerande visste vad de tyckte så överlät man till läraren att komma med förslag till åtgärder. Detta var en få grupper som tillämpade en samrådsmodell. I några av studiecirkelarna gjordes begränsade försök till samråd vid beslutsfattande.

I andra grupper var inslagen av samverkan få eller saknades. Istället var det budord från lärarna/ledarna som gällde. Det var dessa som planerade studierna och deltagarna förväntades fogligt följa direktiven. Lärarna framställde sina lektionsförslag som icke förhandlingsbara och de accepterades, om än utan entusiasm. Imperativa inslag med besked om vad som ska göras till nästa gång var inte sällsynta. Hartman menar att den här beslutsmodellen hade sin grund i att läraren företrädde planer och riktlinjer som beslutats i lärarlaget. Lärarens förslag till upplägning byggde på överenskommelser som de studerande inte kände till. Bakom läraren fanns skolans hela auktoritet. Det innebar att förutsättningarna var

osymmetriskt fördelade, de grundades inte i överläggningar mellan parterna.

Studiegrupperna hade, menar Hartman, frihet att själva utforma sitt beslutsfattande. Detta skedde dock utifrån dolda principer. Lärarna/ledarna gavs i den processen tolkningsföreträde och deltagarnas engagemang var måttligt. På grundval av sin erfarenhet och vana vid situationen fick ledare/lärare ansvaret att välja på hela gruppens vägnar. Besluten förgicks inte av något frekvent utbyte av åsikter och argument. Det pedagogiska värdet av demokrati i studiesituationen och vinsterna med delaktighet och engagemang uppfattades inte som självklart. Hartman konstaterar avslutningsvis: ”De hypotetiska förhoppningarna om folkbildningens demokratiskt fostrande roll kan inte beläggas utifrån de beslutformer som grupperna använde.”

Den roll som lärare/ledare tilldelas i studiegrupperna har också med maktrelationer att göra. Hartman påtalar här det kunskapsövertag ifråga om studiernas organisatoriska ramar som lärare/ledare av naturliga skäl har gentemot de studerande. Till skillnad från de studerande behärskar lärare/ledare de institutionella ramarna och har ett tolkningsföreträde ifråga om tillämpningen av dessa. Deltagarna befinner sig i underläge och saknar i stor utsträckning reella valmöjligheter. Det hindrar inte att forskaren kunde observera motståndsstrategier i form av tyst avståndstagande från givna anvisningar. Den allmänna bilden från studiegrupperna blev dock att lärarna/ledarna tilldelades ”en beslutande roll som inte öppet ifrågasattes”.

Centrering kring cirkelledaren

Den övergripande bild av ledarnas förhållningssätt och agerande som Anderssons studie ger, stärker det intryck som de tidigare refererade studierna av arbetsformerna gett. Cirklarna är i allmänhet centrerade kring ledarens roll. Ledaren organiserar arbetet utifrån sina bilder av hur det bör vara och sin bild av vad deltagarna förväntar sig. Han eller hon är också den som står för kunskapsförmedlingen. Alternativet är en stark bindning till studiematerialet. Som en motbild framstår ett antal cirklar som formats i bestämda sammanhang, oftast inom en förening, eller genom att en grupp av personer utifrån ett gemensamt intresse formar en studiecirkel. I sådana sammanhang har Andersson funnit de deltagarcentrerade

cirklarna. Det är cirklar där deltagarnas medborgerliga förmåga tränas och utvecklas. Eftersom de ofta finns inom en förenings ram blir det i de flesta fall fråga om en utveckling som sker inom en gemensam ideologisk ram.

Osäkerhet om målen för verksamheten

Anderssons studie tyder på att de samhälleliga målen för verksamheten inte framstår som tydliga för cirkelledarna. Intervjuerna visar att ledarna ofta har svårt att relatera den egna cirkeln till de samhälleliga målen. Många känner sig också osäkra på eller känner överhuvudtaget inte till målen för verksamheten. De ledare som har deltagit i studieförbundens ledarutbildning känner sig mer bekanta med målen än vad andra ledare gör. Ledarnas uppfattning om cirkelns samhälleliga effekter är också beroende på cirkelns ämne och sammanhang. I cirklar som fokuserar samhällsfrågor och kanske ibland syftar till att deltagarna ska agera för förändringar menar ledarna, att deltagarna blir mer kritiska och får kunskaper som gör att de mer aktivt kan delta i samhällsutvecklingen.

Slutsatser av studierna

Hartman tar upp betydelsen av institutionaliserade ramar och former, men också bristen på genomslag i den praktiska verksamheten för uttalade mål. Arrangörerna av verksamheten, både folkhögskolor och studieförbund, hade långa lokala traditioner med institutionaliserade arbetsformer. På folkhögskolorna bars dessa upp av lärarråd och fastlagda kursbeskrivningar. Studiecirkelarna använde material, som utvecklats på grundval av erfarenhet, och man följde etablerade arbetsformer. Den nya frihet, som 1991 års folkbildningsreform inneburit, utnyttjades sparsamt. Istället följde man invanda rutiner och såg till att bevara det goda renommé man tidigare vunnit.

I en allmän problematik runt verksamheten ingår samhällets folkbildningsmässiga ambitioner, de mål som institutionerna på olika nivåer satt upp, men också deltagarnas förväntningar. De senare påverkas bland annat av deltagarnas tidigare erfarenhet från andra studie- och utbildningssammanhang. Till bilden hör också att studieförbund och folkhögskolor agerar på en marknad där de har

att dra till sig deltagare. Folkbildningens arbetsformer förväntas skilja sig från dem som används inom andra utbildningar. I folkbildningens egna texter markeras att man använder sig av specifika former där bland annat deltagarinflytande och anpassning till deltagarnas behov och intressen poängteras.

Hartman har, med observation som främsta metod, inriktat sig på vad som faktiskt sker i studiegruppen, dess arbetssätt, beslutsformer och rådande maktfördelning. Borgström m.fl. har via intervjuer försökt få grepp om deltagarnas upplevelser och cirkelns resultat. Den bild som deltagarna i efterhand gett av studiegruppen har, med något undantag, varit positiv. Även om man inte, i linje med Hartmans resultat, levt upp till bilden av folkbildningens arbetsformer så har deltagarna varit nöjda både med arbetssättet och utbytet.

Bilden av folkbildningens demokratiska arbetsformer och deltagarnas erfarenheter som en viktig bas för studierna är något som finns i folkbildarnas idealbild av den egna verkligheten. Deltagarna känner inte till den eller är i varje fall mindre bekanta med den. Det framgår bland annat av Hartmans iakttagelse att deltagarnas tidigare erfarenhet av skolgång kan prägla deras förväntningar på arbetsformer och ledarroller i folkbildningens studiegrupper. Det innebär också att de kan vara nöjda även om studieförbund och folkhögskolor inte lever upp till sina egna ideal.

6.2.2 Lärande med IKT-stöd

I folkbildningspropositionen 1998 bedömde regeringen att folkbildningen borde ta på sig viktiga uppgifter på IT-området, både genom att erbjuda utbildning kring IT och genom att utnyttja IT som redskap i utvecklingen av den egna verksamheten.

SUFO 2 har i antologin *Folkbildning och lärande med IKT-stöd* (SOU 2004:8) med hjälp av ett antal forskare gett en bild av hur den nya informations- och kommunikationstekniken, IKT, används inom studieförbund och folkhögskolor och vilka problem och möjligheter som tekniken medför för verksamheten.

Folkbildning och flexibelt lärande

Trots att folkbildningen har varit en aktiv part i utvecklingen är frågan om flexibelt lärande inom folkbildningen inte okontroversiell (Andersson, Mikael, 2004). Den avgörande frågan har varit om studier på distans går att förena med folkbildningens värderingar.

Utvecklingsarbetet har bl.a. handlat om att överbrygga de spänningar som funnits mellan folkbildningens ideal och vad man tidigare talat om som distansutbildning. I takt med att formerna för det flexibla lärandet utvecklats, har också folkbildningen funnit former för verksamheten som för de allra flesta står i samklang med folkbildningens värderingar (Andersson, Mikael, 2004).

En del av folkbildningens tveksamhet mot och svårigheter med distansutbildning kan ha att göra med olika syn på rationalitet. En omsorgsrationalitet som vägleds av strävan mot utveckling genom möten och ömsesidigt stöd kan ställas emot en teknisk rationalitet som prioriterar effektivitet (Byström m.fl., 2004).

Motiven för att införa informations- och kommunikationstekniken (IKT) i folkbildningen har varit den tids- och rums- mässiga flexibilitet som kan uppnås med dess hjälp. De flesta av ledarna/lärarna prioriterar först och främst flexibiliteten och försöker skapa en så god miljö för lärande som möjligt utifrån sina pedagogiska och didaktiska föreställningar. Lärandemiljön betonas och inget tyder på att man utgår från och inrättar sin uppläggnings efter vad som är tekniskt möjligt (Andersson, Eva, m.fl., 2004).

Den rums- och tidsmässiga flexibiliteten kan lätt komma i konflikt med önskemålen om flexibilitet ifråga om innehåll och arbetsformer. Individuellt upplagda studier omöjliggör studieformer där flera deltagare är beroende av varandra för sina studier, vilket många folkbildare anser ingår i en god miljö för lärande (Andersson, Eva, m.fl.). I en strävan att anpassa sig till de deltagare som är aktiva i sina studier och bevara möjligheten till möten och dialog finns en tendens till modultänkande. Ökningen av individens frihet begränsar dock möjligheterna till kollektiva läroprocesser. Studier av små kursmoduler gör det svårt att bygga vidare på interaktionen i en grupp. Ständigt nya sammansättningar av deltagare gör det svårt att få till stånd den sociala trygghet och gemenskap som behövs för att deltagarna ska våga ställa frågor och komma med inlägg. Detta kan i sin tur leda både till ytlighet i diskussionerna och till "omtugg" av samma frågor. Forskarna ställer

sig tveksamma till vilken kvalitet det går att få i en sådan process (Andersson, Eva, m.fl., 2004).

Forskarna ger också exempel på att distansformen och IKT-verktyget använts på ett sätt som gjort studiekontexten flexibel på flera olika sätt. I dessa fall har deltagarnas olika bakgrunder, erfarenheter och möjligheter att lyfta in frågeställningar och eget material till cirkelarna/kurserna tagits tillvara och gjorts till utgångspunkt för lärandet. Möjligheterna att låta bildningsprocessen ta avstamp där deltagarna befinner sig och samtidigt låta lärandet bli situerat både i en studie- och i en vardagskontext finns. Men då får inte en aspekt av flexibiliteten tillåtas överskugga andra aspekter.

Tillgång och tillträde till samt användning av tekniken

Folkbildningsrådet har gjort en kartläggning av hur IKT används i studieförbund och folkhögskolor. Inger Landström, som gjort studien, konstaterar att den nya tekniken nu finns och används på alla håll, även om glesbygdens villkor ofta är sämre än storstadens. Samtliga studiens folkhögskolor och studieförbundsavdelningar är uppkopplade på Internet, vanligen med bredband eller ADSL.

På folkhögskolorna har lärarna i allmänhet datorer och tillträde till Internet. Även studerande har i stor utsträckning tillgång till och använder nätet. På studieförbunden är datorer och Internet en resurs främst för administrationen. Cirkelledare har sällan tillgång till egna datorer eller tillträde till nätet (Landström, 2004).

Nästan nio av tio folkhögskolor, men bara hälften av studieavdelningarna, använder IKT-stöd i närundervisningen respektive cirkelarbetet. Nio av tio skolor använder IKT-stöd för särskilda grupper, men bara tre av tio avdelningar. Hälften av skolorna och en fjärdedel av avdelningarna använder IKT-stöd i distanskurser med fysiska träffar, och två respektive en av tio i kurser som ges helt på distans. Det mest använda pedagogiska stödet i båda verksamheterna är informationssökning på Internet. I folkhögskolornas kurser används IKT också för att skapa diskussionsforum.

Strategiska förhållningssätt till IKT

Inger Landström sammanfattar kartläggningen i tre slutsatser. Ekonomin ses som grundläggande för möjligheterna att skapa den tekniska miljö som krävs för att använda IKT-stöd i verksamheten. För det krävs extra resurser, något som folkhögskolan i högre utsträckning än studieförbunden fått bl.a. genom ITiS, IT i Skolan.

Fortbildningsinsatser ses som viktiga för att förändra attityder och skapa den grogrund som behövs för att gynna pedagogisk utveckling i studieverksamheten.

Tillhörigheten i de nät man ingår i har betydelse för om och på vilka sätt man använder nätet. Landströms undersökningen har visat studieförbundens stora betoning på IT-stöd i administration och styrning, jämfört med folkhögskolornas större användning av IT-stöd i studieverksamheten. Det finns också en stor skillnad mellan folkhögskolorna och studieförbunden när det gäller olika gruppers tillträde till nätet.

Skillnaderna, menar Landström, kan ses i ljuset av att studieförbundsavdelningarna oftast ingår i studieförbundets och medlemsorganisationernas nät, ungefär hälften också i Folkbildningsnätet. Cirkelledarna har liksom cirkeldeltagarna oftast inte tillträde till nätet och ställs utanför den information som förmedlas där. De blir inte delaktiga i vad som är på gång, vare sig i rörelsen eller i folkbildningen i stort. Majoriteten av folkhögskolorna ingår i Folkbildningsnätet, något som främjar en allmän och gemensam folkbildaridentitet bland folkhögskolornas lärare och övrig personal. Också eleverna blir delaktiga när de har tillgång till nätets möjligheter. Utifrån detta kan folkhögskolornas mer positiva inställning till nätets kommunikativa möjligheter förstås.

Det har också betydelse att folkhögskolornas verksamhet byggs upp kring den pedagogiska kompetensen, lärarna är i majoritet i personalen och vanligen tillsvidareanställda. Studieverksamheten är kärnan i studieförbundens arbetet men cirkelledarna är sällan tillsvidareanställda och flertalet är engagerade på deltid eller timmar, ofta på ideell bas. Studieförbunden har en organisationsstruktur som byggs upp kring administrativa funktioner där personalen finns i centrum och cirkelledarna lämnas utanför.

Betydelse har även att det fria och frivilliga kunskapssökandet traditionellt tillskrivits stor vikt inom rörelserna. Informations-tekniken ges därför en administrativ funktion eftersom idealet är att kunskapsintresset artikuleras där det finns, hos människorna.

Administrationn ska bara underlätta kunskapssökandet. Samtidigt har cirkelledarna i likhet med andra anställda behov av att känna sig delaktiga i det interna arbetet och i folkbildningens vidare sammanhang (Landström, 2004).

Man kan även peka på att studieförbundens många lokalavdelningar utgör relativt sett små enheter, ofta bara med ett fåtal heltidsanställda, inte alltid med akademisk skolning. En stor del av arbetet upptas av att organisera, registrera och förmedla cirklar. Såväl cirkelledarna som deltagarna är löst knutna till organisationen (Byström m.fl., 2004).

Inom delar av folkbildningen är intresset för kunskapsutveckling med IKT svagt medan entusiasmen är stor på andra arenor (Andersson, Per, 2004). Å ena sidan kan detta ses som ett uttryck för en demokratisk frihet, där den enskilda organisationen kan välja hur man ska förhålla sig till den tekniska utvecklingen, å andra sidan är frågan vilket ansvar folkbildningen har att förhålla sig till utvecklingen även på detta område. Kanske är det en "skyldighet" att på alla folkbildningsarenor erbjuda möjligheter till bildning när det gäller att förhålla sig till den tekniska utvecklingen och till Internet? Att använda och utveckla kunskaper om informationsteknik handlar inte bara om att okritiskt ta del av och utnyttja möjligheterna, utan även om det kritiska förhållningssätt som krävs för att värdera såväl sina pedagogiska metoder som den information man hämtar från källor som Internet. Detta skulle kunna vara något som folkbildningen tillför det IKT-stödda lärandet utöver den kollektiva/kommunikativa dimension som har betonats så tydligt (Andersson, Per, 2004).

Man kan också se tecken på en "exkluderande strategi" som består i att bortdefiniera viss verksamhet som man menar inte är förenlig med folkbildningsuppgiften, "ren distansutbildning anses inte möjlig". Parallellt finns en "inkluderande strategi" där aktörerna lyfter fram just de faktorer som är förenliga med och passar in i den egna tolkningen av folkbildningstraditionen, exempelvis genom att framhålla mötet på nätet som likvärdigt eller rentav bättre än det fysiska mötet i den traditionella studiemiljön. Forskarna har också identifierat en "omprövande strategi" där traditionella föreställningar om folkbildningens verksamhet ifrågasätts – "är det så säkert att den enskilde verkligen får ett individuellt och behovsanpassat bemötande i studiecirkeln eller folkhögskolekursen av traditionellt slag?" (Byström m.fl., 2004).

Finns det behov av folkbildning på distans?

Per Andersson (2004) menar att folkbildningens starka rörelseanknytning är ett motiv för att utveckla möjligheter till distansstudier. I de flesta rörelser finns nätverk av människor över geografiska avstånd, och i dessa nätverk kan det finnas behov av gemensamt organiserat lärande. Människor i glesbygd kan också ha behov av IKT-stöd för studier.

Distansformens betydelser

Eva Andersson och Ann-Marie Laginder (2004) har med hjälp av kvalitativa intervjuer undersökt vad IKT-stöd i studier kan betyda i deltagarnas vardag. I studien ingår deltagare med särskilda livsvillkor som funktionshinder respektive särskilda arbetsvillkor som skiftarbete. De konstaterar att deltagare med särskilda arbetsvillkor betonade att studierna blev möjliga att genomföra när tid och plats inte längre var ett hinder. Deltagarna med särskilda livsvillkor tryckte mer på att distansformen innebar att deras sjukdom inte hindrade studiernas genomförande.

Deltagare lyfter fram betydelser av distansformen som är varandras motsatser. Distansstudierna kan å ena sidan betyda att deltagarna slipper ändra sina vardagsrutiner, dvs. studierna fogas in i övriga familje-, arbets- och/eller föreningsåtaganden. Å andra sidan kan distansformen betyda det motsatta, dvs. att den hjälper till att strukturera vardagen. Det sistnämnda var viktigt för de deltagare som var långtidssjukskrivna eller befann sig i en övergångsfas mellan två arbeten.

Vissa deltagare framhöll distansformens betydelse för att minska stressen i studiearbetet, få tid till reflektion och eftertanke och göra studierna effektiva. Ett antal deltagare framhöll stressriskerna med distansformen. Om studierna i hemmiljön inte togs på allvar av familj och närstående kunde koncentrationen störas. En annan stressrisk som lyftes fram handlade om att studierna fanns närvarande hela tiden, att de aldrig kunde koppla av, hade dåligt samvete eller bara blev sittandes vid datorn.

I studien fanns en polaritet mellan deltagare som underströk gemenskapens betydelse och deltagare som betonade möjligheten till enskilda studier. Kommunikation via nätet var en ny upplevelse för en stor del av deltagarna och betydde ett nytt sätt att föra

dialog på. Dialogen på nätet utgjorde en potential för en ny typ av gemenskap som utnyttjades olika mycket i olika kurser och cirklar. Vissa deltagare framhöll dialogen via nätet som mycket viktig, andra såg möjligheten att arbeta individuellt i egen takt, oberoende av andra deltagare.

Forskningen visar på en stor bredd i motivbilden där de praktiska motiven framträder tydligt. Det kan handla om att distansformen ger folkbildaren flexibilitet att arbeta på den tid och plats han eller hon själv önskar, eller att en folkhögskola med brist på lokaler och lärare väljer distansformen för att kunna utöka deltagarantalet. Ledarna/lärarna menade att ett praktiskt motiv för deltagarna kan vara att det ämne de har intresse eller behov av att studera bara erbjuds på distans. Flera ledare/lärare uppgav personliga motiv, som att de valt distansformen för att de är intresserade av egen utveckling eller att de ser tekniken som något nytt och spännande (Andersson, Eva, m.fl., 2004).

En övervägande majoritet av ledarna/lärarna uppgav inte några pedagogiska eller didaktiska motiv för sitt val av distansformen. Några menade att de i distansformen direkt kunde omsätta teori i praktik genom att utnyttja den praktiska verklighet som deltagarna lever i. De som hade erfarenheter från både närstudieformen och distansformen och som valde att studera på distans hade funnit pedagogiska fördelar i distansformen, t.ex. att deltagarna själva väljer när under veckan de vill studera och därför är mer mottagliga eller att de får mer tid till reflektion (Andersson, Eva, m.fl., 2004).

Forskarna menar att det kan vara intressant att fundera på om och hur ledarnas/lärarnas roll förändras och i så fall vilka nya krav som distansformen ställer på dem. Det går t.ex. inte att komma ifrån att ledarskapet i flexibla studieformer kräver ett visst teknikintresse om inte e-postfunktionen ska bli den enda som används.

Individuella och kollektiva lärprocesser

Folkbildningen, till skillnad från övriga utbildningsanordnare, hade tidigt en klar inriktning på att IKT-stödda distansstudier ska ha en kollektiv dimension, noterar Per Andersson (2004). IKT-stödets funktion för kommunikation får stor betydelse för att folkbildningens pedagogiska ideal ska få genomslag även i distansstudier, menar han. Det handlar bl.a. om att skapa grupprelationer även om man inte träffas fysiskt och det krävs nya rutiner, nya studie- och

arbetsmönster hos deltagarna och hos lärarna/ledarna. Det egna ansvaret blir större när det gäller att ta sig tid att ”koppla upp sig”, att ägna sig åt studiekommunikation även när man inte är på folkhögskolan eller i studiecirkeln. Här krävs självdisciplin av ett annat slag än man kanske är van vid från andra studier där hemarbetet enbart handlar om individuellt arbete.

IKT-stödet betyder att det finns nya möjligheter till individuellt kunskapssökande och självbildning. Dessa möjligheter kan delvis sägas strida mot folkbildningens mer kollektiva pedagogiska ideal.

Per Andersson frågar om det är nödvändig att kategoriskt avvisa möjligheten till individuella studier inom folkbildningen och hur man ska se på den mer individuella självbildningen. Att studera individuellt är naturligtvis inte uteslutet inom folkbildningen. Om de individuella studierna blir dominerande på bekostnad av de kollektiva lärprocesserna strider detta mot de pedagogiska idealen.

När det gäller användningen av informationstekniken och Internet som ”informationskanal” blir källkritik, medvetenhet om ideologiska perspektiv och ett kritiskt förhållningssätt viktiga utgångspunkter. Här kanske folkbildningens arenor kan erbjuda stöd i hanteringen och tolkningen av informationen. Och kanske kan man utveckla nya former för integrering av det individuella och det mer kollektiva? (Andersson, Per, 2004)

Studiematerialet

I en studiesituation baserad på IKT/distansutbildning, ställs ökade krav på planering av studierna och på studiematerial. Den ökade individualiseringen gör det svårare att använda traditionella och gemensamma läromedel/studiematerial. En lösning som förekommer är att läraren/cirkelledaren ”skraddarsyr” anpassade material, men det framstår som en allt för arbetskrävande och svår lösning på sikt. Det finns behov av studiematerial som uppfyller de innehållsmässiga kraven och samtidigt utgår ifrån folkbildningens demokratiska, öppna och sökande arbetssätt (Byström m.fl., 2004).

Studien pekar på att man söker en lösning genom krav på ”... mycket bra läroböcker” eller i form av ”e-learning-material”. I mycket liten utsträckning aktualiserar man i projekten möjlighet att utnyttja olika informationskällor över nätet trots att det i kombination med en kritisk källgranskning framhålls som en angelägen folkbildningsuppgift (Byström m.fl., 2004).

Lärandemiljö

Den nya utbildning, som folkbildning på nätet är ett uttryck för, ger upphov till frågor om formen utesluter och/eller främjar visst innehåll. Finns det en risk att folkbildning över nätet kommer att sortera bort kurser som förutsätter mer utredande inlägg och kommer den kollektiva lärandemiljön för politisk handling att omvandlas till en fråga om individuell nytta (Dahlgren m.fl., 2004).

Kollektiva erfarenhetsutbyten glider allt längre ut i periferin till förmån för en högre grad av individualism. Kan den studerande som själv väljer tid, plats, tempo och form för studierna överhuvudtaget uppleva det goda mötet, frågar forskarna, och blir deltagarinflytandet bara ett sätt att ”sköta sig själv och skita i andra”? I den meningen blir utbildning individuell och ett individuellt ansvar där kollektivet inte alltid blir intressant för den individuella självbildningen (Dahlgren m.fl., 2004).

Vissa folkbildares ambitioner att möta deltagarnas önskan om ”effektiva” studier och flexibilitet i tid och rum har faktiskt lett till att deltagarna förlorat inflytande trots cirklarnas/kursernas individuella uppläggnings. Det gäller såväl innehållet som arbetsformerna. Exempel på detta är när frågebanks, självriktade övningar och övningsprov, producerade av folkbildarna själva eller tagna från Internet, införs som centrala delar i deltagarnas studier, i vissa fall i kombination med någon/några fysiska träffar som ägnas åt föreläsningar och teoretiska genomgångar.

Det är svårt att se att en sådan lärandemiljö skulle gå att förena med folkbildningens bildningsideal, alldeles oavsett vilken tolkning man har av begreppet. Lärandet blir med en sådan uppläggnings placerat i en artificiell studiekontext där uppgifterna är definierade i förväg och deltagarna därför har små möjligheter att koppla ihop dem med den egna vardagsmiljön (Dahlgren m.fl., 2004).

IKT och den inre demokratin

Jämfört med folkbildning utan IKT-stöd innebär distansstudierna en mer styrd struktur. De erfarenheter som redovisats på olika håll pekar ofta på ett större behov av struktur, än vad som sägs vara normalt inom folkbildningen. Speciellt påtagligt blir det då deltagarna har begränsade erfarenheter av studier i allmänhet, av distansformen och av IKT-stöd. Två folkbildningsideal kan komma

i konflikt med varandra. Ett ökat deltagarinflytande över arbetsformerna kan leda till att dessa blir mer individuellt inriktade, något som strider mot idealet med den kollektiva läroprocessen (Andersson, Per, 2004).

Distansstudier kan innebära att deltagarnas inflytande över studieformen minskar samtidigt som det innebär större valfrihet att man erbjuder ett alternativ till hur man kan bedriva studier inom folkbildningen. Dessutom ger studieformen, inom ramen för kraven på självstudier och självdisciplinering, stora möjligheter för deltagaren att planera sina studier i tid och rum (Andersson, Per, 2004).

Demokratiskapande funktion?

Den nätburna folkbildningens fokusering på samtalet är kluven. Det finns dels en variation mellan kurserna dels en skillnad mellan deltagarnas egen uppfattning och forskarnas analyser. Deltagarna uppfattar i högre grad än forskarna att det pågår samtal i kurserna. Man yttrar sig genom att skriva inlägg, en aktivitet som avtar med kurstiden. Majoriteten av yttrandena är dock, enligt forskarna, upplysande eller informerande till sin karaktär, intresset för samtal visas bara i vart fjärde inlägg. Ledarna vill samtala mera än deltagarna (Dahlgren m.fl., 2004).

Om man fokuserar på deltagarinflytande är uppfattningarna mer samstämmiga. Synpunkter på kursuppläggning och kursinnehåll är få. Ledarna tar oftare i sina inlägg initiativ till nya trådar, ämnen och frågor än vad deltagarna gör i sina inlägg. Deltagarnas inlägg av denna typ sker i huvudsak i cafékonferenser, inte när kursinnehållet avhandlas. Det tycks som om deltagarna inte har någon ambition att utöva inflytande. Intervjuer och enkäter indikerar dock att deltagarna oftast är nöjda med kurserna även om de inte utnyttjat möjligheten att påverka kursen.

Forskarna anser att bilden av den nätburna folkbildningens samhälleliga uppdrag om social integration är motsägelsefull. Å ena sidan har valmöjligheterna när det gäller kursutbud ökat avsevärt. Den geografiska spridningen är stor, endast 15 procent hade följt kurser i sitt eget län, vilket tyder på att distansformen kan skapa förutsättningar för att nå ut till avsedda grupper. Å andra sidan var andelen med tidigare högskolestudier relativt hög, andelen som studerade för att möjliggöra fortsatta studier låg och antalet behö-

righetsgivande kurser inte så högt, vilket indikerar att de prioriterade grupperna inte nåtts fullt ut (Dahlgren m.fl., 2004).

Distansformen kan enligt lärare/ledare ge möjlighet att nå ut till fler deltagare och till grupper med speciella behov eller funktionshinder. Även för arrangörerna kan motiv till att anordna distansundervisning handla om att öka tillgängligheten till studier. Likaså kan några deltagarmotiv kopplas till en demokratisk målsättning. Enligt ledarna/lärarna handlar deltagarnas motiv ofta om att de får en möjlighet att styra över platsen och tiden för sina studier. Ledarna/lärarna tolkar det som att deltagarna ser distansformen som en lösning när de behöver kombinera sina studier med familj, arbete etc. (Andersson, Eva, m.fl., 2004).

Samtalet, mötet, dialogen

Kännetecknande för folkbildningens pedagogik är betoningen av samtalet, mötet och dialogen mellan människor som tillsammans utvecklar kunskaper och färdigheter. Ett problem när distanskurser ska bedömas i detta avseende är avsaknaden av jämförelsepunkter. De analyser av samtalsaktiviteten som gjorts skiljer sig från den uppfattning som deltagarna uttrycker. Det kan bero på att deltagarna inte förväntat sig någon omfattande kommunikation emellan. En del valde kanske studieformen för att den ger möjlighet till individuella studier utan krav på samverkan mellan deltagare (Dahlgren m.fl., 2004).

Hos många som arbetat med distansstudier finns en stor samstämmighet om den centrala roll pedagogen spelar för hur den nya verksamheten ska/kan utvecklas. Synen på kompetenskrav och gränserna för pedagogens område och ansvar är dock olika. På folkhögskolorna anser många att det behövs mer av samverkan mellan lärare och andra berörda. (Byström m.fl., 2004)

Ledare/lärare med erfarenhet framhåller mer sin egen än deltagarnas roll och förmåga att "hitta på" innehåll och arbetsformer. Man poängterar att studierna måste uppfattas som roliga och stimulerande av deltagarna och uppfattar detta som en utmaning. Att utrymmet för deltagarnas inflytande skulle öka eller bli mer flexibelt i cirklar och kurser på distans är svårt att belägga. Risken finns att distansformen av studier kan innebära en hårdare styrning där ledarens roll blir att kommentera om deltagarna löst sina uppgifter tillfredsställande.

6.3 Deltagares upplevelse av folkbildning

Från SUFO 96 vet vi att folkbildningens betydelser för deltagarna är mångfasetterad. I *Cirkelsambället* (SOU 1996:47) identifierade forskarna en mängd olika betydelser som deltagare tilldelade studiecirkeln, betydelser som kunde knytas till intresse, lärande, gemenskap och att växa som människa. Betydelsen varierade med deltagarnas livssituation. Det som gav cirkelverksamheten dess speciella karaktär var, enligt forskarna, en kombination av kunskap, kommunikation och social gemenskap. Av avgörande betydelse var cirkelns karaktär av fritt och frivilligt åtagande samt att man inte i cirkeln blev föremål för bedömning och gradering.

Folkhögskolans deltagare värderade utbildningen högt i relation till den egna personen. Studierna på folkhögskola hade medverkat till en ökad självkänsla och ett höjt självförtroende. Man upplevde att man utvecklats som person. Bidragande till upplevelsen var främst de förtroendefulla relationerna mellan lärare och studerande (SOU 1996:75).

De två studier av deltagande i folkbildningen som SUFO 2 initierat, har satt in deltagande i folkbildningsverksamhet i ett livssammanhang, dess betydelse för individen förstås i relation till vad som hänt före och efter deltagandet. Båda studierna arbetar med deltagarnas berättelser om livet. Deltagandet i folkbildningen ses som del av livet och tolkas i ljuset av detta.

I Sam Paldanius studie *Detta borde alla få pröva!* (SOU 2003:112) ingår intervjuer med 15 deltagare (28–45 år) som studerat på folkhögskola under minst ett läsår på 1990-talet. Bosse Bergstedt och Glen Helmstad (*Existens och folkbildning*, SOU 2003:112) har inriktat sig på unga deltagare såväl i studiecirkel som på folkhögskola. Man har intervjuat 13 personer födda 1975–1983. Åtta av dessa hade gått på folkhögskola och fem hade deltagit i studiecirkel.

Det innebär att det för de intervjuade finns ett tidsspänn mellan studierna på folkhögskola respektive cirkeldeltagandet och intervjun. I fokus har inte heller stått deltagarnas syn på en viss kurs utan vad deltagandet i folkbildning betytt i livsperspektiv. Analysen har i både studierna inriktas på vad deltagande i folkbildning kan betyda för deltagarnas liv och utveckling.

6.3.1 Vad studierna betyder för deltagaren

Som studerande på folkhögskola går man, menar Paldanius, in i en avgränsad sfär med egna kulturella värden. Deltagarnas upplevelser formas i ett samspel med andra deltagare, men också med hela miljön och dess traditioner. Verkligheten konstrueras i ett socialt samspel och det är konstruktionen som är intressant. Forskaren är inte ute efter något slags objektiva fakta utan vill få fram hur personer väljer att berätta om sina erfarenheter.

Livet på en folkhögskola är till viss del avgränsat från det vardagliga livet utanför skolan. Som studerande på folkhögskola går man in i en miljö med egna sociala spelregler. Paldanius talar om en "inhägnad upplevelse". Det tycks finnas "en slags överenskommelse om att när man är på folkhögskola så agerar man så här". Det är fråga om en hållning till vad som är lämpligt, som överförs mellan årskurser på ett informellt sätt. En förklaring kan, enligt Paldanius, vara att inträdet på skolan medför "att en vardaglig och rutinbaserad verklighet ersätts med kollektivt erfärande och nyhetsflöde", i denna nya miljö tilldelas man nya identiteter. Ett centralt inslag i upplevelsen är mötet med många nya människor.

Socialt umgänge, "familjekänsla", nytta

Berättelserna talar om möten med många människor och ett intensivt umgänge, ett socialt liv som medverkar till en familjekänsla på skolorna. Bland deltagarna som rekommenderats att söka sig till folkhögskola finns sådana som kan uppfattas som svaga. I Paldanius intervjuer talar man om sköra eller bräckliga människor. Det är en grupp som upplever att umgänget och stödet de fått på folkhögskolan stärkt dem. Denna terapeutiska effekt uppfattar Paldanius vara knuten till tryggheten i det intensiva umgänget. "Den som behöver hjälp är hela tiden i umgänge med andra och kan fråga. Delaktigheten är mycket omfattande."

För en annan grupp, de starka som sökt sig till skolan för att komplettera betyg eller förkovra sina intressen, har umgänget en annan roll. I samspelet på en folkhögskola tycks det finnas förutsättningar för en rollfördelning där den "starkare förväntas ta ledningen och stötta och driva". Det ligger i ens eget intresse och det ges också signaler från lärarna om värdet i att ta på sig en sådan roll. Umgänget på folkhögskolan leder till "en form av kollektivitet

där eleverna på ett känslomässigt plan är sammanvävda med varandra”.

Berättelserna visar att folkhögskolan, när man ser tillbaka, har varit en givande och rolig upplevelse. Paldanius knyter till detta de två begreppen ”familjekänsla” och ”nytta”. Familjekänsla står för sådant som tillhörighet, delaktighet och gemensamma upplevelser. För deltagare, som kommer från en situation som inte är helt tillfredsställande, innebär detta möte med en ”vuxenfamilj” ”en möjlighet att återskapa eller omarbota deras biografi i en intensiv social integration”. Detta har fungerat terapeutiskt för en del och som en kunskapsplattform för andra. För i första hand de med utländsk bakgrund har folkhögskolan kunnat fungera som en biljett in i det svenska samhället.

Engagerade lärare ger kunskaper och självförtroende

Läraryrollen tycks vara viktig för studierna på folkhögskola. De flesta var nöjda med lärarna och undervisningen, lärarna uppfattades som engagerade. Om det beror på lärarnas roll i studieupplägget eller på att de sociala relationerna var i fokus för berättelserna är oklart. Som ett speciellt drag lyfter Paldanius fram att ”deltagarna har en känsla av att de som individer fick det stöd och den tid de behövde med lärarna”.

Bergstedt och Helmstad menar att berättelserna ger utryck för hur man som deltagare inom folkbildningen fått stöd för personlig utveckling och hjälp att övervinna hinder. Det finns flera exempel i deras intervjuer på att ”folkhögskolan har en styrka i att bygga upp såväl kunskaper som ett bra självförtroende”. Samtidigt finns också starkt kritiska synpunkter. Även på folkhögskola kan man möta lärare som fungerar dåligt.

Trygga studieformer

Ett drag som så gott som alla intervjuade hos Paldanius lyfter fram är ”det långsamma studietempot”. Tempot uppfattas som en del av deras studieverklighet och när någon försöker höja det så uppfattas det rent av som störande. För en del ger studietakten möjlighet till reflektion, att varva ner. En slutsats, som Paldanius drar, är att studietempot ger tid för samtal och diskussioner, alla får tillfälle att

göra sin röst hörd. Därmed underbyggs skolans demokratiska mål. Det ger också utrymme för sociala aktiviteter och odling av speciella intressen.

Även i berättelserna hos Bergstedt och Helmstad beskrivs folkhögskola (och studieförbund) som sociala och trygga studieformer. Folkhögskolan uppfattas av någon som en ”parallell livsform till livet i övrigt”, den framställs rentav som ett känslomässigt rus. Någon intervjuperson, som deltagit i en folkhögskolekurs inriktad på u-landsfrågor och resande, menade att deltagarna i den kursen var så starkt medvetna och målinriktade mot politiskt engagemang att det sociala inom kursen tonades ner.

Syften med studierna

Bergstedt och Helmstad har sökt efter teman som framträder i livsberättelserna. Deltagarnas syfte med studierna varierar. En del har haft som mål att komplettera och förbättra betyg från grundskola eller gymnasium, medan andra mer varit inriktade på personlig utveckling, att odla ett fritidsintresse eller sökt social samvaro. Det finns också exempel på att man sökt till folkbildningen för att lägga grund för en aktiv samhällsinsats. Man har sökt sig till folkhögskola för att bryta arbetslöshet, komma från ett jobb man inte trivdes med eller för att få en kunskapsbas för att vidareutbilda sig, eller för att på någon av folkhögskolans särskilda kurser utbilda sig för ett nytt yrke.

Paldanius talar om ”glädjen i att fördjupa ett intresse”. Det är tydligt bland dem som gått på t.ex. musik- eller teaterlinjer, men kan också vara knutet till en fritidsaktivitet på skolan eller till möjligheten att med kamrater samtala om intressanta frågor. Dessa berättelser bygger på att deltagarna ”har ett intresse eller ett behov ute i den vardagliga verkligheten och att folkhögskolans kurser kan tillgodose detta behov”. Deltagarna har tagit chansen att följa sina intressen och pröva hur långt det bär. En del har efter skolan prövat att bygga sin försörjning på intresset, men sedan valt en annan inriktning. Den betydelse de tillskriver folkhögskolan kan ändå ”ses i ljuset av att skolan för dem var en möjlighet att ta chansen och odla sina intressen för att se varåt det leder”.

Valet av folkhögskola

Bergstedt och Helmstad noterar att kontakten med folkbildningen kan man ha fått genom en kompis som talar positivt om t.ex. folkhögskolan eller man har stött på information om en kurs hos ett studieförbund. I några fall är det studievägledare som informerat om folkhögskola eller arbetsförmedling, som tipsat om en utbildning som ordnas inom ett studieförbund. I flera av Paldanius berättelser framträder att deltagarna av olika skäl sökt en förändring i sitt liv, de har stått inför någon form av vägval. Ett skäl till att många då valt folkhögskolan har varit att personer i deras omgivning har talat om positiva erfarenheter av folkhögskola. Det tycks också vara så att man i flera fall valt folkhögskola för att pröva sig fram i något avseende.

Jämförelser med andra studieformer

I flera av berättelserna hos både Bergstedt och Helmstad och Paldanius finns jämförelser mellan arbetssättet i komvux eller högskola å ena sidan och folkhögskola å andra sidan. Folkhögskolan bjuder på ett mjukare förhållningssätt, man ställer mindre krav än komvux och ger mer utrymme för eftertanke. Det finns också uttryck för att studier på folkhögskola jämfört med komvux mer präglas av samarbete och gemenskap. Man kan ställa gemenskap mot ensamhet där en del berättelser handlar om upplevelser av anonymitet inom komvux och ställer detta mot den socialt intima miljön på en folkhögskola. På folkhögskolan har man upplevt en närhet och värme som saknades på komvux. Någon som provat även studier på universitet tycker att arbetssättet på folkhögskolan är bättre än "tentaplugget" på universitetet.

Folkbildningens skiftande betydelser

Folkbildningen har skiftande betydelser, alltefter de intervjuades personliga förhållanden. Den kan vara ett steg på vägen mot ett yrke eller en andra chans i livet, en chans att ta igen något förlorat. Folkbildningen blir till ett stöd i en utveckling som de unga vuxna själva valt. Studietiden har, enligt livsberättelserna, inte inneburit någon avgörande vändning i livet. Det framstår som att de unga vuxna använt folkbildningen som ett steg på vägen i sin egen

utveckling i en process där själva valt inriktningen. Folkbildningen har funnits till hands som en möjlighet att komma vidare mot förverkligandet av egna mål (Bergstedt och Helmstad, 2003).

Paldanius analys av livsberättelserna visar på en progression över tid, dvs. deltagarna berättar en livshistoria som utvecklats positivt. I berättelserna ges folkhögskoletiden positiva omdömen och i nuet uppfattar man sig leva ett gott liv. Det ter sig rimligt att ”anta att folkhögskolestudierna bidrar till den svaga men tydliga progression som syns”. En jämförelse mellan kvinnor och män visar inte några påtagliga skillnader i bedömningen av folkhögskolan.

En rad positiva begrepp används för att beskriva deltagarnas erfarenheter. Det är ord som njutning, förändring, händelserikedom, tillgång, tillblivelse, bekräftelse och gemenskap. Det är sådana ord som representerar och organiserar det positiva meningsinnehållet i deltagarnas livsberättelser (Paldanius, 2003).

Identitet och förändring

För flera av deltagarna har folkhögskolan, av skilda skäl, spelat en viktig roll för deras möjlighet att hitta in i och få en position i vuxensamhället. Det framträder också i deras sätt att beskriva vad de gjort före och efter studierna. Deras poäng är att studierna fungerat bra på olika sätt, något som utgör en grund för att beskriva studierna positivt. Omdömen är ofta rationella i den meningen att studierna varit betydelsefulla för deltagarnas nuvarande position och möjlighet att fylla sin uppgift där.

Paldanius menar, att de berättelser deltagarna valt att berätta implicerar att de förändrats av studierna. Att ha identitet innebär att vara något i relation till någon annan. Folkhögskolan har med detta synsätt erbjudit en möjlighet att i en ny situation, en ny omgivning och med nya människor förhandla fram en delvis ny identitet. Folkhögskolan har i mötet med vad deltagarna hade i bagaget ”skapat förutsättningar för att deltagarnas identitetsberättelser behöver förhandlas”.

Studierna, såväl på folkhögskolor som inom studieförbund, framträder i livsberättelserna, så som Bergstedt och Helmstad ser det, som inslag i ett större livsprojekt. De kan representera övergångar från ett steg i livet till ett nytt. Flera av de intervjuade har direkt kunnat omsätta studierna i arbetslivet, andra söker sig vidare. Genomgående tycks vara att man uppfattar att man befinner sig i

rörelse, en rörelse där det gäller att ta vara på möjligheter, fatta kloka beslut för sitt eget liv.

Unga vuxna i folkbildningen

Bergstedt och Helmstad har i sin studie särskilt intresserat sig för ”unga vuxna” och folkbildningens betydelse för denna grupp. De diskuterar i sin rapport vilken roll folkbildningen spelar och kan komma att spela för ”det senmoderna kunskapssamhällets första generation”, den grupp som började grundskolan 1980–1990. ”En generation av stratifierade individualister vars vägar till identitet, mening och kunskap skapas av deras val i ett allt mera komplext och osäkert samhällsbyggande.”

Forskarna talar om förskjutningar i livsberättelserna och menar att dessa pekar på att de unga vuxna söker en identitet som är i rörelse. Det är inte enbart fråga om speglingar av yttre fenomen eller om utvecklandet av en inre enhet. Det handlar mera om att utveckla en kompetens för ett liv i rörelse.

Många beskriver folkbildningen som bekräftande för den väg som de unga redan har valt, men i berättelserna finns exempel på att folkhögskolekursen gett stimulans till att gå vidare. För deltagarna i Bergstedt och Helmstads studie har folkbildningen skiftande betydelser. För någon är den ett steg på vägen mot en klart yrkesrelaterad målsättning. För andra är den en ”andra chans”, en möjlighet att bättra på sin ”förlorade” kunskaper. För en tredje är den en vändpunkt. För en fjärde blev den slutet på en lång period i livet som präglats av att ha sökt sig till kollektiv av olika slag.

Sammantaget understödjer folkbildningen den utveckling som de unga vuxna har valt på egen hand, konstaterar Bergstedt och Helmstad. Av intervjuerna framgår det inte att tiden på folkhögskola eller studieförbund skulle ha inneburit någon helt avgörande vändning för det egna livet. Visserligen berättar några att de valt en annan inriktning och sökt sig en annan utbildning, men utan att beskriva det som särskilt dramatiskt. Folkbildning tycks inte utmana de unga vuxna i deras syn på sig själva eller på tillvaron. Däremot verkar den i stora drag tillgodose de unga vuxnas behov av bättre betyg, social samvaro, politisk handling och fortsatt utveckling.

Bergstedt och Helmstad observerar att ett tema som framträder i berättelserna är folkbildningens status. De intervjuade upplever att

folkhögskolan har en oförtjänt låg status i samhället. Den förknippas med sådant som inte är särskilt bra, med dem som behöver få en andra chans, där går de som har problem. Någon menar att det är synd att folkhögskolan inte är mer känd bland allmänheten. Studieförbunden beskrivs av någon som blygsamma i sin framtoning. Hos förbunden finns, menar man, resurser som inte nyttjas i den utsträckning som skulle ske om de var mera kända.

Under i vart fall senare hälften av 1900-talet har folkbildningen varit legitimerad av politiker och beslutsfattare som en egen bildningsväg. Idag är situationen annorlunda och folkhögskola och studieförbund är en av flera studievägar. Folkbildningen prioriterar utifrån sina historiska rötter kollektiva uttryck, social samvaro, personlig utveckling och en praktisk kunskapstradition. I dagens samhälle är man emellertid inte ensam om detta.

I dag är inte bara människor och språk i förändring, det är också samhällets institutioner. Tydligt är att folkbildningen i allt högre grad blivit en institution som fått stå för det gamla, det "moderna". I dag är inte längre folkbildningens legitimitet lika given. Den har hamnat i statens skuggan och blivit en plats för "de andra", de som inte klarar sig så bra, de som ska ges en "andra chans" (Bergstedt och Helmstad, 2003).

Dagens unga vuxna skiljer sig från äldre generationer genom att de inte ser nation, klass eller familj som enheter inom vilka motsättningar kan växelverka. De unga vuxnas livsberättelser understryker att det är det egna livet som står i fokus. De är inte på samma sätt som tidigare generationer bundna vid kollektiva gemenskaper som familjen, klassen, nationen, etc. Berättelserna pekar på att vi befinner oss i en senmodern tid där det håller på att ske en andra frisättning av individen, säger Bergstedt och Helmstad.

6.3.2 IKT-stödets betydelse för deltagare

En undersökning av Andersson och Laginder (2004) ger en bild av vad studierna kan betyda för deltagare med särskilda livs- eller arbetsvillkor, som funktionshinder eller skiftarbete. Deltagarnas berättelser handlar om studiernas betydelser, om de kunskaper de fick ut genom sina studier, kunskapens egenvärde och värde för personlig utveckling och konkreta nyttovärde i vardagen. Kunskaperna har också betydelse för självförtroende och möjlighet att förändra sin aktuella situation.

Betraktar man den samlade bilden av betydelser kommer sambandet mellan studiernas betydelser och deltagarnas vardag till uttryck även på andra sätt. Flera deltagare med särskilda livsvillkor hade fått tid för studier på grund av långtidssjukskrivning. Enligt dem hade studierna betytt ett meningsfullt innehåll i vardagen. Det gällde också deltagare med särskilda arbetsvillkor som på grund av familje- och/eller arbetsskäl hade tid "över" för studier. Deltagarnas olika berättelser skulle kunna tolkas så att studier kan innebära ett meningsfullt innehåll som påverkar vardagen som helhet för personer som befinner sig i ett obestämt "mellanrum" som långtidssjukskrivning. För personer som står mitt uppe i familje- och arbetsliv kan studierna snarare tolkas som ett extra inslag i vardagen som upplevs som meningsfullt (Andersson och Laginder, 2004).

Enligt de deltagare med särskilda livsvillkor som deltog i ett av projekten var det tydligt att föreningsverksamheten och engagemanget för att förbättra hörselskadades villkor i flertalet fall fyllde en stor del av deras vardag. De gav på olika sätt uttryck för att de kunskaper som studierna gav betydde nya utvecklingsmöjligheter i föreningsarbetet. Studiernas integration i ett större meningsfullt sammanhang framstod som grunden för den betydelse som deltagarna i intervjuerna tillskrev studierna.

För flera deltagare med särskilda arbetsvillkor var studiernas betydelser relaterade till deras fritidsintressen. I ett av projekten hade man erbjudit deltagarna att själva komma med förslag på ämnen. Deltagarna gavs möjligheter att fördjupa kunskaper inom ämnen som var integrerade med intressen som berikade deras fritid.

6.4 Demokratiperspektivet

När det statliga bidraget till folkbildningsarbetet motiveras, görs det regelmässigt med hänvisning till folkbildningens betydelse för demokratin. Regeringen anförde 1991 som ett grundläggande motiv för stödet till folkbildningen "att den bidrar till en demokratisk grundsyn och utveckling i samhället" (prop. 1990/91:82). Så har det statliga stödet motiverats från 1920-talet och framåt. Uttrycks-sätten har skiftat över tiden men "(k)ärnan i samhällets motiv för stöd och tillika det yttersta målet för allt folkbildningsarbete – att stärka och utveckla demokratin – har dock (...) inte förändrats" (Lindgren, 1996).

I folkbildningspropositionen 1998 sägs bland annat att man med bidraget vill ”stödja en verksamhet som gör det möjligt för människor att påverka sin livssituation och att skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen genom t.ex. politiskt, fackligt eller kulturellt arbete”. Dessutom tillfogades explicit syftet att bidraget ”skall bidra till att stärka och utveckla demokratin” (prop. 1997/98:115).

6.4.1 Demokratibegreppet

Begreppet demokrati är omstritt och kan ges olika innebörder. Enligt en smal uppfattning läggs tonvikten på beslutsprocedurer. Demokrati beskrivs då främst som institutionella förhållanden, en form för beslutsfattande där majoritetens mening blir rådande. Civila och politiska rättigheter med fri åsiktsbildning finns och i allmänna val, där alla vuxna har rätt att delta, tävlar eliter i öppen konkurrens om makten (Lindgren, 1996).

Utifrån en djupare förståelse spelar demokratis förutsättningar en lika viktig roll. Till dem hör att människor har lika möjligheter att delta i de processer som leder fram till beslut, ”upplyst förståelse” ses som grundläggande för demokratiska processer. Andra förutsättningar är tolerans och förståelse, vad som kan kallas för en demokratisk personlighet. Människor ska känna att de har potential att delta (Lindgren, 1996).

Om folkbildningen hävdas att det inte bör ”råda någon som helst tvekan om det är en djupare demokratisyn som såväl folkbildarna själva som anslagsgivaren har i tankarna när man säger sig vilja medverka till en demokratisk utveckling i samhället” (Lindgren, 1999). Andra författare framför liknande uppfattningar (Larsson, Staffan, 1999; Sundgren, 2000). Regeringen utgår från en likartad syn på demokrati när man t.ex. talar om att den enskilde ska ha möjlighet att påverka sin situation bland annat genom aktivitet i organisationer (prop. 1997/98:115).

Från andra utgångspunkter kan man tala om tre olika sätt att se på begreppet demokrati. Utifrån en kommunitaristisk samhällssyn ses en gemensam historia och kultur som en förutsättning för en fungerande demokrati. Den gemensamma kulturella basen ses som avgörande för möjligheten att skapa en demokratisk gemenskap. Denna syn står i motsättning till en demokratiteori, med ett upplysningsideal i centrum, som utgår från det allmängiltiga; mänskliga rättigheter är lika och gemensamma oberoende av enskilda kultu-

rella skiljelinjer. En tredje linje bygger på ett tänkande som försvarar tanken på ett gemensamt förnuft, men talar om olika slags rationaliteter; en som rör moraliska värderingar, samtal och utbyte och en som saknar normer, ett strategiskt förnuft där lönsam handling står i fokus (Larsson, Staffan, 1999)

Alla tre synsätten är fruktbara i en beskrivning av folkbildningen, menar Staffan Larsson (1999). Det frivilliga bildningsarbetet har sitt ursprung i ett kollektivt intresse av att skapa bättre förhållanden för den egna gruppen, klassen. Folkrörelserna drevs alla av sina egna visioner av samhället. Detta ledde inte till kunskapsrelativism, det fanns en tilltro till saklighet och kunskap som var i linje med upplysningstraditionen. Det fria samtalet, som ideal, ligger nära den arbetsform som varit och är rådande inom studiecirkeln. Förekomsten inom folkbildningen av ett antal drag, som kan relateras till olika synsätt på demokrati innebär dock inte, konstaterar Larsson, att vi kan dra slutsatser om den i dag existerande folkbildningen.

Folkbildningens kollektivistiska drag kom sig av att den tog form inom folkrörelser som strävade efter att förändra samhället efter sina ideal och visioner. Med dagens termer kan vi se rörelserna som uttryck för ett civilt samhälle som växte i styrka och betydelse. I den processen var folkbildningen en integrerad del. Staten stödde utvecklingen genom ett växande bidrag till folkbildningen – ett bidrag som inte knöts till föreskrifter om innehåll i och mål för studierna. Idag är förhållandet mellan civilt samhälle, stat och marknad betydligt mer komplicerat. Vilken kraft har studiecirkelarna kvar att påverka och forma samhället? (Larsson, Staffan, 1999).

Demokrati kan ses som en process där flera led måste samverka för att resultatet ska bli bra. Den förutsätter att hela folket deltar och att medborgarna har utrymme för fri åsiktsbildning. Det krävs också kunskap och möjlighet att i öppna samtal bedöma och värdera uppgifter. Till detta kommer en maktaspekt, det måste finnas en möjlighet att påverka utvecklingen i samhället (Larsson, 1999).

I detta sammanhang vill vi också nämna den kritik mot etablerade demokratiska institutioner som kommer från nya sociala rörelser. Vi tänker på rörelser och kulturella strömningar som från 1970-talet påverkat och förändrat det politiska landskapet, framför allt miljörörelsen, den nya kvinnorörelsen och fredsrörelsen. Det är rörelser som fört in nya konfliktlinjer i politiken och ökat komplexiteten. Under senare år har relationen mellan globalt och

lokalt varit en väsentlig del i denna diskussion. Sociologen Håkan Thörn (1999) ser de nya rörelserna som uttryck för en ny politisk kultur. Ett par av de drag som Thörn pekar på är ”skapandet av globala identiteter” och en helhetssyn som rymmer och förutsätter solidarisk mångfald.

De nya rörelserna har andra former än de etablerade för organisation och politisk handling, de påverkar politiken på andra vägar än de traditionella. Även protestaktioner och civil olydnad kan emellertid tillskrivas demokratiska betydelser. De kan vara; försvar för demokratiska rättigheter, peka på motsägelser i det demokratiska samhället, synliggöra maktförhållanden och påverka politiska beslut (Thörn, 1999). De nya rörelserna överskrider i sina strävanden ofta nationalstatens ramar. Det kan de göra bland annat genom att utforma politiska livsstilar. Det privata blir politiskt genom t.ex. val av livsstil och inriktning av privat konsumtion.

Tyngdpunkten i det politiska handlandet förläggs utanför de etablerade politiska institutionerna till områden som ses som kulturella i det ordets vidare mening. Kunskaper och symboler kommer därigenom att mer än tidigare utgöra källan till politisk makt (Thörn, 1999).

6.4.2 Medborgarskap och offentlighet

I delbetänkandet *Cirkelsamhället* från SUFO 96 tas studiecirkelnas värde upp när det gäller formandet av medborgerliga identiteter. Studiecirklar kan ”utgöra en del av bindestreck mellan individ – stat”. Människor kan i studiecirkeln både utveckla och bredda sina kunskaper till nya områden och utveckla sitt sociala kontaktnät. Detta ger förutsättningar för att ta ställning till samhällsfrågor utifrån ett bredare spektrum och med större förutsättningar att identifiera sig med andra, än annars.

I rapporten *Medborgarbildning i lokalsamhället* (2002) redovisar Laila Niklasson en studie av folkbildningens förhållande till demokrati och medborgarbildning i ett lokalt perspektiv. Syftet med studien var att ”undersöka de folkbildande verksamheterna i relation till den moderna demokratin”. I fokus stod medborgarbegreppet som ett uttryck för förhållandet mellan individ och stat.

Folkbildning betraktas i denna studie som en process som kan knytas till förändringar hos både individ och samhälle. Medborgarbildning ses som en frivillig aktivitet dit människor söker sig för att

få kunskap och färdigheter som går utöver det individuella, sådant som är gemensamt för en grupp eller gäller förhållandet mellan individ och samhälle. Demokrati uppfattas som en organisationsprincip för att skapa och upprätthålla lag och ordning. Medborgaren är den centrala figur som genom diskussion och beslut skapar denna ordning.

Offentlighet handlar enligt Niklasson om tillgänglighet för alla medlemmar. Medborgaren ska kunna ta del av det offentliga och själv kunna synas i offentligheten. Det individuella kan göras allmänt och medborgaren kan närma sig det politiska och föra en kritisk diskussion om det allmänna bästa. Verksamheten i studieförbund och folkhögskolor finns mellan det privata och det offentliga och är tillgänglig på vissa villkor som anmälan om deltagande och erläggande av avgifter. Den utgör en del av eller förbereder för den demokratiska processen genom att erbjuda mötesplatser där medborgare kan utveckla sin kompetens och tränas för att utöva sina medborgerliga roller.

Medborgarskapet framträder från individernas horisont som en tillhörighet som är förknippad med både rättigheter och skyldigheter; rätten att få del av gemensamma resurser och skyldigheten att bidra till det gemensamma och att ta del i dess angelägenheter. Medborgare blir man genom att födas in i ett sammanhang, men medborgarskapet förutsätter bestämda handlingar som utbildning, arbete, kort sagt, att leva med i och dela samhällsansvaret. Tillhörigheten till en kulturell grupp och en nationell och/eller lokal gemenskap kan för många innebära att en världsomspännande gemenskap kan vara lika viktig som ett nationellt medborgarskap, menar Niklasson.

Folkhögskolorna och studieförbunden utgör själva en i viss mån skyddad offentlighet, som deltagarna kan använda sig av, kanske som en form av träning för den större offentligheten. Deltagandet förutsätter att man ingår i en grupp, som kan skapas genom att flera accepterar ett erbjudande, som går ut från skolan eller förbundet. Gruppen kan också finnas inom ramen för en förening eller som en privat grupp. Just existensen av en grupp ställer krav på någon form av ledarskap och därmed också en form av struktur för arbetet.

Niklasson närmade sig den folkbildande verksamheten på sin studieort med utgångspunkt i bilden av medborgaren och det offentliga. Hon pekar på att folkhögskolans kurser är offentliga i meningen att erbjudandet om kurser går ut till allmänheten även

om det på ibland ställs villkor för att bli antagen. När en kurs väl kommit till stånd framstår den som en sluten värld. Ifråga om medborgarbildning blir slutsatsen: ”Någon uttalad medborgarbildning i form av att deltagarna medvetet orienterar sig till livsvärldens politiska sfär och deltar i en offentlighet har sällan gått att finna.” Detta utesluter inte att verksamheten ger deltagarna träning för att som medborgare delta i offentligheten.

Studieförbunden finns möjligen på ett annat sätt i offentligheten än vad folkhögskolan gör, anser Niklasson. De förbund som har egna lokaler på orten är synliga i rummet. De syns genom sin information om cirklar och andra arrangemang. Graden av offentlighet hos cirkelverksamheten varierar beroende på ämne och karaktär. En cirkel blir, när den väl kommit till stånd, en sluten grupp som väl kan vara riktad mot det offentliga genom sitt innehåll, men där det är en fast grupp som deltar.

6.4.3 Folkbildningens betydelse för demokratin

I förhållande till demokratiteorins betoning av deltagande visar Laila Niklassons intervjuer att man har förväntningar på medborgerlig aktivitet, men att det främst handlar om beredskap för deltagande, den potentiellt aktive medborgaren. Demokratiteorin betonar deltagande i diskussion, men Niklassons intervjupersoner hade inga förväntningar på ständig aktivitet, men väl på en kompetens för att delta. Medborgaren ska vid behov kunna träda fram och göra sig hörd. Detta är vad som också förväntas inom folkbildningen; i folkhögskolekurser och studiecirklar ska olika uppfattningar kunna formuleras och diskuteras.

Inom folkbildningen finns ett stort utbud av verksamheter att välja bland. Vilket utbud som finns är beroende av beslut inom organisationen, beslut som den potentielle deltagaren inte har något inflytande över. Å andra sidan finns inom studieförbunden möjligheter att genom egna initiativ få cirklar till stånd utanför det vanliga utbudet. Inom folkbildningen finns ett utrymme där människor har en möjlighet att förverkliga sina egna projekt.

Studiecirkelns betydelse för demokratin

SUFO 96 pekade i sitt slutbetänkande bland annat på hur skilda slag av cirklar kan anses bidra till att en demokratisk grundsyn utvecklas och stärks. Studier av textila cirklar visade betydelsen av det informella samtalet och hur man ofta anknyter till samhällsfrågor utifrån egna erfarenheter. Studier av cirklar i rockmusik visade hur sådana spelat en roll för ungdomars socialisation och deras inlemmande i samhället.

I *Cirkelsamhället* (1996) ställde forskarna, i anslutning till samhällsfilosofen Habermas tankar om kommunikativ rationalitet, frågan om studiecirkeln bidrar till demokratin ”genom att skapa en bas för folklig offentlighet som rymmer en livsvärldspräglad kommunikation och rationalitet”. Enligt intervjuer med deltagare är det tveksamt, eftersom samtalen i cirklarna ofta var rätt långt från idealen om medborgerlig dialog och överläggning.

Forskarnas resonemang om studiecirklar och demokrati avslutades med slutsatsen att cirklarna ”bidrar till deltagarnas åsiktsbildning och individuella handlingsförmåga”, men ”att det kan finnas frågetecken kring studiecirkelns funktion som en instans för kollektiv och samordnad handling i samhällsförändrande syfte”. Samtidigt finns det anledning att ställa frågan om ”dagens samhälle verkligen erbjuder sådana möjligheter till ett aktivt deltagande i samhällslivet”.

Staffan Larsson diskuterar i *Civilsamhället* (1999) ett antal olika aspekter på studiecirkelns demokratiska funktion. Han ställer frågan om praktiken svarar mot de högt ställda förväntningarna på att folkbildningen ska ge människor förutsättningar för att skaffa sig inflytande och verka för en jämlik maktfördelning i samhället. Han diskuterar också, mot bakgrund av aktuell forskning, cirkeln som forum för tvångsfria samtal. På plussidan ser han att studiecirkeln alltid står till förfogande för den som söker kunskap och vill bilda sig, cirklarna blir en tillgång för det civila samhället. Just mångfalden, anpassningen till människors skiftande behov och intressen, ses som en viktig tillgång.

Tillgänglig forskning om ledare och ledarroller i studiecirklar leder Larsson till slutsatsen att studiecirklar är ”den pedagogiska verksamhet som bäst svarar mot det civila samhällets krav”. Människor väljer själva vad de vill studera och kan också utan restriktioner välja att studera samhällsfrågor utifrån skilda värdegrunder. Cirkeln som studieform är lättillgänglig, den kan bli en del av var-

dagen för de flesta, den är sedan länge något av ett massfenomen i vårt land (Larsson, 1999).

Trots bredden finns inte hela folket med och de grupper som visar svagast deltagande i den demokratiska processen, främst invandrare och arbetslösa, är också de som visar sig stå utanför cirkelsamhället, noterar Larsson. Cirkelarna fungerar bäst som bas för att bygga relationer mellan dem som ingår i en redan gynnad majoritet, man lyckas bara delvis med sin demokratiska mission.

Cirkeln som arbetsform fungerar inte heller så som den borde, enligt Larsson. Det saknas många gånger ambitioner och medvetenheten hos cirkelledarna tycks begränsad. Det saknas rutiner som säkrar ett demokratiskt arbetssätt i studiecirkelarna, öppenheten kan lätt leda till att det blir en djungelns lag som råder. Påverkan på samhället med utgångspunkt i cirkelstudierna syns sällan till i de studier av verksamheten som gjorts. I den mån en sådan påverkan förekommer, tycks den vara individualiserad.

Demokratiaspekten i cirkelstudierna har att konkurrera med andra behov som deltagarna har. I *Cirkelsamhället* fann man att cirkelarna bidrog till att upprätthålla en folklig kultur och fungerade som bas för utvecklingen av olika gruppidentiteter. Lärandet utgjorde en viktig del i den mångfald, som man fann kännetecknande för cirkeln. Demokratin är central, men andra värden väger också tungt.

Till bilden hör även cirkelstudiernas relation till folkrörelserna. Från början var studiecirkeln integrerad som en del av respektive folkrörelses arbete, de kunskaper som studierna och samtalen i cirkelarna gav, utgjorde då en bas för rörelsens agerande. När studiecirkeln blivit alltmer fri i förhållande till rörelserna har studiecirkeln förlorat ur ett maktperspektiv, dess bidrag till forrådet av samhället har minskat, säger Larsson.

Utvecklingen handlar inte enbart, kanske inte ens främst, om att studiecirkeln förlorat en del av sin demokratiska roll. Det är i lika hög grad en fråga om att samhället förändrats. Samhället påverkas i allt högre grad av krafter vid sidan av de demokratiska besluten, globaliseringen, marknadens makt osv. Man kan hävda att "det civila samhällets makt och möjligheter helt enkelt reducerats genom att det finns allt mindre utrymme för påverkan genom demokratiskt beslutsfattande på kollektiv nivå" (Larsson, Staffan, 1999).

För cirkelarnas del blir Larssons slutsats att deras bristande förmåga att bidra till forrådet av samhället finns att söka i en brist på samspel med andra verksamheter, som är inriktade på att på-

verka samhället. Bristen på handling i cirkelverksamheten har inte så mycket att göra att med att cirkeln som arbetsform misslyckats. Snarare handlar det om en urgröpning av det civila samhällets maktbas och betydelse.

Cirkelverksamheten har ändå så många värden att vi får acceptera dess begränsningar, menar Staffan Larsson. Det handlar om värden som i hög grad marginaliserats i andra utbildningar. "Bildning, jämlikhet, gemenskap, demokrati, identitetsuppbyggnad och personlig utveckling är alla värden som blir allt sällsyntare i den allmänna argumentationen för utbildning" (Larsson, Staffan, 1999). Istället har tanken på utbildning som konkurrensmedel kommit att dominera. I en sådan utveckling kan cirkelns värden innebära att verksamheten blir det humanistiska vattenhål som behövs i ett demokratiskt samhälle.

Folkhögskolans betydelse för demokratin

När det gäller folkhögskolans roll sedd ur ett demokratiskt perspektiv är det svårare att finna studier liknande dem om studie-cirkeln. De studier som finns är till stor del inriktade på den inre demokratin i folkhögskolan och säger föga om verksamhetens betydelse för samhället utanför skolan.

SUFO 96 berörde demokratiaspekter i rapporten *Värden i folkhögskolevärlden* (SOU 1996:75). I intervjuer med rektorer och lärare framstod demokratifrågan som ett bekymmer på folkhögskolan. Problembilden uppfattades dock ligga utanför skolan. Demokratin beskrevs som en demokrati i kris – i folkrörelser och i samhället i övrigt – vilket uttrycktes i ungdomars ovilja att delta i det demokratiska arbetet på folkhögskolan. Eftersom problemen ansågs ligga utanför skolan tycktes det inte gå att göra så mycket åt dem inne i skolan. Några tydliga uttryck för omprövning eller ändring kom inte till uttryck i intervjuerna med rektorerna och lärarna, noterade forskarna.

Folkhögskoleeleverna framhöll i intervjuerna att det fanns utrymme för demokrati i det närliggande – i undervisningen och på lektionerna – men att det var sämre ställt med den demokrati som gällde hela skolan och de villkor som de har som studerande i samhället.

Forskarna undrade i sin summering vad folkhögskolan själv skulle kunna göra för att lösa problemen och om inte den kritik

som riktades mot folkrörelserna också kunde omfatta folkhögskolans företrädare. De frågar om det inte finns någon förstelning inom folkhögskolan och om inte de demokratiska arbetsformerna skulle behöva förnyas för att väcka elevernas intresse?

I våra egna studier av deltagares upplevelse av folkhögskolan spelar inte demokratibegreppet någon central roll. I Bergstedts och Helmstads studie är det få av de intervjuade som tar upp demokrati och inflytande i sina berättelser. När det görs är det ändå något som ses som positivt och värdefullt. I en intervju med kritik mot brist på inflytande över studierna sägs att "... det känns ju som någonting som är A och O på en folkhögskola, att man ska kunna kritisera utbildningen och sättet man lär sig på och det man lär sig och under vilka former".

Bergstedt och Helmstad drar slutsatsen att demokrati inte tycks vara något som upptar de unga vuxna på samma sätt som tidigare. Intresset för demokrati är inte särskilt stort i livsberättelserna. Demokrati förknippas ofta med de kollektiva former som kritiseras av dagens unga vuxna. Den representativa demokratin ligger inte i linje med de unga vuxnas strävan efter en egen identitet, menar Bergstedt och Helmstad.

Sam Paldanius konstaterar i sin studie att de flesta deltagare inte använder begreppet demokrati när de berättar sin historia. Ett par deltagare minns att det var en hel del gemensamma beslut på gott och ont. Det som lyfts fram är en del aktiviteter som man kan tolka som den praktiska grunden för demokrati. Det är möten mellan människor, många samtal, gemenskap, delat ansvar och intensivt umgänge. Studierna innebar att samla information, bearbeta och framställa sina argument inför andra.

Skillnaden mellan begreppslig formulering och berättad aktivitet kan tolkas som att ordet demokrati inte uppfattades som praktiskt i sammanhanget. Den demokratiska komponenten i deras erfarenhet är kanske underförstådd men för de flesta troligen ett begrepp för lärare och administration (jfr SOU 1996:75). Det förefaller rimligt att påstå att deltagarna inte sökte sig till skolformen för att få ett större demokratiskt medvetande. Däremot sökte sig flera dit för att bli bekräftade som medlemmar i en demokrati (Paldanius, 2003).

Kanske är folkhögskolans uppdrag att öka ett demokratiskt medvetande något som kan förstås som en ömsesidig relation till skillnad från ett enkelriktat utförarperspektiv. Är det kanske först och främst samhället som har misslyckats med att ge alla medborgare en känsla av demokratisk värdighet? Den vardagliga verk-

lighet de lever i kanske inte präglas av demokratins yttringar, frågar Paldanius

En annan tolkning är att demokratin ses som ett självklart fenomen som antas fungera. Om det inte är ett problem i tillvaron så ödslar man inte heller ord på det. En rimlig tolkning kan också utgå från att deltagarna deltog i kurserna för sex till tio år sedan. Tidsperioden efter studierna, ute i den ”riktiga verkligheten”, kan ha inneburit omförhandling av deras identitetsberättelser när det gäller betydelsen av de mer övergripande målen. Kanske bör skillnaden förstås som en konflikt mellan de administrativa målen inom folkbildning, folkhögskolans verksamhet och elevernas position i samhället. Paldanius hänvisar till Berndtsson (2000), som skriver att folkhögskolan av idag upplever konflikter mellan olika inriktningar.

Berndtsson talar om två huvudinriktningar för deltagarnas bildningsprojekt i folkhögskolan idag: självbildning och meritering. Självbildning står för den fria processen i att förstå sin omvärld, att se helheter och sammanhang, att möta andra och utvecklas med dem i kontrast till den mera målinriktade, fragmenterade och förebildsstyrda meriteringsinriktningen.

6.4.4 Betydelse för lokalsamhället

I *Cirkelsamhället* (SOU 1996:47) identifierade forskarna en rad olika värden som studiecirklar kan ha för deltagarna och för samhället. Bland annat menade man att cirkelverksamhet fungerar som kultur- och samhällsbärare. Många cirklar står också för förnyelse. Det gäller inte minst inom musiken där moderna musikformer fått stor plats inom studieförbundens cirkelverksamhet. I andra fall kan studiecirklar både handla om och själva ge bidrag till en ords framtid och utvecklingsmöjligheter.

Studiecirkelns kulturbevarande roll ses som ett relativt sent inslag i verksamheten. Folkbildning under äldre tider handlade om att man inom folkliga organisationer strävade efter att staka ut en ny framtid för den egna rörelsen och för samhället. Sådana kollektiva strävanden har i växande grad ersatts av mer individinriktade intressen. Studiecirklar handlar nu mera om att utveckla deltagarnas personliga intressen än om att direkta påverka samhället. Detta hindrar inte att cirkelverksamheten på en ort kan bidra till att utveckla en gemensam självförståelse – man kan dela gemensamma

intressen som i större eller mindre grad gäller den egna orten, folkgruppen eller något annat kollektiv. Forskarna menar att cirkelarna på det sättet kan bidra till att underlätta en omställning till nya förhållanden, som kan vara nödvändig när näringsliv och befolkningsstruktur förändras på en ort (SOU 1996:47).

Exempel på vetenskapliga studier inriktade på att beskriva och analysera folkbildningsverksamhetens betydelse i ett lokalt sammanhang är få. Laila Niklasson (2002) nämner en cirkel om politik med politiskt aktiva deltagare där deltagarna tar ett steg mot offentligheten, de agerar i en politisk roll. Ett annat av hennes exempel är att cirkel utifrån ett nationellt material kan anknyta till eller utgå från den egna lokala situationen. En sådan cirkel är en hälsocirkel, utformad i samverkan med landstinget, och som rör människors förhållande till sjukvården. Cirkeln fungerade som ett möte mellan livsvärlden, deltagarnas personliga erfarenheter och den struktur som vårdorganisationen utgör. Man utgick från individuella upplevelser, men Niklasson uppfattade att deltagarna i relation till vården "skapade sig själva som patienter, som anhöriga eller som brukare".

Det senare exemplet härrör från den studiecirkelsatsning, som Landstinget Sörmland bedrev i samarbete med länsbildningsförbundet, kring studiematerialet "Vårdens svåra val", som i sin tur utgick från Prioriteringskommitténs slutbetänkande (*Vårdens svåra val*, SOU 1995:5). Liknande kampanjer har genomförts i flera landsting i samverkan med respektive länsbildningsförbund. Syftet har varit att med studiecirkelns hjälp få fram medborgarnas synpunkter på den framtida hälso- och sjukvården. Uppslutningen har som regel varit god och en rad utvärderingar har gjorts.

I Sörmland valde landstinget att genom Mälardalens högskola få en vetenskaplig utvärdering av kampanjen. Resultatet har presenterats i en C-uppsats (Alsin och Andersson, 2001). Syftet med studien var att belysa studiecirkeln som studieform och som ett medel för kommunikation och dialog mellan medborgare och myndighet i en samhällsfråga med lokal anknytning och som berörde den enskilde medborgaren. I rapporten framhålls att cirkelarna gav kunskap både till medborgarna, dvs. de som deltog i cirkelarna (men kanske också till andra genom samtal), och till myndigheten, landstinget. En påverkan ansågs ha skett genom dels vad som framkom i intervjuer med de landstingsledamöter som deltog i cirkelarna, dels de förslag som sändes in från cirkelarna.

Ett annat exempel på strävanden att utveckla formerna för hur studieförbunden skulle kunna bli mer delaktiga i lokalsamhällets utveckling är projektet ”Folkbildning som lokal utvecklingskraft”. Projektet initierades av Folkbildningsförbundet, Landstingsförbundet och Svenska kommunförbundet och genomfördes 2001–2002 i Vingåkers och Strängnäs kommuner. Huvudsyftet var att öka medvetenheten hos politiker och tjänstemän om studieförbundens betydelse i kommuner och landsting.

Enligt rapporten tydliggjorde projektet studieförbundens demokratiska roll inte bara genom att de arrangerar studiecirklar utan att de också kan fungera som en demokratisk resurs i bredare mening. Liksom i samband med verksamheten kring ”Vårdens svåra val” konstaterades att demokratirollen är dubbelriktad. Förbunden kan kanalisera medborgarnas behov och synpunkter till beslutsfattare. De kan också vara en resurs när beslutsfattare önskar få medborgarnas åsikter i en viss fråga. Studieförbunden tillskrivs en ”mäklarroll”.

Det framhålls också i rapporten att det inte saknas idéer och engagemang i samhället. ”Bristerna ligger i hur idéerna och engagemanget fångas upp av politiker och media. Avståndet mellan väljare och politiker måste kortas.” Det är en fara för demokrati om många tycker att det är krångligt att nå fram till de politiska beslutsfattarna och därför avstår från att försöka påverka. Men det räcker inte för studieförbunden att bara finnas till, framhålls det i rapporten. Förbunden måste aktivt söka upp medborgarna, fånga upp idéer och ge engagemanget en grogrund. ”Det gäller att utveckla människors egna intressen och samtidigt erbjuda utbildningar och cirkelverksamhet utöver det väntade.”

6.4.5 IKT, folkbildning, demokrati och samhälle

Per Andersson (2004) diskuterar informationstekniken i folkbildningen i relation till det demokratiska samhället i stort. Den organiserade folkbildningen utgörs av ett komplex av folkrörelser och organisationer. Det går inte att dra någon skarp skiljelinje mellan demokratin i folkbildningens organisationer och demokratin i samhället. Hur man hanterar demokratiska frågor på folkbildningens arenor handlar därför om hur vi hanterar demokratin i vårt samhälle, menar Per Andersson.

Informations- och kommunikationsteknikens relation till demokratin handlar om både form och innehåll. IKT kan när det gäller formen användas som ett verktyg i den demokratiska processen. En tydlig förändring, som Internet och bland annat Folkbildningsnätet har inneburit, är att tillgången till information och möjligheten att delta i diskussioner av olika slag har ökat. I princip kan "alla" ta del av information och sätta sig in i olika frågor. Möjligheterna att kommunicera utanför de formella beslutsarenorna har också ökat, och man kan fråga sig om och hur relationerna till huvudmän, medlemsorganisationer, Folkbildningsrådet etc. har förändrats.

När datorer och informationsteknik används som verktyg för gestaltning/uttryck så finns där en demokratisk/politisk dimension, genom att möjligheterna ökar att göra sin röst hörd i samhället, summerar Per Andersson.

Dahlgren m.fl. (2004) menar att ur vissa aspekter på demokrati är IKT-kurser och -cirklar givetvis ett bidrag. Om demokrati tolkas som "allas rätt till utbildning" bidrar kurserna till formandet av en arena för utbildning, då valmöjligheter och kursutbud har ökat. Om demokrati fokuserar en "fostran i medborgerliga dygder", bidrar kurserna till att deltagarna utvecklar förmågan att skriva, att använda datorn, att delta i en virtuell gemenskap, att utnyttja fritiden m.m. Om demokrati tolkas som "individens rätt till självbildning", att utan tvång söka efter kunskap och bildning, så är kurserna ett bidrag. Däremot har forskarna i projektet inte träffat på exempel som kan tolkas som demokrati som "kollektiv lärandemiljö för politisk handling".

6.5 Vår bedömning

Detta kapitel har ägnats åt en rad frågor som rör deltagandet i folkbildningsverksamhet och deltagandets värde ur ett samhällsperspektiv. Mot bakgrund av detta gör vi följande bedömningar ifråga om folkbildningens betydelse från ett deltagar- och samhällsperspektiv.

6.5.1 Deltagandet

Folkbildningen når en mycket stor del av befolkningen. Att folkhögskolor och studieförbund lyckats uppnå och bevara detta breda deltagande ser vi som en väsentlig tillgång för samhället som helhet.

Studieförbunden

För studieförbundens del vill vi framhålla den stora bredden i deltagandet. I studiecirkelarna återfinns deltagare av alla åldrar från tonåringar till de allra äldsta. Att så många människor i övre medelåldern och efter uppnådd pensionsålder ges en möjlighet att delta i studier är av stort värde. Det finns en risk att cirkeldeltagarnas höga medelålder ses som något negativt, vilket det utifrån ett perspektiv av livslångt lärande inte är. Studieförbunden är i detta avseende unika.

Studieförbundens förmåga att dra till sig unga deltagare har ibland ifrågasatts. Det material vi redovisat pekar mot att studieförbunden har en bra kontakt med dagens ungdom. En viss snedvridning har vi emellertid sett inom åldersgruppen 15–25 år. Unga män är överrepresenterade bland cirkeldeltagarna medan de unga kvinnorna är färre. Männerna återfinns i hög grad inom ett och samma ämne, improvisatorisk musik, medan de unga kvinnorna visar en större bredd i ämnesvalet. Här finns en utmaning för studieförbunden. Unga kvinnor borde kunna erbjudas fler intressanta studiemöjligheter inom folkbildningens ram och männen bör kunna lockas av fler ämnen.

En svaghet är det låga deltagandet i de mest yrkesaktiva åldrarna, 25–44 åringar är klart underrepresenterade bland studieförbundens deltagare. Det är en grupp som ställs inför stora krav både i yrkeslivet och privat genom sitt familjeansvar. Ur ett medborgarperspektiv är det önskvärt att de engageras mera i bildningsarbete. Det vi sett av IKT-stöd i folkbildningen antyder en möjlighet att förbättra kontakten med denna åldersgrupp.

Hälften av studieförbundens deltagare står utanför arbetslivet, som studerande eller pensionärer. Vi anser att folkbildningen är viktig även för dessa grupper. För de äldre erbjuder studiecirkeln både utvecklingsmöjlighet och värdefull social kontakt. Unga studerande ges genom deltagande i folkbildningen en möjlighet till själv-

vald aktivitet som ofta utnyttjas för att komplettera skolans brister inom det estetiska området.

Att studieverksamhet i så hög grad som är fallet organiseras inom ramen för föreningsliv eller annat sammanhang kan ses både som en tillgång och en brist. Vi ser det som positivt att folkbildning och föreningsliv ömsesidigt kan stötta varandra. Samtidigt kan det innebära att de som står utanför föreningslivet eller har en begränsad social kontakt också riskerar att hamna utanför folkbildningen. Detta förhållande finns det anledning för studieförbunden att uppmärksamma i sitt arbete.

Av deltagarundersökningarna framgår att den som börjat delta i studiecirkel mycket ofta återvänder och deltar i nya cirkel, för många kan deltagandet bli till en livsstil. Att studieförbunden på detta sätt lyckats skapa en trohet hos deltagarna ser vi som värdefullt. Detta innebär dock inte att inte nya deltagare tillkommer. Även bland deltagare i pensionsåldern finns varje år en grupp som deltar i sin första studiecirkel.

Folkhögskolorna

Folkhögskolornas långa kurser domineras av unga deltagare, med en liten grupp över 45 år. Många skolor erbjuder emellertid kurser för äldre och även i kortkursverksamheten återfinns en stor grupp äldre deltagare. Liksom i studieförbunden deltar kvinnor i större utsträckning än män. Detta stämmer med en allmän bild ifråga om deltagande i studier. Frågan kan ändå ställas om folkhögskolorna med sin stora frihet skulle kunna utforma kurser som i högre grad vore av intresse för män. Vårt material pekar på att folkhögskolorna i något högre grad än 1996 har lyckats rekrytera invandrare till sina kurser. Detta tycks dock framför allt hänga samman med de särskilda utbildningssatsningar som gjorts och för vilka särskilda medel anvisats och särskilda krav ställts.

Vi noterar med tillfredsställelse att de nya folkhögskolor som startas under 1990-talet i allmänhet ligger i befolkningstäta områden och når kontakt med nya grupper. De nya skolorna har en större andel äldre deltagare och en väsentligt högre andel invandrare bland sina deltagare än de gamla skolorna. Vi menar att folkbildningens aktörer, genom den utveckling som de nya skolorna innebär, visat sig förmöga att genomföra en angelägen förnyelse.

Uppgifterna om tidigare utbildning visar att folkhögskolan fortfarande spelar en viktig roll som kompletterande utbildningsväg för dem som saknar gymnasieutbildning. Vi ser det som positivt att folkhögskolan dessutom kan erbjuda även ungdomar med gymnasieutbildning en möjlighet att bredda sig och fördjupa intressen som man inte haft möjlighet till inom gymnasiets ram.

Folkhögskolan har också visat sig kunna bidra till rekryteringen till högre studier. En relativt stor andel av folkhögskolans studerande är intresserade av att gå vidare till högskolestudier. Vi har också funnit flera exempel där man i samarbete med universitet och högskolor ordnar särskilda studier för att underlätta detta.

6.5.2 Folkbildningens arbetsformer

Folkbildningens arbetsformer ska enligt den bild som förmedlas av de egna företrädarna ge uttryck för demokratiska värderingar, varje deltagare ska ses om en resurs och studierna kännetecknas av dialog. De studier vi tagit del av och redovisat visar att det inte är oproblematiskt att i cirklar och folkhögskolekurser praktiskt tillämpa folkbildningens egen pedagogiska grundhållning.

Folkbildningens lärprocesser

Studier av arbetsformer och lärande inom folkbildningen tyder på att former och villkor för studier påverkas av framför allt två förhållanden. Deltagares och ledare/lärares tidigare erfarenhet av studier verkar styrande, kända och prövade former för studier i andra sammanhang kommer till användning även i studiecirkeln och folkhögskolegruppen. Den andra faktorn är ämnet och studierna syfte, något som blir tydligt i studiecirklar. Det finns en skillnad mellan klassiska skolämnen som språk och t.ex. musikcirklar där det kollektiva resultatet är avgörande.

Bilden av arbetsätt och lärande på folkhögskolor och i studiecirklar så som den framträder i de studier vi tagit del av stöder inte entydigt bilden av folkbildningens unika och demokratiska arbetsätt. Det finns skäl för folkbildningens företrädare att pröva hur väl verkligheten svarar emot den bild av folkbildningens unika karaktär som man ger i målskrivningar och andra dokument. Vi menar att man bör ägna mer kraft åt, att i det lokala organisations- och

planeringsarbetet likaväl som genom ledarutbildning, få genomslag för sina egna ideal.

Inom såväl folkhögskolor som studieförbund behöver man utveckla metoder som stärker ledarnas förmåga och möjligheter att tillämpa demokratiska arbetsformer och att i studierna ta vara på deltagarnas relevanta erfarenheter. Det är avgörande för folkbildningens trovärdighet att verkligheten motsvarar den bild man strävar efter att visa för bidragsgivare och allmänhet.

Den sammantagna bilden av vad vi sett i forskningen om arbetsformer och vad vi sett av studieförbundens ekonomi och av systemet för bidragsfördelning kan uppfattas som att studieförbunden ibland tar lätt på sitt ansvar som anordnare. Det finns troligen en överrapportering där verksamheter som inte i reell mening är folkbildning ändå rapporteras för att hålla upp volymen i den ständigt pågående kampen om varje förbunds andel av statsbidraget.

Folkbildningens stora bredd gör att den har något att ge till väldigt många. Verksamheten kan anpassas till olika situationer och krav. Inom folkbildningen finns plats för studier där kunskaper direkt ska omsättas i handling som syftar till att förändra situationen för en grupp eller en ort. Detsamma gäller de många grupper som syftar till gemensam förkovran i ett eller annat estetiskt uttrycksätt. Samtidigt finns plats för studier i ämnen som ligger nära skolans ämnen. Denna bredd är av stort värde och viktig för folkbildningen att bevara.

I den fortsatta utvecklingen ser vi det som viktigt att studieförbunden mer än hittills arbetar med frågor om förbundets aktiva ansvarstagande för arbetsförhållande i de enskilda studiecirkelarna. Detta bör kunna ske utan att man i cirkelarna upplever det som otillbörlig styrning och inblandning i studierna. Studiecirkelns frihet ska stödjas inte hotas av att ansvariga inom studieförbundens lokalavdelningar spelar en mer aktiv roll.

Informations- och kommunikationsteknik i folkbildningen

Vi konstaterar att frågor om användningen av informationskommunikationsteknik (IKT) ägnats betydande uppmärksamhet inom åtminstone delar av folkbildningen. Det samlade genomslaget är svårare att uttala sig om. Inom folkhögskolan tycks det finnas en bred tillgång till tekniken för pedagogiska ändamål. Både lärare och kursdeltagare har tillgång till och använder datorer och Internet

som redskap i studierna. Inom studieförbunden används tekniken i första hand för administrativa ändamål.

En viktig slutsats av det material om IKT inom folkbildningen som vi tagit del av är det stora engagemang man inom folkbildningen ägnat åt att ta vara på och utveckla dessa möjligheter. Det innebär att man, åtminstone inom delar av folkbildningen, skaffat sig erfarenheter och kunskaper av stort värde. Ett bidrag till denna utveckling har insatser från Centrum för flexibelt lärande och dess föregångare utgjort.

Av stort värde är, enligt vår mening, det engagemang som ägnats åt att slå vakt om vad man sett som folkbildningens kännetecken. Stor möda har ägnats åt att i utvecklingsarbetet utforma material och kommunikationsmöjligheter som även i studier på distans bevarar möjligheten till dialog och kollektiva läroprocesser. Den indirekta kontakt som IKT erbjuder jämfört med den direkta relationen i en grupp öga mot öga är ett hinder som det i vart fall i viss utsträckning är möjligt att övervinna. Svårare kan det vara att ta vara på gruppen som resurs i de fall där deltagare ser IKT som en möjlighet till effektiva studier på egen hand och inte efterfrågar utbytet med gruppen.

En av de studier vi tagit del av visar på hur IKT kan underlätta för människor i speciella situationer och grupper som samverkar över stora avstånd. Distansstudier kan lättare anpassas till livssituationer som gör det svårt att delta i fysiska träffar på bestämda tider. Erfarenheterna pekar också på att IKT kan underlätta att inom delar av föreningslivet få igång studier som kan få betydelse för föreningarnas verksamhet och utveckling.

Sammantaget menar vi att det inom folkbildningen pågår en positiv utvecklingsprocess ifråga om användning av IKT. Utvecklingen har hittills präglats av en strävan att slå vakt om vad som uppfattas som kännetecknande för folkbildningen. Detta är en utveckling som bör få fortsätta och präglas av samma strävan att hålla fast vid folkbildningens traditionella värden.

6.5.3 Deltagarnas upplevelser

Tidigare studier (SUFO 96) har påvisat hur deltagare i studiecirkel tillmäter cirkeln en mängd olika betydelser beroende på vilken situation de befunnit sig i och vilken cirkel det gällt. Mångfalden i innebörder framstår som det viktiga. I en studie om folkhögskolan

pekar man främst på skolans betydelse för självkänsla och självförtroende. Våra egna studier avser i huvudsak studier på folkhögskola. De ger inte anledning till avvikande slutsatser men fördjupar förståelsen för folkbildningens betydelse för individen.

Folkhögskolan – en speciell studiemiljö

Vår slutsats av de studier vi redovisat är att studier på folkhögskola lämnar bestående intryck och har betydelse för deltagarnas fortsatta liv.

Vi bedömer att folkhögskolan erbjuder en gynnsam studiemiljö som kan vara särskilt betydelsefull för vissa studerande. Avgörande inslag i miljön är en lugn studietakt där alla ges förutsättningar att följa med och ett stort engagemang från lärarna. Tack vare detta når skolorna framgång i att bygga upp både kunskaper och självförtroende. Ett annat viktigt inslag i den täta skolmiljön är kamratstödet. Till folkhögskolans kultur förefaller höra en anda av trygghet, samarbete och ömsesidigt stöd mellan de studerande.

Av våra studier framgår att folkhögskolan haft betydelse för många av de studerandes fortsatta liv. Tiden på folkhögskolan uppfattas i efterhand som betydelsefull för att man yrkesmässigt och privat nått den position man nu har. Många har sökt sig till folkhögskolan som ett led i en nyorientering. Studierna har för dem blivit inledningen till en positiv period i livet, de har funnit en plats de är tillfreds med.

Vi bedömer att folkbildningen, folkhögskolor liksom en del av studieförbundens cirklar, fungerar som integrerade delar i deltagarnas livsprojekt. Deltagandet i folkbildning kan innebära en övergång som ger den studerande möjlighet att gå vidare till ett nytt skede i livet.

Unga vuxna i folkbildningen

Deltagande i folkbildningen kan vara ett led i orienteringen i och anpassningen till det samhälle man lever i. Den studie av unga vuxna som SUFO 2 låtit göra stöder bilden av folkbildningens skiftande betydelser. Olika människor i skilda situationer kan använda de möjligheter som folkbildningen erbjuder på olika sätt och i skilda syften.

Folkbildningen öppnar andra möjligheter än de man tidigare sett, ofta i lägen där de unga står inför en större eller mindre omorientering. Det kan handla om att fördjupa och utveckla ett intresse som att utveckla sig själv inom ett konstnärligt område eller att vidga sin kulturella förståelse genom internationella erfarenheter. Avgörande är att studierna ger en möjlighet att utveckla kompetens och förverkliga ett livsmål. För de unga vuxna innebär folkbildningen olika saker beroende på deras personliga livssituation.

En intressant iakttagelse är att många unga upplever att folkbildningen har en oförtjänt låg status i samhället. Dess resurser utnyttjas därför inte i den utsträckning som vore önskvärt. Andra deltagare pekar, vid jämförelser, på att t.ex. komvux snabbare och effektivare kan leda fram till betyg och kompetens. Man ser det som en studieväg som i vissa avseenden är effektivare samtidigt som att den är hårdare och erbjuder mindre av personlig utveckling.

6.5.4 Folkbildning och demokrati

I varje samtal om folkbildning och vad den kan betyda för individ och samhälle framstår frågan om förhållandet demokrati – folkbildning som central. Demokrati kan i detta sammanhang inte reduceras till frågor om beslutsfattande och val. Det gäller inte heller, kanske inte ens i första hand, politisk aktivitet och politiskt deltagande.

Demokrati i relation till folkbildning gäller, som vi ser det, grundförutsättningar som utvecklingen av tolerans och förståelse liksom människors möjligheter och förmåga att delta i beslutsprocesser i skilda sammanhang. Möjligheten att påverka och förändra sin egen personliga livssituation lika väl som samhället i stort är central. Ingen demokrati är färdig. Av det följer att folkbildningen bör se det som en central uppgift att vidga och fördjupa demokratin. Den uppgiften bör i dagens värld ses i ett globalt perspektiv.

Folkbildningens betydelse för demokratin låter sig inte på något direkt sätt mätas. Att det blir en fråga om bedömning följer av såväl demokratins som folkbildningens karaktär. Vår bedömning är att folkhögskolor och studieförbund ger viktiga bidrag till att bevara och utveckla ett demokratiskt samhälle.

Ett skäl för denna slutsats är det breda deltagandet som vi beskrivit. Folkbildningen berör många olika samhällsgrupper och

alla åldrar. Ingen annan studie- eller utbildningsverksamhet uppvisar samma bredd. Folkbildningen är en resurs som står till hela folkets förfogande. Det ställs inga krav på bakgrund eller tidigare kompetens för att delta. Redan i detta ligger ett starkt demokratiskt inslag. Folkbildningen är en del av offentligheten. Att folkbildningen är öppen och tillgänglig för alla gäller även om den enskilda studiegruppen när den väl bildats utgör en sammanhållen grupp.

Ätminstone delar av den estetiska verksamheten utgör, genom sitt bidrag till det lokala kulturlivet, en del av offentligheten. Det är samtidigt tydligt, inte minst från den studie av lokala förhållanden som vi redovisat, att folkbildningen tydligare än nu skulle kunna vara en del av den lokala offentligheten.

Studier inom folkbildningen skulle också kunna rikta sig mot den politiska sfären. Studier av samhällsförhållanden, från lokalt till globalt, skulle kunna stimulera till ett vidgat deltagande i det offentliga samtalet om dessa frågor. Studieförbund och folkhögskolor borde mer än som nu sker kunna medverka till detta genom att stimulera och stödja studiegrupper eller delar av studiegrupper att ta del det offentliga agerandet. Den verkligt stora utmaningen för folkbildningen ligger i de globala perspektiven. Att överskrida de nationella gränserna ställer helt nya krav på kunskap, insikt och förståelse för mångfald. Kan folkbildningen på samma sätt som den historiskt spelat en roll i en nationell demokratisk utveckling också ta en roll i ett överskridande av nationens gränser?

I beskrivningen av arbetsformerna har vi sett att ett demokratiskt arbetssätt inte genomgående råder i det inre arbetet i folkhögskolegruppen eller studiecirkeln. Ändå menar vi att folkbildningen präglas av en demokratisk grundhållning som slår igenom i synen på individen och dennes värde. Inte minst i studiecirkeln finns förutsättningarna för en demokratisk samtalskultur som har ett betydande värde för demokratin.

7 Folkbildning, invandrare och nationella minoriteter

I SUFO 2:s uppdrag ingår att belysa folkbildningens betydelse för integrationsarbetet. Ett av våra forskningsuppdrag belyser studiecirklens betydelse ur ett integrationsperspektiv. För folkhögskolans del finns en del tidigare forskning som belyser dess möjligheter att bidra till integration mellan invandrare och etniska svenskar. Vi ska också belysa folkbildningens roll för de nationella minoriteterna.

I detta kapitel sammanfattas den aktuella forskningen i de delar som vi funnit väsentliga för våra slutsatser. Inledningsvis lämnas några uppgifter om omfattningen av invandrades deltagande i folkbildningsverksamhet. Som bakgrund till redovisningen av forskning om folkbildning och integration tar vi upp några aspekter på integration. Kapitlet avslutas med ett avsnitt om de nationella minoriteterna och ett om invandrades och minoriteters inflytande inom studieförbund och folkhögskolor.

7.1 Den statliga integrationspolitiken

Enligt regering och riksdag ska "etnisk och kulturell mångfald" vara utgångspunkt för politikens utformning på alla samhällsområden (prop. 1997/98:16). Målet ska vara en samhällsgemenskap där alla har samma möjligheter oavsett etnisk och kulturell bakgrund. Demokratiska värden och kvinnors och mäns lika rättigheter ska värnas och diskriminering, främlingsfientlighet och rasism, motverkas. Integrationspolitiken ska särskilt uppmärksamma dem som beroende på etnisk eller kulturell bakgrund riskerar att få ett sämre utgångsläge än andra. I syfte att uppnå de allmänna målen ska integrationspolitiken uppmärksamma etniska och kulturella aspekter och deras betydelse för människors möjligheter.

7.1.1 Folkbildningens uppdrag

Regeringen har i olika sammanhang uttryckt positiva förväntningar på folkbildningens betydelse för integration i ett mångkulturellt samhälle. Folkhögskolor och studieförbund kan, menar man, "aktivt bidra till att en ökad integration förverkligas i samhället" och därmed medverka till ökad delaktighet hos grupper som invandrat (prop. 1997/58:115). Människor med olika bakgrund kan mötas på jämlika och likvärdiga villkor. Folkbildningen anses främja mångfald och möten mellan olika kulturer. Även genom att ge kunskaper i språk, om andra länders kultur och religion kan folkbildningen enligt regeringens mening bidra till integrationsarbetet.

7.2 Invandrare i folkbildningen

Folkhögskolorna och studieförbunden har i sin verksamhet många deltagare med invandrarbakgrund. Studieförbunden har också på olika sätt en nära kontakt med invandrarorganisationer och andra sammanslutningar. Så är t.ex. tolv invandrarorganisationer medlemmar i ABF, åtta ortodoxa och österländska kyrkor är medlemmar i Studieförbundet Bilda, Sensus har ett samarbetsavtal med det muslimska studieförbundet Ibn Rushd. Hur stor andel av folkbildningens deltagare som har invandrarbakgrund saknas det inga uppgifter om. Däremot kan studiecirklar där minst hälften av deltagarna är "människor som har invandrat till Sverige" (*Statsbidrag till studieförbunden*, FBR 2000) rapporteras för målgruppsbidrag. Många folkhögskolor har särskilda kurser för invandrare, men många personer med invandrarbakgrund går också i andra kurser. För folkhögskolorna finns ett särskilt förstärkningsbidrag för kurser med invandrare som har "brister i svenska språket".

Studieförbund

Det sammanlagda antalet målgruppscirklar med invandrare uppgick 2002 till 36 400 eller 11,5 procent av samtliga cirklar. Till det kommer 4 500 arrangemang inom annan gruppverksamhet. Antalet deltagare i invandrar-cirklar var 265 500, drygt tio procent av alla deltagare. Av dessa var 135 500 deltagare, eller något över 50 procent, kvinnor. Om antalet invandrare i dessa cirklar vet vi endast att det var minst hälften av deltagarna eller ca 133 000. Troligen var

antalet invandrare större än så, kanske var det så gott som alla deltagarna i målgruppscirklar med invandrare.

Antalet studietimmar i målgruppscirklar med invandrare uppgick till 2 521 000 eller nästan 19 procent av samtliga studietimmar. Antalet studietimmar per cirkel var väsentligt högre än vad som gäller för cirkelverksamheten i allmänhet. Genomsnittet för alla studiecirklar är 42,3 timmar per cirkel. I invandracirklar var genomsnittet 63,7 timmar per cirkel.

Studiecirklar med invandrare dominerades av tre ämnesområden: estetiska ämnen, samhällsämnen och språk. Av språkcirklarna är det troligt att en stor del avser ökade kunskaper i svenska.

Tabell 7:1. Cirklar där minst hälften av deltagarna är invandrare, fördelning på huvudämnesområden

Ämnesområde	Cirklar	Deltag.	Därav kvinnor	Studietim.
Beteendevetenskap, humaniora	4 532	34 934	14 450	264 772
Estetiska ämnen	9 653	67 635	39 055	653 887
Företagsekonomi handel, kontor	197	1 203	539	15 837
Matematik, naturvetenskap	975	6 778	2 580	58 740
Medicin, hälso- och sjukvård	853	6 764	3 943	46 452
Samhällsvetenskap, information	9 156	64 168	26 233	599 039
Språk	6 563	56 259	29 170	377 710
Teknik	813	5 296	1 978	52 666
Övriga ämnen	3 665	26 047	17 479	250 169
Summa	36 407	268 544	135 517	2 319 272

Källa: Folkbildningsrådet.

Dessa uppgifter ger inte någon säker uppfattning om i vilken utsträckning studieförbunden når människor som invandrat till Sverige. I den undersökning av deltagandet i vuxenutbildning, som SUFO 96 gjorde, konstaterade forskarna "att det var ställt utom allt tvivel att deltagandet i vuxenutbildning – såväl generellt som i studiecirklar – är märkbart lägre bland dem som föddes i ett utomnordiskt land" (Jonsson och Gähler, 1995). Folkbildningsrådets senaste deltagarundersökning, som gällde deltagare i studiecirklar under 2000, visade att 88 procent av samtliga cirkeldeltagare hade

svenska som modersmål, tre procent hade annat nordiskt språk och nio procent ett utomnordiskt språk. En jämförelse med andelen infödda svenskar i befolkningen visar att ”andelen cirkeldeltagare med annat modersmål än svenska är två tredjedelar av vad det borde vara utifrån förekomsten i hela befolkningen av personer med annat modersmål än svenska” (Svensson, 2002).

Folkhögskolor

Antalet invandrare som deltog i långa kurser på folkhögskolor under 2002 var 3 400 per termin, nästan 13 procent av samtliga deltagare på långa kurser.

Tabell 7:2. Totalt antal deltagare och därav invandrare i folkhögskolornas långa kurser vår- och hösttermin 2002

Kurstyp	Våren 2002		Hösten 2002	
	Deltagare	Därav invandrare	Deltagare	Därav invandrare
Långa allmänna kurser	6 968	934	6 883	946
Långa särskilda kurser	11 026	406	11 492	475
Särskild utbildningsinsats	9 299	2 098	8 198	2 007
Summa	27 293	3 438	26 573	3 428

Källa: SCB UF 22 SM 0301.

Invandrare återfanns oftare i kurser med bred ämnesinriktning än i andra kurstyper. En jämförelse mellan landstingsskolor och rörelse-folkhögskolor visar att de senare har en väsentligt större andel invandrare på sina kurser. Det är framför allt kurser inom ramen för särskild utbildningsinsats, dvs. kunskapslyftet, som har rekryterat invandrare. Från den omfattande verksamheten med kortkurser finns inga uppgifter om antal invandrare som deltagit.

7.3 Etnisk mångfald och integration

En generell utgångspunkt för all svensk politik ska vara att Sverige är ett land präglad av etnisk och kulturell mångfald. I propositionen *Sverige, framtiden och mångfalden* (1997/98:16) sägs att uttrycket innefattar språklig och religiös mångfald och att begreppen etnisk och kulturell i viss mån överlappar varandra. Den närmare innebörden av uttrycket är inte helt klar. Hur det uppfattas är beroende av sammanhang och bakomliggande värderingar.

Olika teoretiska utgångspunkter för hur man kan se på mångfald och integration kan leda till skilda slutsatser. Från den forskning vi använt vill vi översiktligt ta fram några tankelinjer som har relevans för vårt arbete.

I det svenska samhället tillförsäkras varje individ grundläggande fri- och rättigheter. Inom en västerländsk frihetstradition med universella anspråk har individen en stark ställning, individen har mänskliga rättigheter som gäller universellt. Grundläggande är rätten till frihet, friheten att själv få forma sin tillvaro utan inblandning eller kontroll utifrån. Många ser friheten som det främsta värdet.

Erkännandet av gemensamma principer om rättvisa och lika värde ger samhället stabilitet och gör det möjligt att lösa konflikter. I ett mångkulturellt samhälle är det svårare att lösa konflikter med utgångspunkt i gemensamma värden. Det är inte givet att människor från olika kulturer erkänner samma rättvisepinciper. En minsta grund för en mångkulturell gemenskap är att olika grupper erkänner varandra som likaberättigade. Ett sådant erkännande är en förutsättning för att kunna föra en dialog på lika villkor. En politisk kultur baserad på principer om rättvisa, som erkänns av alla, gör samhället möjligt. Inom denna ram kan olika kulturer leva tillsammans.

En annan hållning ifrågasätter möjligheten av generella regler. Värderingar, liksom regler för samhällen, anses ta form inom specifika gemenskaper och gälla endast inom dessa. Den egna identiteten baseras på tillhörigheten till en given historisk gemenskap. Bland människor med liknade bakgrund, traditioner och historia finner individer sin identitet, vet vem man själv är. Individen kan inte ställa sig vid sidan av sedvänjor och traditioner.

Erkännandet ses som centralt, individens självuppfattning formas av andras erkännande. Människor lever och formas i dialog med andra, något som förutsätter ett gemensamt språk. Denna hållning leder till en politik där särarten måste erkännas.

Integration

Invandrapolitiken syftar till integration och folkbildningen förväntas bidra till detta. Vad som avses med "integration" är emellertid inte helt klart. Lisbeth Eriksson diskuterar i sin avhandling innebörden av begreppet (Eriksson, 2002). Hon menar att det kan uppfattas på åtminstone två olika sätt. Det kan betyda lika tillgång till olika positioner och resurser i samhället, att sådant som utbildning, bostad och tjänster m.m. fördelas utan hänsyn till exempelvis etnisk bakgrund. Enligt ett annat synsätt är integration en ömsesidig förändringsprocess, människor med skilda bakgrunder, etniskt, språkligt, religiöst osv., möts och bygger upp nya gemensamma värden bortom skillnaderna. Avgörande för integrationen är att gemensamma värden skapas inom vissa områden, sedan kan skillnaderna bevaras inom andra områden.

Formuleringarna i regeringens proposition om framtiden och mångfalden pekar mot att det man främst åsyftar är en strukturell integration, dvs. lika tillgång till samhällets resurser oberoende av etniska eller andra skillnader i människors bakgrund. Samtidigt ställs i många sammanhang krav på invandrades anpassning till svenska värdesystem på skilda nivåer.

Lisbeth Eriksson använder i sin forskning begreppet integration såväl på samhälls- och institutionsnivå som på individnivå. På samhällsnivå avser integration tillgång till samhällets resurser som bostad, arbete, hälso- och sjukvård m.m. på lika villkor, att alla ges samma möjligheter oberoende av tillhörighet till den ena eller andra gruppen. På individnivå handlar det om invandrarens personliga position, partiella eller fullständiga jämlikhet inom olika områden med infödda personer. Integration på denna nivå påverkas också av faktorer som rör den enskilde, tillgång till personliga resurser, motivation och vilka kostnader han är beredd att bära för att nå en fullständig integration.

Integration är för invandrare nära förknippad med inläring av det nya samhällets norm- och värdesystem, att ta över kulturella mönster. Om processen blir ömsesidig handlar det också om att tillföra kulturella mönster, att bidra till det nya samhälle, dit man flyttat, med delar av den kultur man bär med sig.

En annan forskare, Ali Osman, har intresserat sig för betydelsen av skilda kulturella bakgrunder i bland annat folkhögskolemiljö. Till skolmiljön kommer de studerande med identiteter som formats i skilda kulturella miljöer. Frågan för forskaren är hur vi i mötet

mellan olika kulturer skapar vår bild av ”den andre” (Osman, 1999).

Vår egen identitet liksom vår bild av andra ses som sociala konstruktioner skapade i interaktion med omgivningen. I den processen ingår språk, kultur, etnicitet och religion som viktiga delar. Maktförhållanden och värderingar är viktiga element i processen.

7.4 Folkhögskola och integration

Folkhögskolans möjlighet att bidra till etnisk integration inom det svenska samhället har på olika sätt studerats av forskare. Vi redogör för några studier från senare delen av 1990-talet. Den första har fokuserat på folkhögskolan som institution och de följande har sitt fokus på den konkreta verksamheten och dess betydelse för deltagarna.

7.4.1 Folkhögskola som mötesplats

Anders Andersson undersökte i avhandlingen *Mångkulturalism och svensk folkhögskola* (Andersson, 1999) folkhögskolan som möjlig arena för möten mellan olika kulturer. Studien byggde på intervjuer med skolföreträdare; lärare och elever på fyra folkhögskolor med olika slag av huvudmän och med olika ideologisk prägel. Syftet var att belysa om de undersökta skolorna svarade mot uppställda kriterier för en mångkulturell arena.

Mångkulturalismen belystes med hjälp av några dimensioner: hur kursdeltagarnas varierande kulturbakgrund användes i undervisningen, om ett kritiskt omdöme utvecklades i förhållande till den egna kulturella bakgrunden, om skolan arbetade med elevernas rasfördomar, om skolan tillgodosåg behoven hos elever med etniska och sociala handikapp. Författaren intresserade sig för dels institutionen och dess normsystem eller värdebas, dvs. vad skolan säger sig vara eller sträva efter att vara, dels hur dessa strävanden förverkligades i skolans dagliga arbete.

Andersson drog slutsatsen att folkhögskolan i sin hållning står för mångkulturalism. Det fanns i uttalanden om folkhögskolans mål en strävan mot en öppen tolerant och fördomsfri hållning i relation till andra kulturer. Det fanns också en handlingsberedskap för att inspirera och göra de studerande skickade för ett samhälle

som är solidariskt med den fattiga världen och med kommande generationer. För det kan mångkulturell undervisning vara ett verkamt medel.

Tyngdpunkten i studien låg på den empiriska analysen av hur målen realiserades, realiseringsarenan. Här såg Andersson positiva effekter av de möten som skedde på skolorna. Etnocentriskt färgade förhållningssätt hos både svenska och utländska kursdeltagare blev genom mötet på skolan öppnare, fördomar och främlingsfientlighet ersattes av en mer förstående inställning. Mötet ledde också till reflektioner om den egna kulturtillhörigheten. Andersson skriver att "folkhögskolorna når långt som kulturell mötesplats".

Å andra sidan ifrågasätter Andersson om man lyckats nå upp till folkbildningens mål. I förhållande till den värdebas som konstituerar svensk folkhögskola återstår mycket att göra. Folkhögskolan har en potential för att fungera som en mångkulturell mötesplats men den utnyttjas dåligt. Andersson uppmärksammar t.ex. att utländska eller invandrade kursdeltagares bakgrund och tidigare erfarenheter utnyttjas dåligt eller inte alls i undervisningen. Det är inte bara en upplevelse hos utländska deltagare utan det bekräftas också av svenska deltagare.

Trots en uttalad strävan att bygga på deltagarnas tidigare erfarenheter har alltså folkhögskolan misslyckats på denna punkt, kanske därför att skolformen som sådan är så svensk. Andersson sammanfattar:

Genom det empiriska materialet löper en tråd. Det är aktörernas upplevelse och uppfattning att folkhögskolan har potential att verkamt fungera interkulturellt dvs. som en reell mångkulturell mötesplats. Detta uttrycks även i offentliga statliga dokument som en tillgång för folkhögskolan. Resultatet av denna studie pekar dock på att denna potential inte tas till vara fullt ut.

7.4.2 Skilda sätt att organisera verksamheten

Lisbeth Eriksson har i två studier finansierade av Folkbildningsrådet undersökt folkhögskolor och studerande av utländskt ursprung på folkhögskolor ur ett integrationsperspektiv. Den första studien genomfördes 1996/97 och berörde invandrare som studerade i blandade kurser på två folkhögskolor. Den andra studien genomfördes ett år senare i kurser som riktade sig till invandrar-kvinnor på två andra folkhögskolor. Metodiskt är båda studierna baserade på intervjuer med elever, lärare och skolledning.

Integrerade kurser

För den första studien valdes två folkhögskolor med olika profil från en storstad och en medelstor kommun. På den ena skolan intervjuades åtta elever, som gick på allmänna kurser, dels på en extern dagkurs, dels på en kurs vid huvudskolan. På den andra skolan intervjuades sex invandrarelever, fyra från samma klass. På båda skolorna intervjuades också berörda lärare och rektor. Totalt intervjuades fjorton elever med invandrarbakgrund och nio lärare samt de två rektorerna. I samtliga fall handlade det om ostrukturerade intervjuer.

I analysen av intervjumaterialet framkom en rad kritiska synpunkter på folkhögskolans möjligheter att svara upp mot de förväntningar som ställts. I blandade klasser hade de studerade skolorna haft svårt att anpassa verksamheten till invandrarelevernas förutsättningar och önskemål (Eriksson, 1997). Folkhögskolans formella frihet från läroplaner och betyg stod i motsättning till elevernas intresse av att få en utbildning som gjorde det möjligt att komma in på högskolor. Folkhögskolorna ska enligt idealbilden anpassa sig till elevernas förutsättningar och behov. En sådan anpassning skulle i detta fall leda till en anpassning till bestämda kunskapskrav och därmed riskera att komma i motsättning till den frihet från kursplaner och betyg som också ska känneteckna skolan.

Skolorna hade svårt att anknyta till och bygga vidare på de studerandes tidigare kunskaper. Många av studerande hade en gymnasieutbildning från sina hemländer med sig, något som skolorna bortsåg ifrån. En orsak till att hade låga förväntningar på förkunskaper tycks ha varit deltagarnas bristande kunskaper i svenska, "ett relativt dåligt svenskt språk lägger en dimridå över andra kunskaper" (Eriksson, 1997). En bakgrund till detta förhållande kan vara en generell bild som vi skapar oss av "den andre" (Osman, 1999).

På skolorna fanns en inbyggd struktur som, trots goda intentioner, ledde till orättvisor. I sättet att organisera arbetet fanns faktorer som verkade exkluderande och ställde studerande som invandrat till Sverige i en särklass. Undervisningen utgick från svenska förhållanden och vårt västerländska kulturarv förmedlades utan att för de invandrade eleverna kända sammanhang vägdes in. Undervisningen ställde också högre krav på kunskaper i svenska än vad många av invandrareleverna hade. Detta problem överläts åt individerna att lösa själva eller med hjälp av svenska kamrater. Även

om lärarna var medvetna om att organisatoriska förhållanden påverkade elevernas situation sökte man lösningen på det individuella planet (Eriksson, 1997).

När man i en organisation samlar människor med mycket skiftande bakgrund och kompetens och erbjuder dem samma undervisning är det, menar Lisbeth Eriksson, ofrånkomligt att människor ställs åt sidan. Inga försök gjordes heller på skolorna att göra de berörda medvetna om de strukturella förhållandenas betydelse för den enskildes upplevelser.

Eriksson gör en jämförelse mellan några kännetecken på vad som betecknas som multikulturell utbildning och situationen på de studerade folkhögskolorna. Ett sådant kännetecken är hur olika etniska gruppers kulturella arv används i skolans arbete. Intervjuerna med de studerande tyder på att i den mån deras tidigare erfarenhet används i undervisningen så skedde det sporadiskt och utan samordning. I de klasser som studerades saknades helt inslag av teoribildning, litteratur, konst osv. från andra kulturer.

En annan dimension handlar om synen på kunskap och möjligheten att utifrån skilda erfarenheter reflektera över hur skapandet av kunskap påverkas av människors maktpositioner, socialt och kulturellt, i samhället. Tanken med multikulturell utbildning är att ge eleverna verktyg för att se hur kunskap konstrueras utifrån ett givet sammanhang. Även om man på de studerade skolorna såg invandrare som prioriterad grupp, fanns inget intresse för att ge andra perspektiv än det västerländska utrymme i undervisningen.

En annan infallsvinkel på idén om multikulturell utbildning går ut på att olika etniska grupper kan ha olika inlärningsstilar. Det kan då underlätta om man känner igen pedagogiska metoder från de sammanhang där man fått sin tidigare utbildning. Några tecken på ett sådant synsätt fanns inte på de undersökta skolorna. Lärarna visade ingen medvetenhet om att vissa pedagogiska metoder kanske kunde underlätta för invandrardeltagare.

Segregerade kurser

Erikssons andra undersökning gjordes i särskilda kurser för kvinnor från invandrargrupper. Kurserna, som drevs av två olika folkhögskolor, hade tillkommit genom politiska initiativ eller som en följd av samverkan mellan skolan och lokalsamhället. Kurserna var förlagda till invandrartäta bostadsområden utanför skolan. I studien

intervjuades deltagare och lärare i kurserna samt rektor på respektive skola.

Kurserna var förlagda till deltagarnas bostadsområden. Det innebar samtidigt att en del studerande som hellre velat studera under andra förutsättningar ändå hänvisats till denna kurs. Man hade dessutom skapat en speciell verksamhet just för invandrade kvinnor utan hänsyn till att deltagarna skiljde sig åt ifråga om förkunskaper och kom från olika etniska miljöer.

Grupperna tillhörde inte skolans ordinarie verksamhet utan hade kommit till som ett svar på behov utanför skolan, något som i sig visar på folkhögskolans möjlighet att reagera på och försöka möta aktuella behov. Det var dock inte kvinnorna själva som gett uttryck för behoven, utan företrädare för samhället. Kvinnorna sågs som en homogen grupp med likartade behov grundade i deras invandrar-situation. Deras egna önskemål hade man inte tagit reda på. Behoven hade formulerats utanför gruppen själv och styrts av samhällets strävan att integrera invandrarna. Invandrargruppen tycktes ha svårigheter med att själv få föra sin talan. Kännetecknen på s.k. multikulturell utbildning förekom knappast i dessa kurser. Strävan från lärarnas sida var att lära ut sådant som värderas högt i Sverige.

Konstruktion av kategorier

Oavsett om studerande som invandrat till Sverige blandats med andra studerande eller går i särskilda kurser finns i uppläggningsen ett inslag av att de stämplas som annorlunda. Bristande kunskaper i svenska ledde till att man inte räknade med tidigare kunskaper. Segregerade kurser startades utifrån ett politiskt intresse av att göra något för invandrade kvinnor. Det ledde till en verksamhet som i liten eller ingen grad tog hänsyn de olika behov och intressen som fanns inom gruppen.

Denna form av social konstruktion av identiteter diskuteras av Ali Osman. Han har följt arbetet inom svensk i folkhögskola och komvux för att studera just hur egenskaper tilldelas människor utifrån deras grupp-tillhörighet. Detta sker mellan individer, samtals-samarbetsmönster i en folkhögskolegrupp visar hur invandrade deltagare kan skiljas ut från övriga. Sådan stämpling finns också på institutionell nivå. Folkhögskolor lika väl som komvux markerar deltagare som antingen invandrare eller svenskar (Osman, 1999).

7.4.3 En värdekonflikt

Lisbeth Eriksson har i sin avhandling *Jag kommer aldrig att tillhöra det här samhället* (2002) vidgat och fördjupat analysen av materialet från dessa studier. Några av hennes slutsatser sammanfattas här.

Partiell integration?

Den uttalade strävan mot integration i svensk invandrapolitik utgår, menar Eriksson, från tanken på en gemensam värdegrund. Politiken förutsätter att alla har en likartade bild av vad som är ett gott liv. Det antas vara lika för alla – en form av universalistiskt tänkande som förutsätter en gemensam syn på värden.

Eriksson menar att demokratin, med de värden som är knutna till den, har utvecklats i länder som är etniskt och språkligt homogena. Det universella tänkandet blir problematiskt i ett läge där andra kulturer möter det svenska. Den universella hållningen framstår i det mötet som sin motsats, den blir partikulär. För de intervjuade folkhögskoleeleverna var integrationen inte utan vidare något gott. Intervjuerna visade att man kan vilja ha integration på en nivå men inte på en annan. De värden som de intervjuade satte högt var i många fall ”mer att hänföra till den gemenskap som utgörs av den egna etniska gruppen, familjen eller släkten, än till de värden som sätts högt i det svenska samhället” (Eriksson, 2002).

Många hade försökt att ta sig in i den svenska gemenskapen, att nå fram till en kulturell integration, men misslyckats. Man saknade ett erkännande av sin egen kultur och hade därför svårt att se sig själv i en dialog med majoritetsbefolkningen. Utan ett erkännande nås inte en äkta dialog och därmed inte heller någon integration. Eriksson uppfattar att de intervjuade i få fall upplevde politisk eller etnisk integration. Här ligger, menar hon, med hänvisning till Habermas, det mångkulturella samhällets problem; hur ska olika etniska gruppers behov kunna förenas med samhällets behov av sammanhållning.

Strukturell integration

Svensk invandrapolitik efterstävar i första hand en strukturell integration, lika tillgång till samhällliga resurser och likvärdiga socioekonomiska förhållanden. I realiteten, menar Eriksson, krävs

också en social och kulturell integration. Resultaten av politiken blir istället en strukturell segregation, påtaglig i boende och arbetsmarknad. Av den följer också segregation på det sociala och kulturella planet. Också bland de intervjuade fanns en strävan till strukturell integration, man ville ha samma rättigheter och möjligheter som andra medborgare. Ifråga om kulturell och social integration var man mindre intresserad, för många var gemenskapen i den egna gruppen det viktigaste.

En kulturell integration övergår lätt i ett krav på assimilation. De intervjuade som kände sig delaktiga i det svenska samhället var sådana som gett upp sin egen kultur och anammat det svenska. De fick erkännande, som individer, men inte för sin olikhet utan för sin likhet. De intervjuades situation uppfattas som präglad av strukturell, kulturell, politisk och social segregation. Man möter orättvisor såväl i socioekonomiskt som i kulturellt eller symboliskt avseende. Att finna lösningar är svårt.

Att sudda ut socioekonomiska orättvisor mellan olika grupper, att se till att alla får samma rättigheter, uttrycker en universalistisk syn, tanken på ett gemensamt gott. En lösning på de symboliska orättvisorna förutsätter att gruppen och gruppidentiteten bejakas. Att utgå från ett svenskt perspektiv leder till att andra kulturer inte får något erkännande, det svenska förutsätts vara bättre eller mer rätt. Detta leder till att invandraren hänvisas till sin egen gemenskap.

Villigheten från svensk sida att erkänna andra kulturer är, enligt Erikssons resultat, svag. Det pekar mot en avsaknad av ömsesidighet, det är invandraren som förväntas anpassa sig. "Kanske är det så att det kulturella erkännandet måste ligga som en grund för den socioekonomiska rättvisan annars tenderar den universalistiska integrationspolitiken att bli partikularistisk med svensk slagsida".

Svårigheter

Eriksson ser de kurser, där invandrare ingått i blandade grupper tillsammans med svenska deltagare, som ett uttryck för ett liberalt jämlikhetstänkande som betonar friheten och allas lika möjligheter. Brist på resurser kan göra det svårt att utnyttja friheten. De studerade deltagarna hindras av bristande kunskaper i svenska och av bristande kännedom om alternativa möjligheter. Att erbjuda lika

möjligheter räcker i denna situation inte för alla gruppers specifika behov.

I de kurser som vände sig specifikt till invandrare och kvinnor finns andra svårigheter. Inom studiegrupperna fanns tydliga skillnader ifråga om utbildning och etnisk bakgrund. Deltagarna sågs trots detta som en enhetlig grupp med likartade behov, de var i första hand invandrare. Kurserna hade heller inte formats utifrån av deltagarna uttryckta behov. Dessa ansåg i flera fall att kursen inte var den som passade dem bäst. Det var inte fråga om ett erkännande av gruppen utan istället var det så att deltagarnas kulturella bakgrund av andra uppfattades som ett problem.

Även i de blandade kurserna fann författaren uttryck för att invandrardeltagarnas bakgrund sågs som problem för individerna. Det svenska uppfattades av lärarna som norm och kulturer med andra värderingar sågs som problem. I motsats till talet om mångkultur strävade man i kurserna efter likformighet, en kulturell integration. Samtidigt mötte de invandrardeltagare, som också eftersträvade kulturell integration, hinder för detta i form av svenskarernas fördomar. Inte heller i de fall där det fanns en gemensam strävan uppnåddes integrationen.

7.4.4 Att hantera mångfald

De kursmodeller som Lisbeth Eriksson studerat, blandade kurser och särundervisning för invandrare, kan ses som olika sätt att hantera mångfalden. De blandade kurserna präglades av en strävan till integration men det svenska blev trots detta normen och avvikande kulturer sågs som problem. I den andra modellen strävade man efter att möta invandrarna som en speciell grupp med egna behov. Man utgick från invandrare som en enhetlig grupp. Det blev i sin tillämpning en segregering som deltagarna inte önskade.

Det mångkulturella samhället visar sig vara problematisk redan ifråga om organisering av undervisningsgrupper. Samundervisningen skulle i förlängningen kunna leda till en strukturell integration, genom ökade kunskaper kan deltagarna lättare få del av samhällets resurser. Den leder dock inte till integration på andra plan. Särundervisningen främjar inte den strukturella integrationen och leder inte heller till social integration (Eriksson, 2002).

Att ta vara på deltagarnas erfarenheter

De kurser som organiserats som särundervisning hade en social aspekt, man vände sig till kvinnor i en likartad social situation, men utan att beakta olikheterna i deras bakgrund. Lärarna i grupperna betonade mer skillnader än likheter, man tog mångkulturell hänsyn. Inriktningen var främst att stärka deltagarna socialt. Denna inriktning stämde dåligt med deltagarnas motiv, dessa såg kursen som en ersättning för något annat, arbete eller annan form av utbildning. När de nu fanns på kursen ville de främst lära sig svenska, något som försvårades av organisationen, som ledde till att man inte mötte några svenska deltagare. Man ville ha kunskaper men möttes av sociala insatser.

Den segregerade undervisningen utgick från invandrare som en enhetlig grupp med liknande behov, något som visade sig inte stämma. Istället för att ta reda på deltagarnas behov hade man utgått från deras gemensamma bas i invandrarskapet och gissat vilka behov gruppen hade. Skolornas syften svarade inte mot deltagarnas förväntningar. I studien låg kursernas fokus på kunskap. Deltagarna ville ha behörighet för högskolestudier. I klassrummet togs ingen hänsyn till den mångkulturella situationen istället låg fokus på kultur som problem (Eriksson, 2002).

Folkhögskolorna hade, trots att man stod i en mångkulturell situation, inte velat eller förmått arbeta med den dynamik som varit möjlig i detta läge. I de blandade grupperna togs ingen mångkulturell hänsyn, man tog t.ex. inte till vara invandrardeltagarnas tidigare erfarenheter. I invandrargrupperna arbetade man utifrån ett traditionellt svenskt synsätt (Eriksson, 2002).

Ett mångkulturellt samhälle

Officiellt beskrivs Sverige som ett mångkulturellt samhälle. Samtidigt finns en underliggande strävan att överföra svensk kultur och svenska värderingar. I de undersökningar vi refererat visar det sig att lärarna i allmänhet utgår från ett västerländskt tänkande där normen blir det svenska och avvikelser ses som problem. Det finns "ett etnocentriskt tänkande som sker i demokratins och integrationens namn" (Eriksson, 2002). De studerade verksamheterna kan rent av ses som exempel på något som kallas för mångfald och lika möjligheter, men har en dold strävan mot att assimilera, göra lika.

Om mångfalden ska leva vidare krävs en möjlighet att bevara gränser mellan olika grupper. Etniska grupper måste själva få avgöra vilka behov de har och vilket stöd de behöver. Någon strävan efter att fråga minoritetsgrupper efter deras behov har Eriksson dock inte funnit i sin studie. Utrymmet för minoritetsgrupperna att själva göra sig hörda finns knappast. Det är de västerländska värderingarna som gäller. Utrymmet för mångfald blir på detta sätt begränsat. Det är svårt att uppnå en tillåtande mångfald. Förklaringen ligger, menar författaren, i attityder, fördomar och ovilja.

Lisbeth Erikssons analys pekar mot att den politik som förs och de åtgärder som görs för integration inte räcker till för att minoritetsgrupper ska få sin del av samhällets resurser. Centralt för att få till stånd en integration är ett erkännande fullt ut av minoritetsgrupperna. Folkbildningens roll i denna situation skulle kunna vara att fungera som mötesplats mellan människor och kulturer. Genom dialog kan ökad förståelse uppnås, en sammansmältning av horisonter kan i bästa fall uppnås. En förutsättning för detta är dock ett erkännande av minoritetsgrupperna, deras erfarenheter och livssammanhang. Detta är något annat än den roll som folkbildningen förväntas fylla och även själv tagit på sig, att skola in nya grupper i svensk kultur och därigenom forma det gemensamma för hela samhället.

7.5 Studieförbund i utsatta bostadsområden

På uppdrag av SUFO 2 har Lisbeth Eriksson och Ali Osman genomfört en studie om studieförbundens arbete för och med integration (SOU 2003:108). Studien har syftat till att belysa vilken betydelse aktiva inom studieförbunden och deltagare i verksamheten menar att studiecirkel har för integration. Studien har tagit sin utgångspunkt i s.k. "utsatta bostadsområden" i några av våra större städer, områden som kännetecknas av en stor andel invandrare och t.ex. hög arbetslöshet. Forskarna har inom ramen för studien intervjuat ett tjugotal deltagare och ledare i studiecirkel samt aktiva i föreningar som samarbetar med studieförbund. Dessutom har lokalt ansvariga för studieförbundens verksamhet intervjuats. Verksamhet från fem av de tio studieförbunden ingår i studien.

I sin analys av materialet tar forskarna, för att belysa forskningsfrågorna, upp tre teman: tanken på mötesplatser, deltagarnas relation till lokalsamhället samt relationen studieförbund – invandrar-

förening. Valet av teman baserades dels på en analys av de policydokument som styr verksamheten dels på analysen av intervju-materialet.

7.5.1 Folkbildningen som mötesplats

Såväl i statliga policydokument som hos studieförbunden själva finns enligt forskarna en stark tilltro till folkbildningens möjligheter att erbjuda som gemensamma mötesplatser för etniska minoriteter och den dominerande gruppen i samhället. Man menar allmänt att ”studieförbundens uppgift är att skapa mötesplatser där olika människor kan mötas och diskutera olika sociala frågor” (SOU 2003:108). Förverkligandet av denna tanke ter sig i studien som mycket problematisk. I det insamlade materialet finns egentligen bara ett exempel på att en studiecirkel fungerade som en sådan mötesplats.

En av cirkelarna fungerade som en plats för dialog mellan muslimer och kristna. Bland deltagarna fanns både invandrare och personer med svensk bakgrund, ungefär lika många av varje. Deltagarna hade en gemensam bas i en religiös livshållning och kunde i ömsesidig respekt lära känna varandras tro. I denna cirkel fann forskarna en öppenhet för det främmande och obekanta, en öppenhet som medverkade till ökad förståelse. Det fanns också tecken på en spridningseffekt till deltagarnas omgivning. Det positiva resultatet hängde samman med goda förutsättningar. Deltagarna var välutbildade och redan på olika sätt delaktiga i det svenska samhället, de var aktiva människor som fungerade som ledare i sina sammanhang.

Segregerade cirklar

I tre av studiecirkelarna fanns endast invandrade deltagare. Det var i samtliga fall kvinnor och cirkelarna bedrevs i samarbete med invandrarföreningar. Både studieförbundets företrädare och en del av deltagarna såg trots detta cirkelarna som ett led i en integrationsprocess. Detta ifrågasätts av forskarna. Cirkelarna kan bidra till att strukturera vardagen för deltagarna. De kan också bidra till att bygga upp och stärka tillhörighet och identitet inom gruppen. Samtidigt finns risk att de segregerade cirkelarna medverkar till att för-

stärka en vi-och-domsituation, gränserna mot de andra blir tydligare istället för att luckras upp.

Vi har tidigare sett hur de segregerade folkhögskolestudiernas betydelse för integrationen måste ifrågasätta. Samma invändningar finns också beträffande studiecirklar i segregerade grupper. Cirklar hade ett värde för de kvinnor som deltagit men de bidrog inte till integration. Deltagarna saknade kontakter med svenskar och med det svenska samhället. I ett par av cirkelarna fanns inslag som kunde medverka till att stärka deltagarnas självkänsla och identitet och därmed ge dem en plattform att bygga vidare på i kontakter med det svenska samhället. I något fall kunde man istället befara att cirkeln medverkade till att fördjupa en identitet präglad av marginalisering och social exkludering.

Invandrarföreningar

I intervjuerna med företrädare för invandrarföreningar framkom andra erfarenheter och synsätt. En av de föreningar som berördes av samarbetet var direkt inriktad på att bekämpa diskriminering. Här menade de intervjuade att ”integrationsproblemet inte hade sin grund i invandrarernas kultur och tradition etc. utan problemet var rasismen och diskrimineringen och de sociala praktiker som marginaliserade etniska minoriteter”. Man tyckte sig sakna stöd för detta sätt att uppfatta problemet både från det studieförbund man samarbetade med och från samhället i övrigt. Majoritetssamhället hade definierat problemet på sitt sätt och några andra perspektiv var man, enligt upplevelsen inom denna organisation, inte öppen för.

Detta förhållande är, menar forskarna, avgörande för hur de mötesplatser som folkbildningen förväntas skapa kan fungera. Om ena parten redan har definierat problemet så är frågan hur ett jämlikt möte kan komma till stånd. Flera intervjuade upplevde att deras egen kultur och tradition uppfattades som ett hinder för integration. Att skapa möten då invandradeltagarna kunde ”lära sig” svenska värderingar och sätt att tänka sågs som lösningen. Då blev det, enligt de intervjuade, svårt att ha en öppen dialog om andra sätt att se på problemet.

I kontakterna med invandrarföreningar framkom också att många aktiva och ledande medlemmar i invandrarföreningar kan svenska ganska bra och är väl etablerade i det svenska samhället. Dessa ledare skötte i stor utsträckning föreningens verksamhet, fungerade

som dess ansikte utåt i relation till olika delar av det svenska samhället. Gentemot myndigheter och svenska organisationer fungerade dessa personer som uttolkare av invandrargruppens kultur, erfarenheter och behov. Samtidigt är det samma personer som svenska myndigheter och organisationer vänder sig till för att få information. Den ledarställning och det sociala kapital de förfogar över förstärks därmed ytterligare. Risken finns att vi på detta sätt får en liten grupp, en elit, som står för kontakten mellan en invandrad minoritetsgrupp och det svenska majoritetssamhället. Denna grupp som behärskar kontakten med båda sidor får stort inflytande på bland annat uppläggnings av studieverksamheten.

7.5.2 Cirkeldeltagarna och lokalsamhället

Ett par av de grupper som ingår i studien var integrerade, dvs. de bestod av både invandrare och svenskar. Det var dels den ovan nämnda cirkeln för religionsdialog, dels den grupp som arbetade mot diskriminering. Dessa två grupper skiljer sig från de andra däri att alla deltagare var välutbildade och hade anställningar, de var sedan länge etablerade på den svenska arbetsmarknaden. De var i allmänhet överens om att invandrarnas situation var svår och ville medverka till att stärka den egna gruppen. De ville också medverka till att förbättra situationen i det egna bostadsområdet.

Det primära motivet för att delta i cirkeln var dock knutet till cirkelns innehåll, de var intresserade av det som man talade om, cirkelns ämne. I ena fallet var det en grupp som arbetade aktivt för att stötta människor som utsatts för diskriminering och för att påverka samhället. I andra fallet var det fråga om dialog mellan religioner, en dialog som syftade till att öka förståelsen för varandras utgångslägen. I dessa cirklar var man också kritisk till hur integrationspolitiken tillämpades inom olika områden.

Vid sidan av samhället

Deltagarna i de segregerade grupperna befann sig i en helt annan situation. De stod vid sidan av det svenska samhället, de flesta var arbetslösa och gruppen kan ses som socialt utanförstående. Så uppfattade de också sig själva. Initiativet till cirklarna kom i två fall från deltagarna själva eller deras förening. Dessa cirklar hade tillkommit

som svar på ett upplevt behov inom gruppen, ett behov som åtminstone delvis var relaterat till situationen i bostadsområdet. Studiecirkeln blev en möjlighet att få sina speciella behov tillgodosedda. Den gav en möjlighet att tillsammans med andra i samma situation förstärka den egna gruppidentiteten.

Här kan man, menar forskarna, jämföra med de svenska folkrörelsernas tidiga bildningsarbete som fungerade som ett stöd för den framväxande rörelsen i dess strävan att stärka den egna gruppens position i samhället. Frågan är om studiecirkelar i invandrarföreningar kan fungera på motsvarande sätt. Samhället är annorlunda och invandrarnas situation är en annan än den som arbetarklassen befann sig i under industrisamhällets uppbyggnad. Forskarna frågar om studieförbunden, med sin förankring i äldre svenska rörelser med deras olika ideologier, kan bli redskap för nya grupper som invandrare från skilda delar av världen. Ett studiearbete baserat på särarter riskerar att begränsas till skilda etniska grupper istället för att medverka till att mobilisera en solidaritet som sträcker sig utöver olika etniska grupper. Det är vad en verklig integration behöver handla om.

För en av de segregerade cirkelarna var situationen en annan. Den hade tillkommit som ett initiativ från cirkelledaren och uppfattades av forskarna närmast som ett humanitärt projekt från studieförbundets sida. Gemenskapen i denna cirkel var inte knuten till ett bostadsområde utan byggde på att alla deltagare kom från samma land. Det man samlades kring var gemensamma erfarenheter från Sverige och från hemlandet.

Ett samhällsperspektiv

Forskarna drar slutsatsen att den folkbildande verksamheten har ett värde för de personer som deltar, men ställer sig frågande till vilken roll den spelar ur ett samhällsperspektiv. Risken finns att verksamheten medverkar till att konservera dagens situation. Murarna mellan olika grupper byggs högre istället för att en vidare social gemenskap med större mångfald tar form. En positiv tolkning är att verksamheten kan bli en grund för ett politiskt arbete bland invandrarföreningarna, en startpunkt för något som kan föra kampen för den egna gruppens rättigheter vidare. De skulle då fylla en liknande funktion som de gamla svenska rörelserna gjort. Mot detta talar att invandrargrupper saknar en gemensam bas i värderingar och över-

tygelse. Det gemensamma begränsas till att vara minoritet eller, bättre, en rad olika minoriteter.

7.5.3 Intern demokrati

Studieförbunden är organisatoriskt uppbyggda utifrån en svensk folkrörelse- och föreningstradition. De har en struktur där medlemsorganisationer eller stiftare utser styrelsen och i sista hand ansvarar för verksamheten. I sina intervjuer med företrädare för både invandrarföreningar och studieförbund har forskarna noterat hur det uppstår luckor i denna demokratiska struktur i samarbetet med invandrarföreningar. Då invandrarföreningar inte är medlemmar i studieförbundet blir relationen lätt problematisk. Till en del kan detta hänga samman med att studieförbunden inte har någon tydlig form för hur samarbetet ska gå till.

Maktlöshet

De intervjuade från en del av invandrarföreningarna gav uttryck för en känsla av maktlöshet gentemot studieförbundet. Man saknar inflytande och möts av ett outtalat budskap att studieförbundet vet bäst. Stöd kan man få om man gör som studieförbundet vill, annars inte. Föreningarna upplevde ett visst tvång till anpassning, vilket leder till att man satsar på verksamhet som man tror att man kan få stöd till. Forskarna ser detta som en möjlig förklaring till att föreningarna satsar på studiecirkel med kulturell inriktning och den egna etniska gemenskapen som målgrupp.

Föreningarna uppfattade att de missgynnas vid fördelning av de samhälleliga medel som kommunen ansvarar för. Studieförbunden har lättare att få del av sådana medel. Därför måste invandrarföreningarna samarbeta på studieförbundens villkor för att kunna genomföra sina projekt. Invandrarföreningarnas företrädare anser att de inte får det erkännande de förtjänar och upplever sig vara i underläge. Detta står i tydlig motsats till tanken att studieförbundens verksamhet för invandrare ska skapa mötesplatser för dialog. Det blir ingen bra dialog om den ena parten befinner sig i underläge.

Även företrädare för studieförbunden såg problemet. Man talade om att strukturerna i det egna förbundet är förlegade och behöver

anpassas efter den verksamhet man nu bedriver. Man kan inte vara en demokratisk organisation och samtidigt ställa företrädare för viktiga delar av verksamheten utanför de beslutande organen.

I relation till invandrarföreningarna framträder studieförbunden i undersökningen i första hand som bidragsgivare. Föreningarna bedriver sin egen verksamhet och studieförbunden bedömer och tar ställning till i vilken omfattning man kan låta den ingå i sin rapportering och därmed stödja den. Ofta känner de som deltar i verksamheten inte till att den ingår i ett studieförbunds verksamhet eller vilket förbund det gäller, något som ytterligare understryker studieförbundets funktion som bidragsgivare.

En demokratisk brist

Situationen är problematisk för båda parter. Studieförbunden är gentemot bidragsgivarna, stat och kommun, ansvariga för verksamheten men reduceras, eller låter sig reduceras, till att vara en ekonomisk mellanhand. Man ansvarar för att verksamheten genomförs i linje med de egna målen och med de gemensamma folkbildningsmålen. Samtidigt menar man, med hänvisning till verksamhetens fria och frivilliga karaktär, att det är svårt att gå in och kontrollera.

Ett demokratiskt problem uppstår, enligt forskarna, i en situation där de organisationer, som byggt upp och fortfarande kontrollerar studieförbundet, står för en minskande del av dess verksamhet. Istället genomförs en växande del av verksamheten i samarbete med invandrarföreningar. Dessa föreningar saknar plattform för att påverka studieförbunden inifrån. De delar kanske inte heller den ideologiska basen med det studieförbund man samarbetar med. I vissa fall kan det t.o.m. leda till att en invandrarförening med socialistisk grundsyn samarbetar med ett studieförbund som står för en helt annan politisk uppfattning.

I samarbetet med invandrarföreningarna fungerar inte de kanaler för demokratiska processer inom organisationer, som vi är vana vid. Detta framstår som ett tydligt uttryck för en bristande integration. Det visar också på de utmaningar som en uppriktig strävan mot ömsesidig integration innebär. För studieförbundens del kan det bland annat betyda att de behöver se över sin organisation och inte bara bereda plats för nya medlemsorganisationers verksamhet, utan också att se över arbetssätten så att dessa nya medlemmar får möjlighet att utöva inflytande inom förbunden. För invandrar-

föreningarnas del kan det handla om att skaffa sig förståelse för och insyn i svensk folkbildningstradition och att pröva i vilken grad denna kan ha något att tillföra i den egna verksamheten.

7.5.4 Forskarnas slutsatser

Eriksson och Osman gör i sin summering en jämförelse mellan integrerade och segregerade cirklar. De drar slutsatsen att integrerade cirklar är att föredra ”om man vill uppnå ett jämlikt förhållande mellan invandrare och svenskfödda och om man har som mål ett ömsesidigt erkännande av varandra och varandras värderingar och traditioner”. I integrerade cirklar kan man åtminstone delvis uppnå detta på individnivå. Begränsade effekter kan finnas även utanför cirkelarna.

De segregerade cirkelarna ser man som problematiska. Tanken är att folkbildningen ska skapa mötesplatser mellan olika kulturer och det uppnås inte i segregerade cirklar. Det kan vara positivt för deltagarna med det blir inte de mötesplatser över gränser som eftersträvas. Om syftet är att stärka en etnisk grupp av invandrare blir det fråga om ett särintresse. En kamp för särintressen innebär att gruppidentiteten, det särskiljande tas fram. Detta står, menar forskarna, i motsättning till integration. Samtidigt kan dessa cirklar ha en stor betydelse för individen och dennes sociala situation. Den kan också få betydelse för invandrargruppernas position i samhället. Man kan se sådan verksamhet som ”ett politiskt arbete bland invandrargrupper där de arbetar för att förbättra sin situation”.

Forskarna pekar också på vikten av att erkänna invandrarnas organisationer som jämlika samarbetspartners. Den misstro som nu präglar samarbetet måste bort och det kan ske genom att invandrarföreningarna får en starkare ställning. Man ser dessutom fördelar i att kontakter mellan svenskar och invandrare sker på organisations- eller gruppnivå. En dialog mellan föreningar kan lätt gå vidare i en dialog mellan individer. Detta förutsätter emellertid jämställda parter. Om den ene aktörens kultur ses som ett problem och den andres som det normala, blir det problem.

Eriksson och Osman pekar avslutningsvis på en fara i att tillmäta folkbildningen alltför stor betydelse för integrationen. Ett sådant krav leder gärna till ”fokus på individ och kultur när det är troligt att det snarare är strukturen som ska fokuseras”. För integrationen betyder strukturella åtgärder som berör arbetsmarknad, bostads-

politik m.fl. områden mera. Studieförbundens verksamhet i utsatta bostadsområden kan vara viktig för enskilda, men dess betydelse för den strukturella integrationsprocessen är begränsad och måste så vara. I bästa fall kan cirklarna ge ett avstamp för ett politiskt arbete för att förbättra den egna situationen.

7.6 Folkbildningen och de nationella minoriteterna

Grunden för den svenska minoritetspolitiken finns i propositionen *Nationella minoriteter i Sverige* (prop. 1998/99:143). Riksdagsbeslutet 1999 innebar att fem grupper, som samtliga funnits i Sverige under lång tid, erkändes som nationella minoriteter: samer, sverigefinnar, tornedalingar, romer och judar. De språk som därmed erkändes som minoritetsspråk är samiska, finska, meänkieli (tornedalsfinska), romani chib samt jiddisch.

Utbildningsfrågor hade en framträdande plats i propositionen. Bland viktiga aktörer framhölls folkhögskolorna och studieförbunden. Folkbildningsrådet fick i uppdrag att redovisa vilket kursutbud som fanns inom folkbildningen för de nationella minoritetsgrupperna och i vilken utsträckning minoritetsgrupperna deltog i verksamheten samt vilka ytterligare insatser som kunde behövas för att bredda deltagandet.

7.6.1 Minoriteternas deltagande i folkbildningen

Av Folkbildningsrådets rapport (Blomster, 2001) framgick att samtliga nationella minoritetsgrupper deltog i olika verksamheter som folkhögskolor och studieförbund erbjöd, såväl i särskild riktad verksamhet som i det allmänna utbudet. Tre av minoritetsgrupperna har egna folkhögskolor. Sverigefinska riksförbundet är huvudman för Sverigefinska folkhögskolan (Haparanda) och Axevalla folkhögskola. Svenska Tornedalingars riksförbund har ett nära samarbete med Tornedalens folkhögskola (Övertorneå). Samerna har Samernas utbildningscentrum (Jokkmokk). En minoritetsorganisation, Sverigefinska riksförbundet, är medlem i ett studieförbund (ABF).

Folkhögskolor

Femton folkhögskolor genomförde, enligt FBR:s rapport, särskilt riktad verksamhet i form av kortkurser, allmänna kurser och uppdragsutbildningar, t.ex. inom kunskapslyftet. Samtliga minoritetsgrupper kunde på så sätt erbjudas verksamhet vid någon folkhögskola. Merparten av kurserna hölls på grundskole- och gymnasienivå.

Samtliga tillfrågade skolor svarade att det inte varit svårt att rekrytera deltagare till kurserna, dock bedömde flera av skolorna att romska grupper var svårast att nå. Bland ytterligare insatser som skolorna nämnde fanns behov av fler handledare eftersom kurserna fungerar bäst i små grupper. Ett fåtal skolor uppgav att de arbetade med distansutbildning med IKT-stöd.

Studieförbund

I kartläggningen uppgav 68 avdelningar inom sju av studieförbunden att de genomförde särskilt riktad verksamhet genom studiecirklar och kulturprogram. Samtliga minoritetsgrupper fanns representerade bland de grupper som studieförbunden arbetade med. Sverigefinnar var den vanligaste gruppen, därefter följde romer, samer, tornedalingar och judar.

Studieförbunden gjorde generellt inga särskilda rekryteringsåtgärder. Verksamheten hade främst kommit till genom initiativ från någon stark lokal förening inom minoritetsorganisationerna.

Minoritetsgruppernas riksorganisationer

Samtliga organisationer ansåg enligt rapporten att folkhögskolorna och studieförbunden fyller en viktig roll för dem, men samarbetet behöver utvecklas. De flesta initiativen hade tagits från grupperna själva. Det är viktigt att kunna bevara och föra vidare traditioner till yngre generationer och att lära ut språket. Fasta hållpunkter på t.ex. folkhögskolor är betydelsefulla för att kunna utveckla språk och minoritetsfrågor. Ett önskemål var att ett extrabidrag skulle utgå till folkbildningen för verksamhet riktad till de nationella minoriteterna.

Organisationernas uppfattning var sammantaget att folkbildningen fyller en viktig roll och att studieförbund och folkhögskolor

ska kunna erbjuda kurser och kulturaktiviteter som kan stärka gruppernas egen identitet.

Kommentar

Rapporten avslutades med några övervägande från författaren Jan-Olof Blomster. Han framhöll problemet med att nå romer och att motivera dem för folkbildningsinsatser. Ett problem är den splittade organisationsbilden då det utöver Romska riksförbundet finns ett tiotal andra romska organisationer, som är verksamma runt om i landet.

Blomster undrade också hur stort folkbildningens ansvar är när det gäller att erbjuda minoritetsgrupperna särskilt riktade cirklar, kurser och andra utbildnings- och kulturaktiviteter. Klarar man att göra detta utan att resurser tas från andra prioriterade grupper?

Vidare anser han att ytterligare utvärderingsinsatser behövs för att följa upp den riktade verksamhet som anordnas. Har den motsvarat förväntningarna och vilken betydelse har den haft för den enskilde deltagarens utveckling och planering?

7.6.2 De nationella minoriteterna och kulturlivet

Statens kulturråd fick med anledning av riksdagens beslut om nationella minoriteter i Sverige uppdraget att utreda hur samisk, finsk, tornedalsfinsk, romsk samt judisk kultur skall få ett tillräckligt utrymme i svenskt kulturliv. Eftersom Folkbildningsrådet fick i uppdrag att kartlägga minoriteternas deltagande i folkbildningsverksamheten berörde KUR:s rapport *De nationella minoriteterna och kulturlivet* (2001:4) mycket litet folkbildningsverksamheter. Det kan ändå vara på sin plats att som ytterligare information återge delar av rapporten.

Judarna i Sverige uppgavs av Institutet för Judisk Kultur i Sverige vara 17 000, varav ca 5 000 talar jiddisch.

Romerna i Sverige uppskattades av Statens invandrarverk 1996 till 15 000–20 000. Romernas Riksförbund är paraplyorganisation för de romska grupperna. I de sverigefinska folkhögskolorna i Axevalla, Göteborg och Haparanda finns undervisning för finsktalande romer.

Samerna uppskattas till ca 20 000 i Sverige och totalt inom det samiska området till ca 70 000. Sametinget är i Sverige folkvalt organ och statlig myndighet. Sametingets kulturråd fördelar det statliga anslaget till samisk kultur och samiska organisationer. I Östersund finns Gaaltije, sydsamiskt centrum. Samernas utbildningscentrum, tidigare Samernas folkhögskola, har utbildning i bl.a. samiskt hantverk, språk och kultur.

Sverigefinnarna är den största minoriteten och omfattar ca 450 000 personer. Sverigefinska riksförbundet är central organisation. Som kulturinstitutioner räknas Sverigefinska folkhögskolan i Haparanda, Axevalla folkhögskola och Finska folkhögskolan i Göteborg.

Tornedalingarna uppskattas vara 50 000. Antalet som talar meänkieli tros uppgå till 40 000. Svenska Tornedalingars riksförbund, STR-T, är central organisation. En omfattande amatörteaterverksamhet finns och amatörteater spelas i hela området för både barn och vuxna på både svenska och meänkieli.

7.6.3 Kontakter med minoritetsgruppernas organisationer

Mot bakgrund av direktiven och Folkbildningsrådets kartläggning bad SUFO 2 de nationella minoriteternas organisationer att ge en aktuell bild av deras kontakter med folkbildningen. Vi frågade efter vilka förväntningar som finns hos organisationerna när det gäller samarbetet med folkhögskolor och studieförbund, vilka aktiviteter som pågår och vilken omfattning de har, samt hur deltagandet skulle kunna breddas.

Vi bad också om synpunkter på vilka insatser som folkbildningens organisationer gör och kan göra för att främja de nationella minoritetsspråken i Sverige och den kulturella verksamheten bland de nationella minoriteterna.

Synpunkter kom skriftligen från Sverigefinska riksförbundet, Svenska Tornedalingars riksförbund och Samernas riksförbund.

Sverigefinska riksförbundet

Sverigefinnarna framhöll att särskilda bidrag behövs för att bedriva en verksamhet inriktad på den sverigefinska majoritetens framtid (skrivelse 2002-11-27). Det framgick att Axevalla folkhögskola har

verksamhet både i Axvall och i Stockholm där huvuddelen av den finskspråkiga långkursverksamheten genomförs. I Axvall hålls också en omfattande kortkursverksamhet på finska. Skolan har i samråd med den romska riksorganisationen tagit ansvar för folkhögskolekurser för de finskspråkiga romerna, en utbildning som av flera orsaker varit kostnadskrävande. Eftersom den särskilda resursen för dyslexistöd inte räckte till har den delen av verksamheten lagts ner.

Förbundet betonade Minoritetskommitténs förslag om minst en folkhögskola med statbidrag till varje minoritet. De nuvarande statsbidragen ansågs inte kunna täcka de särskilda kostnader som krävs för att en folkhögskola med minoritetsinriktning skulle kunna genomföra kulturella eller motsvarande insatser. Förbundet framhöll särskilt romernas svåra studiesituation när det gäller studiefinansiering och kurativa insatser i samband med studierna.

Svenska Tornedalingarnas riksförbund

Av tornedalingarnas skrivelse (2003-05-15) framgick att förbundet samarbetar med Sverigefinska folkhögskolan i Haparanda, Malmfältens folkhögskola i Kiruna samt Tornedalens folkhögskola i Övertorneå. Samarbetet sker mest med den senare skolan. Kurser i meänkieli har hållits i liten skala i Övertorneå under några år. Sommarkurser i språket har varit svårrekryterade. Skolan anser att för språkstudierna behövs särskilda insatser för marknadsföring och rekrytering.

Samarbete med studieförbunden sker främst med ABF och SV när det gäller meänkieli och den tornedalska kulturen. ABF har arrangerat rena språkkurser, främst i Pajala och Övertorneå. Från studieförbunden har önskemål framförts om att verksamhet för de nationella minoriteterna skulle ges gynnsammare regler i likhet med handikapp- och invandracirklar. Studieförbunden, främst ABF och SV, samverkar ofta med förbundet när det gäller föreläsningar och kulturkvällar kring meänkieli och tornedalsk kultur på Nordkalottens Kultur- och Forskningscentrum i Övertorneå.

Förbundet avslutar sin skrivelse med förslag om att medel ska ställas till förfogande för folkhögskolor och studieförbund för information, opinionsbildning och attitydförändrade arbete beträffande alla nationella minoriteter och deras språk.

Samernas riksförbund

Folkbildningsinsatserna är i huvudsak uppbyggda kring Samernas utbildningscentrum (tidigare Samernas folkhögskola) i Jokkmokk. Förbundet säger i sin skrivelse (2003-05-21) att det är av avgörande betydelse att folkbildningsinsatser tillsammans med samiska organisationer och institutioner ökar.

I en utredning angående Samernas utbildningscentrum (2002) tas folkhögskoleverksamhetens situation upp. Skolan bedöms ha svårigheter att uppfylla kravet för statsbidrag enligt folkbildningsförordningen. Förordningen kan inte längre vara aktuell för skolans del, sägs det, då man inte kan ge behörighetsgivande utbildningar. Styrelsen för utbildningscentrat föreslog att man skulle begära en egen förordning som reglerar skolans verksamhet, med möjlighet att ge behörighetsgivande utbildningar.

Förbundet noterar också att samisk vuxenutbildning inte är särskilt reglerad och att samiska språk inte nämns som ämne inom den grundläggande vuxenutbildningen. Det leder till slutsatsen att utbildningen hamnat mellan stolarna i det svenska utbildningssystemet. Särskild uppmärksamhet bör, enligt utredningen, riktas mot utbildning i samiska språket, ca 80 procent av dem som talar samiska har inte fullgoda kunskaper för att skriva eller läsa på samiska.

En avgörande brist är att det saknas särskilda medel för samers utbildning i samiska och att det inte görs satsningar på produktion av samiska läromedel. Förbundet uttalade sitt intresse för en fördjupad kartläggning av behovet av folkbildningsinsatser.

7.7 Folkbildningen är nordisk

De studier vi redovisat såväl som utvärderingens egen undersökning av studieförbundens arbete i ett integrationsperspektiv, visar på svårigheter för folkbildningen, lika väl som för samhället i övrigt, att klara integrationsuppgiften. Man kan tänka sig ett samband mellan detta förhållande och vilken plats som finns för personer med invandrarbakgrund bland dem som leder och ansvarar för bildningsarbetet. SUFO 2 har genomfört en kartläggning av styrelser och personal i ledande befattningar (SOU 2003:125). Vi ställde frågan i vilken utsträckning det i dessa grupper fanns personer med

annan etnisk bakgrund än svensk. Resultatet visar en bild av folkbildningen som entydigt nordisk verksamhet.

Bland de omkring 1 100 personer som ingår i styrelserna för de 136 folkhögskolor som besvarat enkäten fanns ett femtiotal som inte hade svensk bakgrund. Antalet personer som själva invandrat eller vars föräldrar invandrat från ett land utanför Norden var inte mer än ett knappt tjugotal. Inom studieförbunden är situationen densamma. Ett par procent av medlemmarna i lokala styrelser har sina rötter i länder utanför EU. På förbunds nivå finns bland tio studieförbund sammanlagt fyra ledamöter som har sitt ursprung i ett land utanför Norden.

Bland folkhögskolornas rektorer finns en handfull som kommer från annat nordiskt land än Sverige. Alla övriga från de 128 skolor som besvarat denna fråga är etniska svenskar. I skolornas ledningsgrupper liksom i lärarkåren finns sammantaget ungefär tio procent som inte har sina rötter i Sverige, men med något högre andel i lärarkåren. För tre procent av lärarna gäller att de själva eller deras föräldrar kommer från ett land utanför EU. Man kan anta en stor del av denna grupp är personer som fungerar som lärare på skolor med särskilda utbildningar för olika invandrargrupper.

Bilden av styrelser och personal inom folkbildningen antyder en stabil nordisk bakgrund för så gott som alla dem som har inflytande över verksamhetens innehåll och uppläggning. Kanske inte så förvånande då, att man inte har försökt föra in mångkulturell utbildning där erfarenheter och kunskaper, som deltagarna har med sig från andra samhällen än det svenska, värderas och får en plats i studierna.

7.8 Vår bedömning

Regeringen har i skilda sammanhang uttryckt förväntningar på folkbildningen som en resurs i ett mångkulturellt samhälle. Folkbildningen förväntas bidra till ökad integration mellan olika grupper, etniska svenskar och skilda grupper som invandrat till Sverige. Det gäller också att bidra till nationella minoriteters möjligheter att bevara språk och andra kulturella särdrag.

Vi konstaterar att såväl folkhögskolor som studieförbund har en omfattande verksamhet som vänder sig till och engagerar deltagare som är invandrade till Sverige. Tillgängliga uppgifter ger dock inget

säkert besked om invandrare skiljer sig från etniska svenskar ifråga om deltagande i folkbildning.

Vi bedömer att folkbildningens organisationer trots omfattande arbete inte lyckats nå fram till ett väl fungerande arbete som svarar emot de krav som integrationsarbetet ställer. Verksamheten präglas i alltför hög grad av ett svenskt perspektiv där andra erfarenheter och kunskaper får alltför liten plats. I vårt alltmer internationellt präglade samhälle borde andra kulturella bakgrunder än den svenska ha en plats inom folkbildningen.

De undersökningar vi har tagit del av visar på svårigheter att nå fram till ett genomfört integrationsperspektiv inom folkbildningen, liksom i samhället i övrigt. Vår bedömning är att en avgörande punkt i såväl integrerade som segregerade kurser och cirklar, är anpassningen till deltagarnas behov och förutsättningar. Det gäller såväl värderingen av andra kulturella erfarenheter än svenska som förmåga att upptäcka och bygga vidare på personliga kunskaper hos enskilda och grupper av deltagare med invandrarbakgrund.

Den frihet ifråga om kursplaner m.m. som folkhögskolor och studieförbund har, används inte för att i studierna anknyta till och ge plats för andra erfarenheter än de svenska. Vi anser att främst folkhögskolorna borde kunna ta del av och tillämpa erfarenheter inom multikulturell utbildning som gjorts i andra länder med blandade kulturer. Integrering i varje form förutsätter ett ömsesidigt erkännande, som också kan göra det möjligt med ömsesidig kritik.

Både forskarnas analyser och vår undersökning av hur styrelser och personalgrupper är sammansatta visar att invandrargrupper står så gott som helt vid sidan av de demokratiska strukturer som styr inom folkbildningen. Vi anser att detta är en brist som man inom folkbildningens organisationer bör arbeta för att förändra.

Integrationssträvandena är något som, för att nå framgång, måste prägla samhällets alla delar. Folkbildningens bidrag till integrationen förutsätter också andra insatser. Vad folkbildningen kan bidra till är i bästa fall mer av ömsesidig kunskap och förståelse mellan olika delar av det mångkulturella samhället. Även detta förutsätter en omgivande samhällsmiljö som stöder strävandena till integration.

Vi bedömer att en strukturell integration med jämlikhet mellan olika befolkningsgrupper ifråga om tillgång på likvärdiga resurser ifråga om arbete, boende, utbildning m.m. är en förutsättning för att folkbildningens insatser ska bli verkningsfulla.

Beträffande de nationella minoriteterna är intrycket att folkhögskolorna arbetar mer målinriktat än studieförbunden. För de senare

förefaller det som att verksamhet främst kommer till stånd om det finns aktiva lokala föreningar inom minoriteternas organisationer. Behoven av särskilda insatser från folkbildningen varierar sannolikt mellan och inom minoritetsgrupperna. Några tar del av det allmänna utbudet och tycker att det fyller behoven eller också har de upparbetade kontakter och kan på så sätt få till stånd en verksamhet. Andra åter behöver folkbildningens aktiva stöd för att en utbildnings- och kulturverksamhet ska komma till stånd. Det är för dessa som studieförbundens och folkhögskolornas ansträngningar måste öka.

Från minoritetsgruppernas riksförbund har synpunkter framförts om ökat ekonomiskt stöd för utbildnings- och kulturverksamheten. Ett förslag är att villkor liknande dem som gäller för handikapp- och invandarcirklar skulle gälla för cirklar som riktar sig till de nationella minoriteterna. Vi menar att förslaget är värt att pröva.

Avslutningsvis vill vi understödja att folkbildningsarbetets betydelse och effekter när det gäller såväl organisationernas som deltagarnas behov och förväntningar förtjänar djupare studier än vad det varit möjligt för oss att genomföra.

8 Folkbildningen och deltagare med funktionshinder

Deltagare med funktionshinder är en av de målgrupper som är särskilt viktiga för statens stöd till folkbildningen. Verksamhet för dessa grupper ställer många gånger speciella krav på anpassning av studiesituationen. Inte minst inom folkhögskolan innebär det en anpassning av skolmiljön, med internat och med möjligheter till den assistans som i många fall krävs. I SUFO 2:s uppdrag ingår att belysa i vilken utsträckning undervisning och stöd anpassas till olika individers behov.

Centrum för handikapp och rehabiliteringsforskning, Harec, har på vårt uppdrag genomfört en undersökning om den betydelse folkhögskolornas och studieförbundens verksamhet har för personer med funktionshinder. Materialinsamling har skett inom Skåne som betraktats som representativt för en sådan studie. Rapporten *Folkbildning och funktionshinder* har publicerats i delbetänkandet *Folkbildning och integration* (SOU 2003:108).

Enligt en arbetskraftsundersökning från år 2000 bedömde en femtedel av befolkning i arbetsför ålder att de har någon form av funktionshinder (SOU 2003:108). Forskarna menar att den totala andelen personer med funktionshinder är högre eftersom ökningen av funktionshinder i åldrarna över 65 år är stor. Sannolikt utgör andelen personer med funktionshinder mer än en tredjedel av den vuxna befolkningen.

I den SCB-undersökning om deltagande i vuxenutbildning, som SUFO 96 gjorde, konstaterade forskarna inte några större skillnader mellan personer med och utan funktionshinder, möjligen var funktionshindrade oftare högaktiva. Bakom genomsnittsvärdena doldes en stor variation. En rätt stor del funktionshindrade hade en mycket hög studieaktivitet, medan en inte obetydlig andel inte alls deltog. Variationen i studieaktivitet var liten mellan människor med olika funktionshinder. Samtliga kategorier hade en högre andel högaktiva än dem som inte uppgett något funktionshinder. Även

om deltagande i studier kan vara förenade med praktiska problem så är det en sysselsättning som ändå är möjlig att genomföra. Studier kan också vara den främsta källan till sociala kontakter, men också vara den enda chansen att kvalificera sig för ett förvärvsarbete (Jonsson och Gähler, 1995).

8.1 Staten om folkbildningens verksamhet för funktionshindrade

Folkhögskolornas och studieförbundens verksamhet för personer med olika former av funktionshinder började växa under 1970-talet. För folkhögskolornas del innebar riksdagsbeslutet 1977 om ett särskilt bidrag att verksamheten ökade. Studieförbunden fick fr.o.m. 1970/71 ett bidrag till prioriterade studiecirklar som bl.a. avsåg cirklar i kommunikationsfärdighet för funktionshindrade (Vestlund, 1996).

I folkbildningspropositionen 1991 markerades betydelsen av att studieförbunden och folkhögskolorna fortsatte att sträva efter att göra det möjligt för personer med olika funktionshinder att delta i verksamheten. Även om riksdagsbeslutet 1991 innebar, att studieförbundens tidigare tilläggsbidrag till denna verksamhet från statens sida inte skulle särredovisas vid bidragsgivningen, betydde detta inte att verksamheten skulle ha minskat i vikt. Tvärtom var det angeläget att studieförbunden fortsatte att anordna ”verksamhet som utvecklar handikappades färdigheter, att informera om olika sorters funktionshinder eller att ge medlemmar i handikapporganisationer utbildning som gör dem bättre skickade att tillvarata sina intressen i samhället”.

För folkhögskolan var situationen densamma, den s.k. handikappschablonen skulle uppgå i det reguljära bidraget. Därför var det en angelägen uppgift för Folkbildningsrådet att verka för att skolorna tog ansvar för att personer med funktionshinder av skilda slag kunde delta i undervisningen. Det betonades att aktiviteter som ingår i ett vårdprogram inte skulle finansieras med statsbidrag.

I propositionen 1998 sades att folkbildningen borde fortsätta sina ansträngningar att undanröja studiehinder och tillgodose utbildningsbehov för människor med funktionshinder. Folkhögskolorna borde ta ett särskilt ansvar för att ordna behörighetsgivande utbildning på uppdrag av kommuner.

8.2 Folkbildningsrådets målgruppsbidrag

8.2.1 Bidrag till folkhögskolorna

Till folkhögskolorna utgår ett förstärkningsbidrag vars storlek Folkbildningsrådet fastställer årligen. Bidraget avser främst pedagogiska insatser som ”det kan behövas mera av när man vänder sig till studerande med funktionshinder respektive invandrare med brister i svenska språket”. Bidraget utgår dels som en grundschablon, dels som ett kostnadsrelaterat bidrag och avser i båda fallen de merkostnader som en folkhögskola har för särskilda pedagogiska insatser (*Förstärkningsbidraget – utformning och kriterier*, FBR, 2003).

Om kostnaderna för insatserna till deltagare med funktionshinder överstiger vad förstärkningsbidraget kan ge, finns möjlighet för folkhögskolorna att ansöka om ytterligare medel hos Sisus (Statens institut för särskilt utbildningsstöd). Det s.k. tilläggsbidraget kan ges för ”särskilt kostnadskrävande insatser som är nödvändiga för att deltagare med funktionshinder skall kunna nå målet med sina studier”. Bidraget kan ges exempelvis till tolk för döva, dövblinda och vuxendöva, anpassning av läromedel och teknisk utrustning. Delar av bidraget avsätts i förväg till teknisk anpassning av studiematerial för synskadade och dövblinda. Bidraget kan även ge stöd till assistans i den mån sådana kostnader inte kan täckas genom statsbidraget till assistans.

De senaste åren har både förstärkningsbidrag och tilläggsbidrag översökts i en omfattning som fått negativa konsekvenser för folkhögskolorna, inte bara i form av uteblivet bidrag utan också, när det gäller förstärkningsbidraget, genom att skolorna inte förrän efter budgetårets slut kunnat få besked om i vilken omfattning de sökta beloppen reducerats. En ny modell introducerades under 2003 där folkhögskolorna tilldelas förstärkningsbidrag på en grundschablonnivå som baseras på skolans insatser för de aktuella målgrupperna under föregående år.

8.2.2 Bidrag till studieförbunden

Till studieförbunden utgår ett målgruppsbidrag som avser deltagare med funktionshinder, personer med utländsk bakgrund samt arbetslösa. Bidraget baseras på studiecirkelar och annan gruppverksamhet där minst hälften av deltagarna tillhör någon av dessa grupper. En studiecirkel som rapporterats som en cirkel med funktionshindrade

deltagare får ett bidrag motsvarande 1,5 studietimmar. Som funktionshindrade har FBR definierat deltagare ”som på grund av ett bestående funktionshinder har betydande svårigheter i den dagliga livsföringen” (*Statsbidrag till studieförbunden*, FBR, 2000).

I en PM 2003 förtydligade FBR att studieförbundens målgruppsbidrag är tänkt att täcka verksamhetens extra kostnader för rekrytering, personal och språk- eller dövöversättare samt anpassning av studiematerial och lokaler. För att en cirkel skall få målgruppsbidrag skall det finnas denna typ av extra kostnader och dessutom skall minst en av deltagarna vara i behov av tolk eller hälften av deltagarna ha ett funktionshinder.

8.3 Folkhögskolornas och studieförbundens verksamhet för funktionshindrade

Uppgifterna om verksamheten i folkhögskolorna och studieförbunden är inte direkt jämförbara. Folkhögskolornas statistik bygger på deltagarnas egna uppgifter medan studieförbundens statistik bygger på förbundens uppskattning av deltagarnas funktionshinder. Studieförbunden bör, enligt direktiv från Folkbildningsrådet, inte tillfråga enskilda om deras eventuella funktionshinder eftersom detta kan uppfattas som integritetskränkande (*Målgruppsrapportering*, FBR, 2003).

8.3.1 Folkhögskolornas verksamhet

Inom folkhögskolorna bedrivs en omfattande verksamhet för funktionshindrade. Många skolor har anpassats för att kunna ta emot grupper med olika former av funktionshinder. De erbjuder också särskilda kurser för studerande med funktionshinder.

Under 2002 hade folkhögskolorna sammanlagt närmare 218 000 deltagare i långa kurser, korta kurser och studiecirklar samt särskilda utbildningsinsatser för arbetslösa. Antalet deltagare med funktionsnedsättning uppgick till cirka 19 000 personer, dvs. nio procent av det totala antalet deltagare. På långa kurser utgjorde deltagare med funktionsnedsättning 16 procent eller knappt 9 000 av det totala antalet deltagare. Störst av de elva grupperna deltagare med funktionsnedsättningar var hösten 2002 deltagare med psykiskt funktionshinder, dvs. 33 procent av samtliga deltagare med funk-

tionshinder. Deltagare med dyslexi utgjorde den näst största gruppen, 22 procent. Den minsta kategorin utgjorde dövblinda med en halv procent. Jämfört med statistik från 1990-talet har gruppen deltagare med psykiska funktionsnedsättningar ökat på folkhögskolorna under perioden.

Deltagare med funktionshinder i långa kurser fanns hösten 2002 på 82 procent av folkhögskolorna. Cirka 50 procent av skolorna hade under perioden mer än 20 deltagare med funktionshinder. 34 procent, dvs. 50 folkhögskolor, hade mer än 40 deltagare med funktionshinder på sina långa kurser.

8.3.2 Studieförbundens verksamhet

Av totalt 316 843 studiecirklar år 2002 redovisades 28 303 cirklar eller cirka nio procent, som verksamhet riktad till målgruppen funktionshindrade. Antalet deltagare i denna verksamhet var närmare 229 000. Antalet studietimmar i dessa cirklar utgjorde 2002 sju procent av det totala antalet studietimmar.

Statistiken visar att nio procent av alla cirkeldeltagare deltog i målgruppscirklar för personer med funktionshinder. Troligtvis har den största andelen av dessa deltagare ett funktionshinder, eftersom målgruppsverksamheten är anpassad efter deltagarnas speciella behov. Det kan också vara så att endast hälften av dem har ett funktionshinder eftersom det är den andel som behövs för att cirkeln skall kunna rapporteras som målgruppsverksamhet. Andelen cirkeldeltagare med funktionshinder kan alltså 2002 ha varit endast fyra och en halv procent. Det är dock rimligt att anta att andelen är närmare nio procent. Därutöver deltog sannolikt personer med funktionshinder även i studieförbundens övriga cirklar, som inte rapporterats som målgruppsverksamhet. Andelen kan teoretiskt ha överstigit nio procent.

De flesta cirkelarna hade deltagare med blandade funktionshinder, vilket motsvarade två tredjedelar av deltagarna i cirklar med funktionshindrade deltagare. De enskilda typer av funktionshinder som dominerade i verksamheten 2002 var utvecklingsstörning, psykiska funktionshinder och medicinska funktionshinder. Dessa cirklar hade 17 000–20 000 deltagare eller tillsammans drygt hälften av deltagarna inom målgruppen.

Forskarna i vår undersökning framhåller att det finns skäl att reflektera över varför skillnaderna är så stora mellan olika katego-

rier av funktionshinder. De menar, att det t.ex. är betänkligt att de grupper, som representerar de svåra kommunikationshandikappen synskada, hörselskada, dövhet inte tillsammans kommer över fyra procent. Till en del kan det bero på att det framförallt är inom dessa grupper av funktionshinder, som det ställs särskilt stora krav på utformning av pedagogik och anpassning av läromedel.

8.4 Folkbildningen möter personer med funktionshinder

Det här avsnittet avser att belysa folkhögskolornas och studieförbundens utgångspunkter och förutsättningar för att möta deltagare med funktionshinder. Underlaget utgörs dels av undersökningar och kartläggningar som Folkbildningsrådet gjort, dels av SUFO 2:s egna studier.

8.4.1 Folkbildningens ambitioner, inriktning och beredskap

Ambitioner

Enligt en studie, som Hans Dahlgren (1995) gjorde i sex kommuner 1994, ansåg folkhögskolorna att de hade en tillräckligt hög andel funktionshindrade i sin verksamhet och strävade därför inte efter att öka denna andel ytterligare. En majoritet av studieförbunden arbetade däremot för att öka andelen funktionshindrade i sin verksamhet. Bland såväl folkhögskolor som studieförbund uppgav ungefär hälften av de tillfrågade att de använde både integrerande och mer särskiljande arbetsformer. Av de tillfrågade folkhögskolorna var det ungefär en sjättedel som uppgav att man hade enbart särskild, segregerad verksamhet. Bland studieförbunden var motsvarande andel en femtedel.

Folkbildningsrådet gjorde 2000 en särskild undersökning av studieförbundens strävanden och åtgärder för att nå funktionshindrade och invandrare (*Synliggöra målgruppsarbete*, 2000). Cristina Karlsson, som gjorde undersökningen, konstaterade efter en genomgång av studieförbundens material att det oftast var omöjligt att få grepp om hur stora belopp som satsades på de berörda målgrupperna, inte minst därför att flera källor bidragit med medel, bl.a. medlemsorganisationer och kommuner. Karlsson noterade också att det var svårt att hitta uppgifter om i vilken utsträckning

studieförbunden ägnade sig åt kompetensutveckling av personal, förtroendevalda och cirkelledare för att förbättra verksamheten bland målgrupperna. Hon pekade vidare på skillnader i uttryckssätt när det gäller invandrare och funktionshindrade. Ingen talar i termer av kultur och kulturmöten när det gäller funktionshindrade. Mångfaldsbegreppet används också enbart i samband med invandrare, trots att det är lika eftersträvansvärt för gruppen funktionshindrade.

Inriktning

I Ola Holmströms undersökning (2000), som var inriktad mot folkhögskolan, menade skolorna i allmänhet att de vände sig till funktionshindrade deltagare i lika stor utsträckning som till andra. Tolv skolor uppgav att man vände sig till grupper med specifika funktionshinder, vanligtvis människor med utvecklingsstörning eller vuxna med läs- och skrivsvårigheter.

Den information som Folkhögskolornas Informationstjänst (FIN) ger visar att ett 90-tal av de 147 folkhögskolorna i sin information uppger att de är tillgängliga för rörelsehindrade. Drygt hälften av skolorna erbjuder någon form av kurs som riktar sig till funktionshindrade. Som exempel kan nämnas att sju skolor erbjuder särskilda kurser för afatiker, tio skolor har kurser för personer med Aspergers syndrom. För hörselskadade finns kurser på fem skolor och för synskadade på nio skolor, på lika många skolor finns kurser som särskilt vänder sig till rörelsehindrade. 24 skolor har särskilda kurser för personer med olika grad av utvecklingsstörning. På 39 skolor finns kurser för dyslektiker (FIN:s katalog *Folkhögskolor 2004/2005*).

Beredskap

Holmström (2000) frågade om skolornas beredskap för att ta emot funktionshindrade. Någon form av beredskap fanns på alla skolor, utom nitton. De stödinsatser som fanns var elevassistenter (128 skolor), kurator (71) och specialpedagoger (55). Drygt 80 skolor använde databaserade hjälpmedel för funktionshindrade. Tre fjärdedelar av skolorna hade gjort insatser för att höja personalens kompetens inom handikappområdet.

Rekrytering

För att få en överblick över folkhögskolornas och studieförbundens insatser för funktionshindrade genomförde SCB 1998, på uppdrag av FBR, en enkät, som besvarades av 84 procent av folkhögskolorna och 79 procent av studieförbundens lokala enheter. En majoritet, 57 procent av folkhögskolorna och 61 procent av studieförbunden, ansåg att man gjorde aktiva insatser för att rekrytera funktionshindrade som deltagare i verksamheten. Vanligen innebar detta att man samarbetade med handikapporganisationer och sociala myndigheter. Folkhögskolorna samarbetade främst med handikapporganisationer, arbetsförmedlingar, sociala myndigheter och kommuner. Studieförbunden hade ett liknande mönster av samarbete med organisationer och myndigheter. Därtill uppgav studieförbunden landstingen som en viktig samarbetspartner, något som kan antas hänga samman med landstingets ansvar för vården av vissa grupper av funktionshindrade (Eriksson, 2000).

I Holmströms studie sade 60 procent av skolorna att de hade särskilda strategier för att rekrytera deltagare med funktionshinder. Det betydde i allmänhet att man samarbetade med organisationer inom handikapprörelsen.

Lärande med IKT-stöd

Under de senaste åren har studieförbund och folkhögskolor utvecklat alternativen för grupper med behov av flexibilitet i var och när man studerar. Personer med rörelsehinder kan geografiskt befinna sig nära den fysiska platsen för utbildningen, men ändå ha problem att komma till en kurslokal. Samma problem kan gälla personer med sociala funktionshinder. För dessa grupper finns det ett stort värde i möjligheten att använda informations- och kommunikationsteknik.

Av den antologi om lärande med IKT-stöd som SUFO 2 publicerat (SOU 2004:8) framgår att majoriteten av studieförbunden anser att IKT kan öka möjligheten att möta enskilda behov som finns på grund av geografiska avstånd, skiftarbete eller handikapp.

Inflytande

Till detta perspektiv hör också frågan om i vilken utsträckning deltagare med funktionshinder finns företrädda i de sammanhang där verksamheten inom studieförbund och folkhögskolor utformas. I SUFO 2:s kartläggning *Vem "styr" i folkbildningen?* (SOU 2003:125) försökte vi få en uppfattning om hur många personer med funktionshinder som återfanns i styrelser och i personalgrupper med ledningsfunktioner.

Inom folkhögskolorna uppgavs att ett par procent av styrelseledamöterna hade "ett bestående funktionshinder, som medför betydande svårigheter i den dagliga livsföringen". Bland medlemmar i ledningsgrupper var det ca en procent, medan det i lärarkåren var ungefär tre procent. Dessa lärare fanns huvudsakligen på rörelsefolkhögskolor. På landstingens folkhögskolor var andel funktionshindrade i lärarkåren under en procent. En förklaring kan vara att skolor med särskilda kurser för funktionshindrade till stor del är rörelsefolkhögskolor och att man på dessa också anställt lärare med funktionshinder.

För studieförbunden är förhållandet likartat. Ett par procent av medlemmarna i styrelserna uppgavs ha funktionshinder, alla med något undantag i lokala styrelser. Andelen var större bland de anställda, fem procent av cheferna och tio procent av övriga tjänstemän i ledande befattningar.

8.4.2 Utbud av verksamhet för funktionshindrade

Texten i detta avsnitt bygger huvudsakligen på rapporten *Folkbildning och funktionshinder* (SOU 2003:108).

Folkhögskolornas utbud

Ett 80-tal folkhögskolor rapporterade hösten 2002 att de anordnat långa kurser med enbart deltagare med funktionshinder. Eftersom en del kurser drivs i samverkan med annan huvudman, vilket gör antagningen till kursen begränsad, finns fler skolor som anordnar riktade kurser, som särskilt vänder sig till deltagare med olika funktionshinder, än vad som framgår av folkhögskolekatalogen.

Utöver de riktade kurserna redovisades ett antal kurser där majoriteten av deltagarna hade något funktionshinder. Exempel på

sådana kurser är kurser med långsam studietakt. Sådana kurser erbjöds på drygt 30-talet folkhögskolor. Kurser där majoriteten av deltagarna har ett funktionshinder kan också uppstå utan att skolan har en sådan avsikt. Folkhögskolan får ofta sökande med olika funktionshinder varav psykiska funktionsnedsättningar och dyslexi är vanligast; de grupperna utgjorde 55 procent av alla deltagare med funktionshinder på de långa kurserna hösten 2002. Sammanlagt redovisade ett 90-tal skolor långa kurser där alla eller majoriteten av deltagarna har något funktionshinder. Dessa skolor hade tillsammans cirka 80 procent av det totala antalet deltagare med funktionshinder i långa kurser.

Cirka 40 procent av deltagarna med funktionshinder gick hösten 2002 i långa kurser där alla i gruppen hade något funktionshinder. Ytterligare cirka 15 procent deltog i kurser där majoriteten av gruppen hade något funktionshinder. Många folkhögskolor hade satsat på att möta behoven hos deltagare med funktionshinder genom att koncentrera sig på särskilda grupper och erbjuda riktade kurser till den eller de grupper som valts ut.

Studieförbundens utbud

Hos studieförbunden går det att studera allt från trafik kunskap till porslinsmålning; ämnesförteckningen 2002 innehåller 144 olika ämnesrubriker. Inom 135 av dessa arrangerades specialkurser för personer med funktionshinder. Under 2002, liksom under tidigare år, var estetiska ämnen de populäraste ämnena för målgrupps-cirklarna för personer med funktionshinder.

Sex av studieförbunden har handikapporganisationer bland sina medlems- och samarbetsorganisationer. ABF har 19 handikapporganisationer som medlemmar och samarbetsavtal med ett tjugotal. SV har samarbetsavtal med tio och Studieförbundet, Bilda, Sisu och Sensus med ett fåtal.

Cirklarna för den aktuella målgruppen riktar sig också till allmänheten och till personer som bor på olika former av serviceboenden eller deltar i exempelvis daglig verksamhet och liknande. År 2002 arrangerade alla studieförbund målgrupps-cirklar för personer med funktionshinder.

Omfattningen av verksamheten varierar mellan studieförbunden. Inom SV utgjorde cirklar för personer med funktionshinder hela 17 procent av förbundets totala antal studietimmar. Inom ABF, FU,

NBV, Sensus och Bilda var andelen sju-åtta procent. Sammantaget stod SV och ABF för 66 procent av studietimmarna och var de enda förbund som riktade sig till alla kategorier av funktionshinder.

I tabell 8:1 redovisas studieförbundens målgruppsverksamhet med funktionshindrade deltagare 2002. Den mest omfattande verksamheten är liksom för hela cirkelverksamheten det estetiska ämnesområdet, som har en tredjedel av cirklarna, dvs. något lägre än för hela cirkelverksamheten. En femtedel är studier i Samhällsvetenskap, information, vilket motsvarar områdets andel av samtliga studiecirkel. Dessa andelar är något lägre än för hela cirkelverksamheten. Däremot är andelen cirklar inom Medicin, hälso- och sjukvård, 10 procent, inte oväntat betydligt högre än för cirkelverksamheten totalt.

Studiecirkelarna pågick i genomsnitt i 33 studietimmar, ca 10 timmar kortare än snittet för samtliga cirklar. Antalet deltagare per cirkel var något högre än för den totala verksamheten. Andelen kvinnor bland deltagarna var något större än bland samtliga cirkeldeltagare.

Tabell 8:1. Studiecirkel inom målgruppsverksamhet med funktionshindrade deltagare 2002

Huvudämnesgrupp	Antal arr.	Deltagare	Kvinnor	Studietimmar
Beteendevetenskap	3 317	28 688	19 967	93 688
Estetiska ämnen	9 291	78 174	52 031	308 905
Företagsek. handel	51	356	217	2 607
Matematik, naturvet.	1 465	11 271	7 297	47 827
Medicin, hälso- o sjukv.	3 231	29 692	21 372	90 125
Samhällsvet. inform.	6 046	46 170	27 395	215 036
Språk	1 522	9 750	6 167	49 386
Teknik	381	2 103	850	18 620
Övriga ämnen	2 999	22 472	13 988	113 626
Summa studiecirkel	28 303	228 675	149 248	939 820

Källa: Folkbildningsrådet.

Till detta kommer "annan gruppverksamhet" med 1 985 arrangemang, 20 000 deltagare och 38 300 studietimmar. Drygt en tredjedel av arrangemangen fanns inom Samhällsvetenskap, information. En

förklaring till detta kan vara att det för handikapporganisationernas studier inom denna ämnesgrupp är en fördel att begagna sig av de friare former som annan gruppverksamhet erbjuder.

8.4.3 Tillgänglighet

Tillgänglighet är en av de centrala frågorna för funktionshindrades deltagande i folkbildningen och gäller inte endast fysisk anpassning av lokaler utan också den sociala miljön.

I Dahlgrens undersökning 1994 av folkhögskolornas fysiska tillgänglighet var det 94 av de 110 skolor, som besvarade enkäten, som hade funktionshindrade deltagare. Gruppen förståndshandikappade var den vanligast medan gruppen döva och dövblinda var minst representerad. Dövblinda var det endast 24 skolor som då hade möjlighet att ta emot. Ett problem var att inte hela skolorna hade samma nivå av tillgänglighet. Fritidsanläggningar var i allmänhet tillgängliga i mindre grad än övriga lokaler.

I Holmströms undersökning (2000) uppgav nio av tio folkhögskolor att de hade deltagare med funktionshinder. För vissa grupper av funktionshindrade som döva, dövblinda, allergiker och utvecklingsstörda var dock inte mer än hälften eller färre av skolorna tillgängliga. Hälften av skolorna såg brister i den fysiska tillgängligheten.

I SUFO 2:s undersökning tillfrågades Skånes handikapporganisationer hur man upplevde tillgänglighet till folkbildning. Cirka 80 procent av de organisationer som svarade var ganska eller mycket nöjda med tillgängligheten i folkbildningens lokaler. Någon större skillnad fanns inte mellan studiecirkelverksamheten och folkhögskolorna.

Beträffande färdtjänsten var 63 procent missnöjda med hur den fungerade. Forskarna menar, att det är självklart att personer med funktionshinder bör ha tillgång till en transportservice som snarare är liktydig med vanliga biltransporter än med kollektivtrafiken. De ska inte vara hänvisade till att åstadkomma personliga arrangemang för att kunna säkerställa sitt folkbildningsengagemang och deltagande i studiecirklar.

Problem

Problemen gällde samverkan med andra delar av samhället. Funktionshindrade som deltog i studieförbundens verksamhet mötte ofta stora svårigheter som berodde av brister i den kommunala omsorgen. Färdtjänsten fungerade dåligt, något som gjorde att resor till studiecirklar ofta tog alltför lång tid. Deltagare som hade behov av personlig assistans för sitt deltagande fick svårigheter när den inte fanns tillgänglig i samband med studierna.

Ett annat konkret problem, som främst drabbar deltagare i studiecirklar, gällde tolkinsatser för döva och dövblinda; dels tillgången på tolkar, dels synen på tolkning som vardagstolkning eller utbildningstolkning. Om tolkning i studiecirklar ses som vardagstolkning bekostas den av landstinget medan utbildningstolkning ska bekostas av utbildningsanordnaren. För studieförbunden kan detta innebära en alltför hög kostnad.

På folkhögskolorna finns motsvarande problem. Personlig assistans var i många fall en förutsättning för studier på folkhögskola. Skolorna har vissa möjligheter att med ekonomiskt stöd från Sisu bidra till att möta behov av assistans som inte faller inom ramen för andras, primärt kommunens, ansvar. De studerandes behov av assistans måste många gånger lösas i samråd med hemkommunen, något som ofta ställer skolorna inför kravet att medverka för att få en lösning till stånd.

8.4.4 Upplevelse av folkhögskolan

I Holmströms undersökning (2000) hade flertalet av intervjupersonerna haft svårigheter i sin tidigare skolgång. De hade känt frustration inför studier och upplevt sig maktlösa i förhållande till utbildning. De hade ändå, tack vare stöd från andra, beslutat sig för att börja studera på folkhögskola. Tiden på folkhögskolan upplevdes som positiv och de såg valet att söka dit som en positiv händelse. Holmström såg detta som att de intervjuade genom studierna på folkhögskolan fått eller skaffat sig ett medvetande med större självförtroende och tilltro till sin egen förmåga.

Upplevelsen av folkhögskolan var positiv och man hade känt sig delaktig i skolans liv. Däremot fanns inga uttryck för att man försökt eller ens önskat påverka arbetet på skolan. Man var nöjd med folkhögskolan inte minst utifrån tidigare negativa erfarenheter av

andra skolformer. Holmström tolkade den låga viljan till inflytande som ett uttryck för att man var nöjd och inte som att man tvivlade på sin förmåga att påverka.

Holmströms drog slutsatsen att "folkhögskolan verkar fungera som stärkande för de funktionshindrade deltagare som intervjuats". De hade utvecklats som personer, fått bättre självförtroende och en mer positiv syn på utbildning. Bilden blir ändå tvetydig när deras bedömning av framtiden tas med. De intervjuade hade fått bättre förutsättningar genom att de utvecklade självförtroende och självkänsla, men deras bedömning av framtiden i termer av arbete och/eller vidare studier var förknippad med en känsla av oro och osäkerhet.

Holmström frågade folkhögskolorna om de gjorde insatser för att stimulera funktionshindrade deltagare till vidare studier. 60 procent av folkhögskolorna sade sig göra sådana insatser. Oftast var det fråga om studievägledning eller insatser i samarbete med AMI. Många skolor samarbetade också med handikapprörelsen, dock i mindre omfattning i detta sammanhang än vad de gjorde i rekryteringen av nya deltagare. Stödinsatserna kan också gälla möjligheten att få arbete efter avslutade studier.

Holmström summerade att folkhögskolan jämfört med andra institutioner hade ett väl utvecklat arbete för och med funktionshindrade.

Den sociala situationen är en viktig del i deltagares upplevelse av folkhögskolan. I Sam Paldanius studie *Det här borde alla få pröva!* (2003:112), som bygger på livsberättelser av tidigare studerande på folkhögskola, berördes också frågan om funktionshindrades deltagande. Ett par av de intervjuade levde själva med olika former av funktionshinder. Deras och andras berättelser tyder på att det framför allt är den sociala situationen på skolan som tillsammans med lärarnas stöd och det långsamma studietempot är viktigt för denna grupp av studerande.

En deltagare som tidigare haft problem med skolan kände sig trygg på folkhögskolan därför att hon där fick möta människor med liknande erfarenheter. Umgänget med kamraterna på skolan och det stöd hon fick var det som gav henne styrka att möta svårigheterna. På grundval av denna och andra berättelser drog Paldanius slutsatsen att, vad han kallar "den sköra och bräckliga gruppen" går stärkt igenom folkhögskolan. Han menade att det terapeutiska i sammanhanget, det som stärker, är "tryggheten i det intensiva umgänget", en slutsats som starkt understryker internatets bety-

delse. Avgörande är säkert hela skolans förmåga att skapa läkande och stärkande miljöer.

8.5 Handikapporganisationerna möter folkbildningen

I vår undersökning om folkbildning och funktionshinder gjordes en kartläggning av hur handikapporganisationerna inom Region Skåne såg på sina relationer till folkhögskolor och studieförbund. Texten i detta avsnitt bygger på resultaten från den studien.

8.5.1 Handikapporganisationernas studieverksamhet

Organisationerna arbetar dels med inåtriktad verksamhet som syftar till att stärka medlemmarnas gruppidentitet, dels med mobiliserande verksamhet i syfte att förändra medlemmarnas situation.

Studieverksamhetens betydelse

I princip samtliga handikapporganisationer ansåg att studieverksamhet otvetydigt hjälper till att utveckla kunskaper om hur man kan förbättra förhållandena för personer med funktionshinder. Enighet rådde också om att studieverksamhet är viktig för att utveckla samhörighetskänslan bland medlemmarna.

Studieverksamheten har också mobiliserande effekter. Tre fjärdedelar av organisationerna ansåg att cirklar och kurser är viktiga för att personer med funktionshinder ska bemötas bättre i samhället och för att deras möjligheter att engagera sig som deltagande medborgare ska förbättras. Om samhällets attityder till personer med funktionshinder förändras, innebär detta med största sannolikhet en förbättring av gruppens möjligheter att bli delaktiga, säger forskarna. Detta kan i sin tur leda till att personer med funktionshinder blir förberedda för olika former av politiskt arbete och därför också vill och får möjlighet att tillföra någonting till de sammanhang som de demokratiskt kan verka i.

Ungefär tre fjärdedelar av handikapporganisationerna hade ordnat cirklar och kurser under de senaste två åren. En stor del av studieverksamheten hade arrangerats tillsammans med folkbildningen. Samarbetat med studieförbunden hade 61 procent av organisationer gjort. Cirka 20 procent hade samarbetat med länets folkhögskolor.

Därutöver hade en tredjedel haft kurser i egen regi och elva procent arrangerat studieverksamhet tillsammans med andra utbildningsanordnare.

Den pedagogiska kompetensen

Skånes handikapporganisationer var förhållandevis nöjda med folkbildningens pedagogik och studiematerial. Av dem som besvarat enkäten var 66 procent nöja med studieförbundens och nästan 90 procent med folkhögskolornas pedagogiska kompetens. När det gäller studiematerial var 79 procent nöjda med studieförbundens och 67 procent med folkhögskolornas material. Detta är ett förhållandevis gott betyg, menar forskarna, men man bör ha i åtanke att den verksamhet som åsyftas endast är de cirklar och kurser som arrangerats för handikapporganisationernas medlemmar. Tillgängligheten till information är i en mening minst lika viktig som tillgängligheten till lokaler.

Samarbete med studieförbunden

Ett visst samband verkade finnas mellan organisationsstorlek och arrangemangsform. Av organisationer med mer än 1 000 medlemmar är det en större andel, än av de övriga, som arrangerat studieverksamhet tillsammans med folkhögskolor och andra utbildningsanordnare. Svaren visade att ju fler medlemmar organisationerna har, desto vanligare var det att de haft kurser i egen regi.

Samarbetet med studieförbunden verkade vara oberoende av hur många medlemmar organisationen hade, vilket kan bero på att studiecirklar inte kräver så omfattande förberedelser eller administration. Sannolikt påverkades samarbetet med studieförbunden av att hela 75 procent av organisationerna var medlemmar i eller har samarbetsavtal med något av förbunden. Medlemskap i studieförbund var vanligt både bland små och stora organisationer och inom alla handikappkategorier. Inom gruppen synskadade och psykiskt funktionshindrade hade alla organisationer som besvarat frågorna haft arrangemang i samarbete med studieförbund och det var också mycket vanligt bland dem som företrädde rörelsehindrade och intellektuellt funktionshindrade.

Alla organisationsgrupper hade en etablerad kontakt med studieförbunden. Samarbetet med folkhögskolor var inte lika vanligt förekommande. Inte en enda av de organisationer som företräder personer med intellektuella och psykiska funktionshinder hade haft något samarbete med folkhögskolor. En förhållandevis stor andel av organisationerna som företrädde döva och hörselskadade hade haft samarrangemang med folkhögskolor, vilket kanske till en del beror på att dövrörelsen driver en egen folkhögskola.

8.5.2 Integration eller särlösningar?

Begreppen integrering och integration används ofta något onyanserat. I grunden finns tanken att människor skall komma närmare varandra och att det inte handlar om ensidiga aktiviteter riktade till den som skall integreras i ett sammanhang. Frågan om hur integrationen ter sig inom folkbildningen har vårt projekt i Skåne försökt att belysa.

Ett empowermentperspektiv

Folkbildningens syfte är att stärka demokratin, utjämna utbildningsklyftor och ge människor med funktionshinder förutsättningar att delta i samhällslivet och att själva påverka sin livssituation. Det finns klara beröringspunkter mellan detta och tankarna kring empowerment. I begreppet empowerment ligger tyngdpunkten på de processer genom vilka människor får eller skaffar sig egenmakt, makt att vilja, kunna och våga påverka sina liv. En människas bild av sig själv som ett aktivt subjekt kan stärkas och individen gå från att se sig som beroende till att vara och uppfatta sig som oberoende (Holmström, 2000).

Medvetna strategier nödvändiga

Ett mål för folkbildningsvärlden är att varje studieförbund och folkhögskola skall kunna erbjuda alla deltagare lika möjligheter till studier, konstaterar forskarna i vår rapport. Även om strävan hela tiden måste vara att kunna erbjuda kurser där deltagare med olika förutsättningar kan delta, kan integration till varje pris vara mer

exkluderande än särlösningar, om förutsättningarna att delta är alltför ojämlika.

Det är nödvändigt att vara öppen för att förstå icke önskvärda effekter av särskilt riktade kurser. Utan medvetna strategier för hur en kurs kan leda till ökad delaktighet, skulle den kunna förstärka känslan av utanförskap i förhållande till andra människor. Detta får inte innebära att det bara är kurser, som vänder sig till personer med funktionshinder, som är tillgängliga för målgruppen.

Vems är ansvaret för verksamheten?

Studiecirklar, som vänder sig till ungdomar och vuxna med intellektuella handikapp, organiseras ofta som en del av kommuners eller landstings verksamhet. Det är inte självklart att den typen av insatser skall ses som en del av folkbildningen, säger forskarna. Det finns skäl som talar för en sådan ordning, t.ex. studieförbundens ackumulerade erfarenheter av att arbeta med personer med funktionshinder på olika områden, att gruppen utvecklingsstörda tillförs resurser över folkbildningsanslaget, som de knappast annars skulle komma ifråga för, eller att studiecirkelformatet är hanterligt i relation till omfattning, innehåll och rekrytering.

Forskarna för fram skäl som talar mot att folkbildningen ska ansvara för den här typen av målgruppsrelaterade aktiviteter. Det finns risk för att de särskilda aktiviteterna bedrivs som traditionell sysselsättning eller social verksamhet utan reflekterat empowermentperspektiv. Forskarna har konstaterat, att det ibland hos ansvariga för olika gruppverksamheter finns en tendens till att arrangera aktiviteter för utvecklingsstörda tillsammans med något studieförbund, utan att det finns reflektioner kring verksamhetens roll ur ett empowermentperspektiv. Det är rimligt att det finns en hög medvetenhet om detta uttryckt i termer av hinder och möjligheter i integrationsprocessen.

Vissa verksamheter är kanske mera lämpade att bedrivas i andra sammanhang än inom folkbildningen. Det gäller speciellt den typ av utbildning och träning, som är särskilt riktad mot den enskildes förmåga och där gruppdeltagande ibland snarare är hindrande än underlättande. Gränsdragningen mellan folkbildning och rehabilitering blir ibland diffus. Den grundläggande habiliteringen och rehabiliteringen bör rimligen tillhandahållas och bekostas inom ramen för just habilitering och rehabilitering, sägs det i rapporten.

Det är mycket vanligt att studiecirklar, men också folkhögskolekurser, utgår från handikapporganisationernas verksamheter. En sådan folkbildningsverksamhet kan, trots att den är inriktad mot en särskild målgrupp, knappast beskrivas som att den motverkar integration, menar forskarna, eftersom dess målsättning är att ge personer med funktionshinder möjlighet till fullt och jämlikt deltagande på viktiga samhällsarenor.

Avgränsning mot rehabilitering

Ett för folkhögskolorna närliggande problemområde är förhållandet mellan utbildning och rehabilitering. Kan en viss verksamhet anses vara en folkbildningsuppgift eller ska den ses som ett led i rehabiliteringsarbete? Folkbildningsrådet har i *Riktlinjer för anordnarskap* (2002) pekat på vikten av att hålla isär vad som är folkhögskoleutbildning och vad som är vård eller rehabilitering och som ska finansieras av annan. Avgörande för bedömningen måste vara studieinnehållet för den enskilde.

Frågan om avgränsning är nära relaterad till etiken i folkbildningsarbetet och förutsätter en dialog om gränsdragningar och etiska vägval. Det är folkbildningens uppgift att bygga verksamheten. Den enskilda skolan måste ha ansvaret för att, mot bakgrund av samhällets syn på bidragen och skolans egna mål och syften, avgöra var gränsen mellan folkbildning och rehabilitering går.

Gränsdragning mellan utbildning och rehabilitering inom ramen för pågående verksamhet är en annan tvistefråga. Folkhögskolan kan inte använda statsbidrag för insatser som avser rehabilitering. Anpassningskurserna är enligt många att anse som sådan verksamhet och det ekonomiska ansvaret för sådana bör därför ligga på landstingen.

Särlösningar på folkhögskolor

Folkhögskolornas riktade kurser startas ofta inom områden där det kan vara svårt att hitta andra alternativ till utbildning. Riktade kurser har många fördelar som gör det möjligt att anpassa situationen och utveckla pedagogik, metodik och struktur efter specifika behov. För deltagare, som i den riktade kursen ser sin

enda möjlighet till studier och behöver kursen som språngbräda till nästa steg i livet, verkar modellen närmast optimal, menar forskarna.

Att arbeta med riktade kurser är ett område med många tänkbara fallgropar, som det gäller att undvika. Avgörande för var folkhögskolan hamnar i sina ambitioner att erbjuda undervisning, som är anpassad för deltagare med särskilda behov, är att det finns tillräckligt med kunskap. Ett varierat utbud av kurser för deltagare med funktionshinder ökar möjligheten för den enskilde deltagaren att hitta ett passande alternativ för sin utbildning.

Forskarna kunde urskilja ett antal huvudstråk när det gällde hur deltagarna själva formulerade sina mål med studierna. Det kunde vara att få gymnasiekompetens för att gå vidare till högre studier eller att vilja ha gymnasiekompetens för att därefter söka arbete. Några ville ha ett arbete de trivs med efter skolan, alternativt ”jag drömmer om att bli...”. Några hade fått självförtroende nog att tänka sig att gå vidare till en annan kurs på folkhögskolan. Några beskrev tydligt att de gick en kurs ur perspektivet självförverkligande/personlig utveckling.

Särlösningar inom studieförbund

Den riktade verksamhet inom studieförbunden, som forskarna kom i kontakt med, var inte studie- och yrkesförberedande utan utgjorde snarare fritidssysselsättning eller rehabilitering för deltagarna. Enligt Folkbildningsrådets statistik var det populäraste ämnet Sång och musik i grupp, som hade flest cirklar, studietimmar och deltagare för personer med funktionshinder. I övrigt var cirklar inom Hälso- och sjukvård, Matlagning och Information, kommunikation vanliga.

Kan sådana cirklar ses som medel för att personer med funktionshinder blir mer integrerade och delaktiga i samhället? Frågan låter sig inte enkelt besvaras, säger forskarna, men materialet tyder på att det finns både ambitioner till integration och särlösningar där dessa ofta ses som delar i en strategi för att stärka deltagarna och öka deras möjlighet till delaktighet i samhället. Aktivitetsinriktade cirklar kan vara ett led i ökad integrering, eftersom de ger deltagarna en möjlighet att ta del av samhällets utbud av kultur m.m. Genom att bli en del av en grupp kan deltagarna åka till platser och göra saker som de på grund av sitt funktionshinder inte kan göra på egen hand.

Forskarna anser att sådana cirklar fyller en viktig social funktion eftersom medlemmarna får möjlighet att komma ut och träffa folk. Detta är också en form av integrering eftersom deltagarna får ett socialt sammanhang och eventuell social isolering bryts. I vissa fall utgör målgruppscirklarna sociala och kulturella verksamheter på serviceboenden, i andra fall är det specialanpassade folkbildningscirklar, som arrangeras i studieförbundets lokaler.

8.6 Folkbildning och empowerment

Som redskap för sin analys av fallstudien i Skåne använder forskargruppen begreppet empowerment. Begreppet rymmer sådana processer som ”gör det möjligt för människor att aktivt verka för att äga sina egna liv”. Denna utveckling har inom forskningen beskrivits med hjälp av stegen i vad som kallas en ”psykologisk empowermentprocess”.

Processen kan beskrivas i fem steg: (1) upplevd maktlöshet, där människan ser sig själv som beroende, (2) medvetandegörande som gör att man blir medveten om sin situation och ser sig själv i ett vidare perspektiv, (3) stöd ges från andra, (4) stöd som minskar den sociala isoleringen och visar på nya möjligheter, (5) delaktighet i samhället på ett nytt sätt med möjlighet och förmåga att tillföra något i de sammanhang man verkar.

Det första steget i processen, upplevd maktlöshet, handlar om brist på makt över sitt eget liv på grund av social marginalisering. Upplevd maktlöshet hänger också samman med en insikt om att makt är möjlig.

Folkbildningens möjligheter att stödja processen kommer främst in det andra skedet, medvetandegörandet. Medvetandegörandet handlar om att ”genom utbyte av erfarenheter och kunskaper med andra tillvinna sig insikter om möjligheten att gemensamt förändra och förbättra sina livsvillkor”. I en sådan process, menar forskarna, kan främst folkhögskolorna spela en roll för funktionshindrade. Bildningsprocessen i sig är synonym med medvetandegörande. Handikapporganisationerna ses som viktiga medspelare i de lokala sammanhangen, ofta i samverkan med studieförbunden. Folkhögskolor med handikappprofil samlar på sig värdefulla erfarenheter av att arbeta tillsammans med funktionshindrade. Skolorna riskerar samtidigt att motverka integrationssträvandena genom kurser där enbart personer med funktionshinder deltar. För att undvika så-

dana effekter måste verksamheten läggas upp utifrån en medveten strategi för medvetandegörande.

I det tredje steget i processen kan folkhögskolan, där det pedagogiska stödet inte begränsas till lektionssalen utan byggs kring den sociala samvaron, bidra på ett sätt som annan utbildning inte kan. Genom en kedja av stödåtgärder kan folkhögskolan medverka till att öppna dörrar för funktionshindrade. Genom samarbetet med andra instanser, inte minst folkrörelserna, kan folkbildningen ge ett gott stöd i empowermentprocessen.

Ifråga om delaktighet pekar forskarna bl.a. på att personer med funktionshinder, som kommit in på högskolor och universitet, i många fall förberett sig genom studier på folkhögskola. På detta sätt har folkhögskolan medverkat till ökad delaktighet. Folkbildningens främsta roll som vägröjare har annars varit samarbetet med handikapprörelsen, där folkbildningen kunnat medverka till att stärka organisationerna och ge deras företrädare träning i att göra sina intressen gällande.

Det sista steget i empowermentprocessen gäller individens upplevelse av att inte endast vara delaktig i utan också själv ha något att tillföra samhället. Ett kriterium på det kan vara ett aktivt deltagande i föreningslivet, menar forskarna.

8.7 Finansiering av folkhögskolans särskilda insatser för deltagare med funktionshinder

Verksamhet som riktar sig till personer med funktionshinder drar i många fall extra kostnader. Lokaler kan behöva anpassas till behoven hos personer med särskilda funktionshinder och extra lärar- eller stödresurser kan behöva sättas in. En del av de problem som framträtt i den studie som Harec gjort i Skåne, hänger samman med detta och med frågan om vem som ska svara för vissa kostnader. I den granskning av folkhögskolornas ekonomi, som SUFO 2 gjort, ägnas ett särskilt kapitel åt de ekonomiska förutsättningarna för att personer med funktionshinder ska kunna studera på folkhögskola. Detta avsnitt bygger på denna studie.

Stödformer

För att täcka skolornas merkostnader för funktionshindrades studier och i viss mån också kostnader för särskilt boende och för rehabilitering finns olika former av stöd. Folkbildningsrådet avsätter tio procent av statsbidraget till folkhögskolorna att disponeras som förstärkningsbidrag. Bidraget ska användas till pedagogiska insatser för kursdeltagare med funktionshinder och invandrare med brister i svenska språket. Insatserna kan avse ökad lärartäthet, samordnings- och syo-insatser samt insatser av kurator och psykolog. Stödet fördelas efter en schablon baserad på deltagarveckor med funktionshindrade, med möjlighet att söka extra stöd.

Utöver förstärkningsbidraget finns utbildningsstöd och tilläggsbidrag, som lämnas av Sibus (Statens institut för särskilt utbildningsstöd). Utbildningsstödet avser kostnader för stöd i funktioner som den studerande behöver i den dagliga livsföringen och som inte tillgodoses genom kommun eller försäkringskassa. Det kan gälla assistans, tolk, tekniska hjälpmedel m.m.

Villkor

Som villkor för bidraget ställs att skolan aktivt arbetar med att utveckla ett förhållningssätt till funktionshindrade och invandrare. Skolorna ska ha ett policydokument som rör det allmänna förhållningssättet, vilka grupper man vänder sig till, vilka metodiska arbetssätt som används, integrationsfrågor m.m. Bidragen kan användas för att täcka merkostnader som väsentligt ökad lärarinsats, kurativa insatser eller för assistans, som den studerande behöver för att klara sin studiesituation. Övriga merkostnader kan vara anpassning av lokaler och byggnader eller fortbildning av personal.

Ökad lärartäthet är ett oklart begrepp eftersom det inte finns något som anger vad som är normal lärartäthet. Jämfört med tiden för 1991 har lärartätheten generellt minskat inom folkhögskolan. Samtidigt finns det variationer mellan skolorna som kanske kan förklaras av olika kurs typer och/eller skillnader i studerandegruppens sammansättning. Intervjuer med skolornas företrädare visade att behovet av ökad lärartäthet för kurs med funktionshindrade sällan bedömdes med utgångspunkt i graden av funktionshinder hos de studerande.

Förhållandet till kommunerna

Intervjuerna pekar på att finansieringsfrågan, trots särskilda statsbidrag för merkostnader, är ett hinder för sökande med funktionshinder. Särskilt finansieringen av assistans, som kommuner ska svara för, är bevärlig. I många fall har ett omfattande arbete krävts från folkhögskolans sida för att nå fram till en lösning. I andra fall har en lösning inte nåtts och den funktionshindrade har inte kunnat påbörja sina studier. Flertalet folkhögskolor har uppgett att de inte sällan mött ett ifrågasättande av en funktionshindrads rätt till en viss utbildning. Detta trots att denna rätt att välja utbildning aldrig får ifrågasättas.

Svårigheter i kontakter med kommunala handläggare möter skolorna också när det gäller att lösa de studerandes behov av assistans under studietiden. Det finns hos handläggarna en okunnighet om folkhögskola som studieform och bristande vana att hantera ansökningar från folkhögskolor. Det kan också vara fråga om att man ifrågasätter lämpligheten av viss utbildning eller att en kommun av ekonomiska skäl inte medger bidrag.

Slutsatser

Den ekonomiska analysen leder till slutsatsen att folkhögskolornas verksamhet för personer med funktionshinder kräver betydligt utökade bidrag. Förstärkningsbidragen sänktes 2001 med 40 kr/deltagarvecka som en följd att behovet översteg resurserna. Tillgängliga medel för tilläggsbidrag räckte år 2002 endast till 58 procent av det totalt ansökta beloppet. Inte heller anslaget för utbildningsstöd/assistans kunde möta folkhögskolornas behov.

I ekonomirapporten dras slutsatsen att de svårigheter som beskrivits bidrar till att viss verksamhet inte blir genomförd. Det finns ett gap mellan ambition och möjlighet som i huvudsak beror på att tillgängliga bidrag inte är tillräckliga. Intervjuerna visade att vissa skolor avstår från att arbeta med mer krävande grupper med hänvisning till att det saknas resurser. Man nöjer sig med att anordna kursverksamhet för grupper som inte kräver lika kvalificerade insatser.

8.8 Vår bedömning

Sammantaget är det vår bedömning att folkbildningens verksamhet för deltagare med funktionshinder är av mycket stor betydelse för målgruppen. Folkhögskolorna och studieförbunden intar en särskällning när det gäller att bereda möjligheter för vuxna personer med funktionshinder att studera. Det är angeläget att folkhögskolorna och studieförbunden fortsätter med denna verksamhet och helst utökar den.

Verksamheten är viktig framför allt ur ett empowermentperspektiv. Den fungerar för många som "vägröjare" när det gäller att ta stegen från maktlöshet till delaktighet i och möjlighet att påverka samhället. I det sammanhanget noterar vi det ringa inflytande som personer med funktionshinder har när det gäller utformning av och innehåll i folkbildningens verksamhet. Här behövs en avsevärd förändring.

Vi noterar att i synnerhet folkhögskolorna för många funktionshindrade har fyllt den viktiga uppgiften att motivera till högre studier.

Avgränsningen mellan folkbildningens verksamhet och de rehabiliteringsinsatser som samhället ska svara för skapar många gånger problem. Vi menar att det ytterst vilar på kommunerna och landstingen att verksamheter, som de har ansvar för, inte förs över till folkhögskolor för att på sätt flytta kostnader och utnyttja folkbildningsanslaget.

I vårt uppdrag ingår att belysa i vilken utsträckning undervisning och stöd anpassats till olika funktionshindrade deltagares behov. Utifrån vårt underlag bedömer vi att såväl folkhögskolorna som studieförbunden har höga ambitioner när det gäller att skapa goda förutsättningar för funktionshindrades deltagande i verksamheten och att dessa anordnare också i stor utsträckning har lyckats i sina ambitioner.

De tillkortakommanden, som vi noterat, är mest beroende av andra aktörers bristande vilja och förståelse när det gäller att tillgodose de särskilda behoven. Det handlar i huvudsak om olika former av assistans, t.ex. färdtjänst, tolkning och personlig assistans, där det uppenbarligen är så att främst kommunerna inte lever upp till de krav som funktionshindrade har satt att ställa på dem.

Vi ser det som en demokratisk rättighet att personer med funktionshinder får det stöd som behövs för att göra det möjligt att studera inom folkhögskolor och studieförbund.

9 Jämställdhet i folkbildningen

I utvärderingens uppdrag ingår att belysa resultaten också ur ett jämställdhets- och könsperspektiv. I det föregående har vi eftersträvat att göra dessa perspektiv synliga där så har varit möjligt. I det här kapitlet vill vi särskilt uppmärksamma dessa frågor dels utifrån några bidrag från forskare, dels utifrån uppgifter som tagits fram inom ramen för utvärderingens eget arbete.

I ett historiskt perspektiv har jämställdhetsfrågorna varit föga framträdande i diskussionen om det organiserade folkbildningsarbetet. Under 1980-talet genomförde den dåvarande tillsynsmyndigheten Skolöverstyrelsen det s.k. KVINNO-projektet i syfte att belysa könsfördelningen och kvinnornas ställning inom olika delar av studieförbundens verksamhet. Projektet resulterade bl.a. i skriften *Om kvinnor och män i folkbildningen* (Tibelius, 1988).

I 1990-talets folkbildningspropositioner omnämndes inte jämställdhetsfrågor särskilt. Möjligen kan man se en symbolisk betydelse i en ändring i 1998 års förordning när det gäller formuleringen om syftet med statsbidraget. Formuleringen från 1991 års förordning "... att stärka människors möjligheter att påverka sin livssituation..." ändrades till "... att främja en verksamhet som gör det möjligt för kvinnor och män att påverka sin livssituation...".

Gunnar Sundgren beskriver i sin översikt av svensk folkbildningsforskning temat folkbildning och genus som en stor "tyst" eller tystad sektor. Han noterar att folkbildningens officiella historia starkt präglas av manliga perspektiv samtidigt som den folkliga kunskapen och bildningen historiskt sett många gånger förvaltats av kvinnor (Sundgren, 1998).

Under senare år har jämställdhetsfrågorna uppmärksammats av några forskare. En sammanställning av genusperspektiv på folkbildningen finns i en antologi som utgavs av Mimer 2001 (*Folkbildning och genus – det glömda perspektivet*, Nordberg och Rydbeck,

2001). Kerstin Rydbeck skriver om kön och makt även i en artikel i tidskriften *Utbildning & demokrati* (nr 2:2002).

9.1 Kvinnor och män – i folkbildningen

Det organiserade folkbildningsarbetet har från början präglats av manlig dominans. Folkhögskolorna kom till i en tid då utbildning var förbehållen män. När kvinnorna kom in var det på särskilda kurser inriktade mot vad som sågs som kvinnliga frågor. Könsfördelningen i studieförbundens tidiga verksamhet har vi inga uppgifter om, men det kan ändå antas att studiecirkeln under sina första femtio år främst var en manlig angelägenhet. Männen var dominerande inom de folkrörelser, arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen, där bildningsarbetet först växte fram.

Under det senaste halvsekle har bilden av deltagandet i verksamheten såväl på folkhögskolor som i studieförbund förändrats. En översiktlig bild ser ut som följer.

9.1.1 Deltagandet

En genomgång av statistiken över deltagande i folkhögskolekurser och studiecirkelar visar att kvinnorna är majoritet samtidigt som det finns tydliga skillnader mellan t.ex. olika ämnen.

Studieförbunden

I studieförbundens cirkelverksamhet utgör kvinnorna en knapp majoritet av deltagarna. De senaste åren har 57–58 procent av alla deltagare varit kvinnor. Deltagarnas fördelning mellan kvinnor och män skiftar i varierande grad mellan olika ämnesområden och även mellan studieförbunden. Inom området Medicin, hälso- och sjukvård utgjorde kvinnorna 72 procent av deltagarna 2002 medan andelen kvinnor stannade på 32 procent inom området Teknik. Mellan studieförbunden varierade könsfördelningen samma år mellan 66 procent kvinnor inom FU och Sensus till 39 procent kvinnor inom SISU (Statens kulturråd, 2003).

Variationerna i könsfördelningen mellan olika studieämnen är i många fall begränsade. Samtidigt finns ett antal ämnen, från olika områden, där en tydlig könsuppdelning framträder.

I cirklar om litteraturhistoria eller skönlitteratur är andelen kvinnor bland deltagarna så hög som 80 procent. Inom musikområdet finns stora skillnader. Av deltagarna i körkirklar är 65 procent kvinnor medan de utgör 23 procent av deltagarna i instrumentalensemble. Improvisatorisk musik, som främst består av cirklar som spelar rock och pop, är ett utpräglat manligt område, över 90 procent av deltagarna är män.

Kvinnorna återfinns istället i cirklar där man ägnar sig åt ämnen som jazzdans och balett. Mellan 80 och 90 procent av deltagarna i cirklar i dessa ämnen är kvinnor. Även inom konsthantverket dominerar kvinnorna starkt. I ämnen som keramik, porslinsmålning och vävning är mer än nio deltagare av tio kvinnor.

Ett annat ämne som domineras av kvinnor är vid första påseendet förvånande. Inom Åkerbruk och husdjurskötsel är nästan åtta av tio deltagare kvinnor. Mer än nio av tio cirklar i ämnet finns inom de två studieförbund som har ridorganisationer som medlemmar. Detta tyder på att det är unga kvinnors intresse för hästar och hästskötsel som kommer till uttryck i dessa cirklar.

Några ämnen där männen dominerar är jakt och viltvård där åtta av tio deltagare är män, navigation där tre av fyra är män. Inom samhällsområdet är skillnaderna mellan kvinnors och mäns deltagande inte så tydligt utom i föreningskunskap där nästan två av tre deltagare är män.

Det råder alltså tydliga könsskillnader ifråga om vilka ämnen man väljer att studera i cirkel. Hela det estetiska ämnesområdet tycks i hög grad vara könsuppdelat. Det är en skillnad som givetvis speglar motsvarande skillnader ifråga om intresseinriktning hos män och kvinnor även i andra sammanhang. De deltagarundersökningar som genomförts visar också på andra skillnader i mäns och kvinnors deltagande i och förhållande till cirkelstudier.

Folkbildningsrådets senaste deltagarundersökning visade att kvinnor vid högre ålder är flitigare deltagare i cirklar (Svensson, 2002). Av de kvinnliga deltagarna var en av tre 65 år eller äldre. Av de manliga cirkeldeltagarna tillhörde endast 23 procent samma åldersgrupp. Bland de yngre deltagarna var förhållandet omvänt. En knapp tiondel av de kvinnliga deltagarna var i åldern 15–24 år. Av de manliga deltagarna tillhörde nästan en av fem denna åldersgrupp.

Bland de unga deltagarna fanns tydliga skillnader i ämnesvalet. Det var framför allt rock och popmusik av olika genrer, i ämnesstatistiken synligt som ensemblemusik och improvisatorisk musik, som lockade de unga männen. De unga kvinnorna fördelade sig på

cirklar i flera estetiska ämnen som jazzdans, teater och bild (Svensson, 2002).

Även om hög ålder generellt innebär kortare utbildning visade det sig att en större andel av de kvinnliga cirkeldeltagarna, jämfört med manliga, hade högskoleutbildning.

En möjlig förklaring till att fler kvinnor än män deltar i studiecirklar kan handla om att de söker olika slag av utbyte av sitt deltagande. I denna riktning pekar de motiv för deltagandet som angetts i FBR:s deltagarundersökningar. När man frågat efter motiv för deltagande i cirklar har en stark majoritet angett något av motiven "Få bättre kunskaper inom något specialområde" respektive "Träffa andra människor, trevligt med gemenskapen i en cirkel". En tredjedel av alla cirkeldeltagare angav i senaste undersökning vart och ett av dessa alternativ. Skiljer man på män och kvinnor sjunker andelen som valt gemenskapsalternativet till 28 procent för männen och stiger till 38 procent för kvinnorna. De män som valt andra svarsalternativ fördelar sig på olika svar som har med nytta och kunskaper att göra.

Svaren kan tolkas som att kvinnor som deltar i studiecirklar oftare söker en studieform som också är givande socialt medan män är mera inriktade på ämnet och sakfrågorna. Skillnaden ska inte överdrivas, även en stor grupp manliga deltagare anger gemenskap som motiv för sitt deltagande.

Folkhögskolan

Även folkhögskolorna har en övervikt av kvinnliga kursdeltagare. Sammantaget för alla kurser år 2002 utgjorde kvinnorna strax under 60 procent av folkhögskolans deltagare. På de långa kurserna är den kvinnliga dominansen större. 66 procent av deltagarna i folkhögskolans långa kurser 2002, såväl allmänna som särskilda kurser, var kvinnor (SCB, 2003).

De enda kurser som uppvisar en lägre andel kvinnor bland deltagarna är de som finansieras på annat sätt än genom folkbildningsanslaget. I kurser finansierade via kommuner eller via andra uppdrag var andelen kvinnor vårterminen 2002 strax under 50 procent och på höstterminen 2002 strax över 50 procent.

På de långa allmänna kurserna är kurser med bred allmän ämnesinriktning helt dominerande och kurser med annan ämnesinriktning har mycket få deltagare. Bland de särskilda kurserna finns flera

långa kurser med inriktning mot vissa ämnesområden. Här kan man se att kurser med estetisk inriktning, främst då ämnesområden som scenisk konst och bild- form och målar Konst, har en större övervikt av kvinnliga deltagare, än vad övriga ämnen har.

Några folkhögskolor anordnar kurser för/om kvinnor. Enligt FIN:s katalog rör det sig t.ex. om skrivarkurser, kurser för invandrarkvinnor, musik, feministiska studier, naturvetenskap, IT/video.

Sam Paldanius diskuterar i sin undersökning av deltagares erfarenheter av studier på folkhögskola också ur ett könsperspektiv. Han ser vissa skillnader i hur livshistorien utvecklar sig för de intervjuade kvinnorna jämfört med männen. Forskaren tolkar detta som att studierna varit mer individuellt betydelsefulla för kvinnorna. De har vågat satsa och ta för sig och de vågar också berätta om det. Skillnaderna kan också bero av hur män respektive kvinnor väljer att berätta om sina erfarenheter, öppet och prövande eller mer kontrollerat (Paldanius, 2003).

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att kvinnor utgör en majoritet av deltagarna i den organiserade folkbildningsverksamheten. På flera områden är den kvinnliga dominansen särskilt stark. Omvänt finns inom studieförbundens cirkelverksamhet några begränsade ämnesområden där männen dominerar deltagandet.

9.1.2 Beslutande funktioner

Könsfördelningen bland folkbildningens deltagare och hur den förändras kan vi få en tydlig bild av genom att studera den årliga statistiken. För att få en uppfattning om bl.a. hur positionerna inom folkbildningens ledningsorgan ser ut ur ett jämställdhetsperspektiv har SUFO 2 genomfört en egen undersökning.

Genom en enkät till samtliga folkhögskolor och studieförbund, centralt och lokalt, samlades data in om sammansättningen av styrelser och ledande tjänstemannagrupper. Förutom kön ingick också uppgifter om ålder och förekomst av personer med annan etnisk bakgrund än svensk samt personer med funktionshinder. Undersökningens uppläggning och resultat redovisas i en särskild rapport *Vem "styr" i folkbildningen?* (SOU 2003:125). Enkäten

besvarades av 90 procent av folkhögskolorna. Av studieförbundens drygt 500 lokalavdelningar svarade 85 procent, som lägst 80 procent inom enskilt förbund.

Styrelser

I folkhögskolornas styrelser är nästan två av tre ledamöter (63 procent) män. Det finns en tydlig skillnad mellan landstingsskolor och rörelseskolor där de förra har en större andel kvinnor bland ledamöterna, 43 procent.

Könsordningen framträder ännu tydligare om man ser på fördelningen av ordförandeposten. 72 procent av alla ordförande i folkhögskolornas styrelser är män. Även bland ordförandena finns en tydlig skillnad mellan landstingsskolor och rörelseskolor. Av ordförandena för landstingsskolorna är 42 procent kvinnor mot 22 procent av ordförandena på rörelseskolorna.

Skillnaden mellan landstingsskolor och rörelseskolor är intressant. Det tycks vara så att jämställdheten mellan kvinnor och män kommit längre i den politiska världen än i folkrörelsevärlden. I landstingsskolornas styrelser, som är politiskt valda, har detta förhållande slagit igenom. I folkhögskolor, som ägs och drivs av folkrörelser, lever den manliga dominans som fanns i folkrörelsernas tidigare skeden kvar starkare.

Studieförbunden är mer komplexa organ med fler led i organisationen. Vi har i undersökningen inriktat oss på förhållandena i lokalavdelningar och i den centrala organisationen. Den lokala organisationen skiljer sig åt mellan förbunden på ett sätt som kan ha betydelse för jämställdheten inom organisationen. De flesta förbunden har efter omorganisationer stora lokalavdelningar samtidigt som det inom några av förbunden finns många små lokalavdelningar.

Sammantaget är förhållandena inom studieförbundens styrelseskikt bättre ur ett jämställdhetsperspektiv än vad de är i folkhögskolornas styrelser. 47 procent av alla styrelseledamöter inom studieförbunden är kvinnor. I de centrala organen, förbundsstyrelsen, är andelen kvinnor något lägre, 44 procent. En jämförelse mellan studieförbunden visar på tydliga skillnader. I några av förbunden är andelen kvinnor i avdelningsstyrelser endast omkring en tredjedel, i andra fall ligger andelen kvinnor närmare 60 procent.

Liksom på folkhögskolorna är det oftast män som leder styrelsearbetet i egenskap av ordförande. I de lokala styrelserna är mindre än var tredje ordförande en kvinna. I förbundsstyrelserna är en av tio ordförande kvinna.

Ledande personalgrupper

Undersökningen omfattar inte all personal. Den inriktades på att försöka fånga upp funktionärer som arbetar i uppgifter där de direkt kan påverka verksamheten. På folkhögskolorna är det ledningsgrupper och lärare. Inom studieförbunden ingår personal som har pedagogiska uppgifter (dock ej cirkelledare) eller som på annat sätt medverkar i planeringen av verksamheten, alltså anställda som har någon form av ledningsansvar för hela eller delar av verksamheten.

Folkhögskolan var länge en manlig värld. 1942 fanns endast sju ordinarie kvinnliga lärare medan de manliga var 164. De flesta kvinnliga lärarna undervisade i praktiska ämnen och saknade anställningstrygghet. Först så sent som på 1960-talet började kvinnor få lärartjänster på folkhögskolor. Då kom också de första kvinnliga rektorerna (Roselius, 2002).

Vår undersökning visar vilka stora förändringar som skett under ett knappt halvsekel. I folkhögskolans lärarkår är kvinnor och män numera lika företrädde, 51 procent av lärarna är kvinnor. Detta utesluter givetvis inte att könsskillnader finns kvar. En nedbrytning på undervisningsområde eller ämne skulle med stor säkerhet visa på skillnader. Det finns goda skäl att anta att det liksom tidigare finns en större andel kvinnor inom praktisk-estetiska ämnen och en större andel män inom de teoretiska ämnena. För att bekräfta eller avvisa detta krävs mera ingående studier än den vi kunnat göra.

Detta gällde lärarkåren som helhet. Om vi granskar ledningsgrupperna, de grupper av personal som tillsammans med rektor svarar för den dagliga ledningen av skolarbetet, blir bilden annorlunda. I denna grupp är 44 procent kvinnor. I ledningsgrupperna exklusive rektor är förhållandet omvänt, där är kvinnorna fler. I ledningsgrupperna finns uppenbarligen, bortsett från rektor, ett starkt kvinnligt inslag.

På rektorstjänsterna, den högsta ledningsnivån, "återställs" dock den rådande könsordningen. Av folkhögskolornas samtliga rektorer är åtta av tio män. Det stora inslaget av kvinnor på nivån närmast under, i ledningsgrupperna, motsvaras alltså ännu inte av någon

kvinnlig framryckning på rektorstjänsterna. På denna punkt finns heller ingen påtaglig skillnad mellan landstingsskolor och rörelseskolor. Är det den gamla patriarkaliska bilden av folkhögskolan som fortfarande slår igenom här?

Inom studieförbunden har vi studerat den grupp av anställda som ”arbetar med verksamhetens inriktning och utveckling”. Svaren speglar läget inom den grupp av personer som, enligt den ansvarige chefens uppfattning, har en sådan roll att de kan påverka verksamhetens innehåll och inriktning. Det visar sig att två tredjedelar av denna grupp i studieförbundens lokalavdelningar utgörs av kvinnor. I underlaget ingår även verksamhetsledaren, enhetens högste tjänsteman.

Liksom på folkhögskolorna är andelen kvinnor lägre om vi särskiljer chefstjänsten. I studieförbundens riksorganisationer var åtta av tio förbundsrektorer eller motsvarande män. I studieförbundens lokalavdelningar är förhållandet omvänt, sex av tio lokala chefer är kvinnor. En orsak till detta kan vara att det fortfarande i några förbund finns ett stort antal små lokalavdelningar. Så är t.ex. i det studieförbund som har de flesta och minsta lokalavdelningarna, SV, 80 procent av de lokala cheferna kvinnor. Även Sensus har, utan ha särskilt små lokalavdelningar, 75 procent kvinnor bland de lokala cheferna.

Sammanfattning

Undersökningen visar att kvinnorna dominerar inte bara bland deltagarna i folkbildningsarbetet. Även i, framför allt, studieförbundens lokalavdelningar finns många kvinnor såväl i styrelser som bland anställda med ansvarsfunktioner. På de främsta posterna, som ordförande i styrelser och som rektor, dominerar männen. I studieförbundens lokalavdelningarna är kvinnorna i majoritet även på chefsposterna. Förhållandet i lokalavdelningarna varierar påtagligt mellan studieförbunden.

9.2 Genusperspektiv på folkbildningen

En majoritet av folkbildningens deltagare, såväl på folkhögskolor som i studieförbund, är kvinnor. När det gäller organisation och ledningsfunktioner ser bilden annorlunda ut. Med undantag för

studieförbundens lokala enheter finns en dominans av män i alla ledningsfunktioner. Den kvinnliga övervikten bland deltagarna är ett resultat av utvecklingen under det senast halvsekle. I den tidiga folkbildningen dominerade männen även bland deltagarna. Ganska sent har folkbildningen tilldragit sig ett intresse ur ett jämställdhetsperspektiv.

Kerstin Rydbeck är en av få forskare som intresserat sig för folkbildningen ur ett genusperspektiv. Hon konstaterar att folkbildningens institutioner, folkhögskolor och studieförbund, vuxit fram som ett svar på behov hos samhällsklasser som inte haft tillgång till annan högre utbildning. Ett klassperspektiv har, menar hon, dominerat och därmed har könsperspektivet inte lyfts fram. Detta gäller också huvuddelen av forskningen om folkbildning. Hennes egen genomgång visar hur folkbildningen präglats av manliga strukturer på ett sätt som vi inte varit medvetna om.

Folkhögskolan

Den tidiga folkhögskolan tillkom för att ge bondeungdomens manliga del den utbildning de behövde för att ta plats i det offentliga livet. Man talade inom folkhögskolan om att ”utbilda medborgarsinnet, ge historiska kunskaper samt utveckla personligheten” (Larsson, B, 1997). Inom detta rymdes dock från början endast männen, folkhögskolan beskrivs som ett manligt projekt. När man inom folkhögskolan började tala om folkbildning för kvinnor så var det fråga om en särartsbildning, en bildning inriktad mot kvinnliga uppgifter.

Inom den tidiga folkhögskolan gjordes en handfull försök att starta självständiga kvinnofolkhögskolor (Larsson, B, 1997). Det blev dock fråga om kortvariga försök. Kvinnorna fick istället sin plats inom de särskilda sommarkurser som snart kom till stånd. Dessa kurser inriktades på kvinnornas privata roller i hem och hushåll (Rydbeck, 2002).

De tidiga folkhögskolorna var patriarkala institutioner med en könsbaserad bildningssyn och en åtskillnad mellan ett manlig och ett kvinnligt medborgarskap (Larsson, B, 1997).

Uppdelningen i längre manliga vinterkurser och korta kvinnliga sommarkurser försvann när folkrörelserna började driva egna folkhögskolor. Kvinnorna fick tillträde till samma kurser som männen,

kön tillmättes inte längre samma betydelse även om skolorna fortsatte att präglas av en patriarkalisk hållning.

Först med 1970-talets moderna kvinnorörelse kom könsfrågan att uppmärksammas inom folkhögskolan. Kvinnokurser med feministiska utgångspunkter startades på folkhögskolor. 1985 startade Kvinnofolkehögskolan i Göteborg, en skola med rötter i kvinnorörelsen. Senare har också en av LO:s folkhögskolor, Långholmens folkhögskola, inriktat sitt arbete mot kvinnor. Detta är två av totalt 147 folkhögskolor och som Kerstin Rydbeck framhåller arbetar folkhögskolan i övrigt efter samma könsneutrala princip som gällt de gångna hundra åren (Rydbeck, 2002).

Studieförbunden

Studieförbunden tog form något senare, men ändå under en tid då det offentliga livet var helt dominerat av män. Det var först med den utveckling av verksamheten som skett från 1950-talet och framåt som kvinnorna kom att dominera bland deltagarna. Förbunden har bildats inom folkrörelser där, i de flesta fall, männen dominerat strukturerna, i varje fall på central nivå. I de lokala organisationerna, lokalavdelningarna, har kvinnorna haft större möjligheter att ta plats, åtminstone som anställda. En anledning till detta torde vara att det ofta varit fråga om små enheter med deltids-tjänster, tjänster som kvinnor i högre grad än män efterfrågat eller fått nöja sig med.

De folkrörelseorganisationer som bildat studieförbunden och nu utgör deras medlemsorganisationer är formellt könsneutrala. Kerstin Rydbeck konstaterar att kvinnorna inom arbetar- och nykterhetsrörelsen trots organisationernas formella könsneutralitet arbetat i det fördolda och inom ramen för ett traditionellt särartsideal. Frikyrkorörelsen skiljer ut sig genom att ge ett större utrymme för kvinnorna (Rydbeck, 2001).

I dag kan vi konstatera att de fackliga organisationer som är viktiga medlemsorganisationer i två av studieförbunden, ABF och TBV, präglas av en tydligt könsuppdelad yrkesstruktur. I de politiska organisationer, som är medlemmar i ABF, Mbsk och SV, har kvinnorna med tiden fått en större plats även om mer återstår att göra. En genomgång av studieförbundens medlemsorganisationer visar att kvinnoorganisationer nästan helt saknas. ABF och SV har vardera två politiska kvinnoförbund i sina respektive förteckningar

över medlemsorganisationer. I NBV finns en kvinnoorganisation, i Sensus finns tre, i övrigt saknas enligt uppgifterna på förbundens hemsidor helt kvinnoorganisationer. En orsak till detta kan vara att de särskilda kvinnoorganisationer, som funnits inom ramen för de gamla folkrörelserna, inte längre spelar samma roll och i en del fall har försvunnit. De organisationer som aktivt arbetar med genusfrågor finns inom andra sammanhang än de gamla folkrörelserna, som till stor del präglar studieförbunden.

Kvinnorna ute ur historien

Kerstin Rydbeck menar att denna situation hänger samman med att kvinnorna trängts undan under folkbildningens historia. Under folkhögskolans första period fanns ett par självständiga kvinno-folkhögskolor, som blev mycket kortlivade, kanske främst beroende på svårigheten att hitta finansierare (Rydbeck, 2002). I detta sammanhang kan noteras att även den moderna kvinno-folkhögskolan vid sin start mötte motstånd och ifrågasättanden på grund av inriktning mot kvinnor (Larsson, B, 2001).

Riksdagsbeslutet 1947 om bidrag till studieförbunden innebar en nystart med bättre ekonomiska förutsättningar för studieförbunden. Vid denna tid organiserades flera av dagens studieförbund eller deras föregångare. Beslutet kan ses som upptakten till folkbildningens moderna period. Kerstin Rydbeck visar att det i detta skede också inom kvinnoorganisationerna fanns ett intresse för studiecirkelfrågan. Man gjorde en egen utredning som bland annat visade att kvinnorna inom sina organisationer bedrev ett omfattande studiearbete (Rydbeck, 2002).

Några stora kvinnoorganisationer, Fredrika Bremerförbundet, Sveriges husmodersföreningars riksförbund och Riksförbundet Sveriges lottakörer, begärde i samband med bidragsreformen att få bilda studieförbund. Statens Folkbildningsnämnd, som hade att ta ställning till ansökan, avvisade den. Därmed fick vi ingen kvinnlig särorganisering på studieförbundsområdet (Rydbeck, 2002).

Kerstin Rydbeck drar två slutsatser av sin genomgång. Hon finner att inom de blandade organisationerna har "kvinnornas möjligheter varit små att påverka och styra verksamheten åt ett håll som inte överensstämmer med männens önskemål". Vidare "har alternativa strategier som utvecklats för att tillgodose behov som inte inordnats under de etablerade folkbildningsorganisationernas

paraply per definition inte räknats som folkbildning” (Rydbeck, 2002).

Kvinnligt – manligt

I sin studie av studiecirkel i textila konsthantverk diskuterar Louise Waldén dessa cirkels betydelse för individ och samhälle. Studiecirkeln bär på en samtalstradition som, menar hon, får en egen prägel just i de kvinnliga textila cirkelarna. I hennes tolkning ges välbefinnandet en framträdande plats. Cirkeln för vidare en kvinnlig form av samvaro som förutom att den utvecklar både sinnlighet och praktisk färdighet också skapar välbefinnande.

De textila cirkelarna ger också, enligt Waldén, ett eget perspektiv på samhället och dess offentlighet. Samtalen i cirkeln speglar en kvinnlig aspekt på samhället, ett kvinnligt medborgarskap. När kvinnors frågor räknas in i politiken blir kvinnor deltagare (Waldén, 1994).

Waldén och hennes medarbetare ser de textila cirkelarna som viktiga delar av det samlade folkbildningsarbetet. Samtidigt har man funnit att studieförbundens centrala ledningar värderar dessa kvinnodominerade ämnen lågt (Waldén, 1994). De får små resurser och får inte de utvecklingsmöjligheter som de skulle behöva. Vi kan också konstatera att ett kvinnodominerat ämnesområde som konsthantverket sedan 25 år tillbaka kontinuerligt minskat i volym.

I ett av projekten inom SUFO 96 studerades hantverkscirkel på ett sätt som gav möjlighet till jämförelser. I sin rapport konstaterar forskarna att bilden av studiecirkeln förändras beroende på om den befinner sig i ett kvinnligt eller manligt sammanhang (Andersson och Waldén, 1996). Gemensamt för kvinnodominerade textilcirkel och mansdominerade trä/metallcirkel var den positiva upplevelsen av cirkelkulturen och integreringen av lärande och gemenskap kring ett intresse som man delade samt att cirkeln var ett avbrott i vardagen.

En skillnad var kvantitativ. Textilcirkelarna är långt fler än trä/metallcirkelarna. Forskarna tolkar detta som ett uttryck för skillnaden mellan det textilas plats i en kvinnlig kultur och trä/metallslöjdens plats i en manlig kultur. Textilcirkel finns i en kultur där man för ”samtal med sysselsatta händer”. Kvinnorna förde överhuvudtaget gärna samtal om privat bakgrund och personliga motiv medan man i trä/metallcirkelarna var mer förtegen om det privata.

För kvinnorna var cirkeln i de flesta fall en "frizon" för tillfredsställelse av egna behov, en "tom tid" där de kunde återhämta sig från en ansträngande vardag. För många av männen var cirkeln en förlängning av något de gjort i sitt yrkesliv eller velat göra rent yrkesmässigt. Cirkeln strukturerade en alltför tom tid. När männen hade gott om tid sökte de sig till cirkeln medan kvinnorna pressade in cirkeln i ett överfullt schema.

För kvinnorna var ofta målet att lära sig för att fortsätta hemma, på egen hand, medan männen ville fortsätta i cirkeln "närmast en livstid". Kvinnorna betonade lust och vardagskunskap, männen yrkeskunskap och produktion.

Även i SUFO 2:s antologi om informations- och kommunikationsteknikens (IKT) användning inom folkbildningen berörs frågor av intresse ur ett genusperspektiv. Så menar en forskargrupp att det är svårt att uttala sig om vad möjligheterna till IKT-stödda studier inom folkbildningen innebär. Risken finns att vi här ser ytterligare en kvinnofälla, där distansstudier å ena sidan skapar möjligheter att studera, men å andra sidan innebär att kvinnor riskerar att få kombinera en tredubbel arbetsbörda; förvärvsarbete, sköta hem/barn samt studier (Dahlgren m.fl., 2004).

Med utgångspunkt i synen på folkbildningen som en "manligt" präglad värld, diskuterar forskarna två olika sätt att se på rationalitet (Byström m.fl., 2004). De talar om omsorgsrationalitet respektive teknisk rationalitet där den senare ofta ses som överordnad. Omsorgsrationalitet kan uppfattas som "kvinnlig" och teknisk rationalitet som "manlig". Frågan om genus i folkbildningen kan då problematiseras ytterligare. I en analys av organisationer och officiella sammanhang blir en slagsida mot det manliga uppenbar. Utifrån vår tids könsmaktsordning är detta något följdriktigt, menar forskarna, då män i högre utsträckning har förväntats ägna sig åt "den offentliga" världen, medan kvinnor har förväntats sysselsätta sig med och i "den privata".

Folkbildningens syn på personlig utveckling och strävan mot att människor ska växa och utvecklas utifrån sina egna möjligheter bär tydliga drag av omsorgsrationalitet. Det konkreta studiearbetet i studiecirkel och folkhögskolekurser präglas möjligen också av omsorgsrationalitet. Denna tanke pekar i så fall mot att inom folkbildningen ryms dels en av omsorgsrationalitet präglad studieverksamhet, dels en av teknisk rationalitet präglad organisationskultur. I detta finns en konflikt som tar sig uttryck i eller med-

verkar till den könsfördelning som råder dels i verksamheten, dels i de ledande skikten inom skolor och organisationer.

I anslutning till det spänningsförhållande som framträder här finns också anledning att reflektera över samhällets syn på folkbildningen. De förväntningar som regeringen och andra bidragsgivare ställer på folkbildningen utgår från en teknisk rationalitet med krav på målstyrning, effektivitet och resultat som strider mot det slag av rationalitet som är bestämmande ute i cirklar och kurser.

Här finns ett fält där bland annat genusforskning eller en av genusmedvetenhet präglad organisations- och pedagogisk forskning skulle kunna bidra till att öka förståelsen för folkbildningsarbetet. En sådan forskning skulle också öka självförståelsen hos folkbildningen aktörer och i bästa fall kunna bidra till positiva förändringar (Byström m.fl., 2004).

9.3 Vår bedömning

Folkhögskolor och studieförbund möter intressen och behov hos både kvinnor och män. Att kvinnor totalt sett utgör en något större andel av deltagarna i såväl folkhögskolans kurser som studieförbundens cirklar kan tyda på att dessa studieformer erbjuder kvinnor möjligheter som bättre stämmer med de förutsättningar för studier som deras livssituation medger.

De tydliga skillnader som vi sett mellan mäns och kvinnors deltagande inom vissa ämnesområden kan ses som ett uttryck för att man söker olika slag av utbyte i cirklarna. Det kan också finnas ett samband mellan deltagandet, vad folkbildningen erbjuder och sättet att presentera verksamheten. De tydliga skillnader som finns mellan studieförbunden bör ge anledning till eftertanke.

Folkbildningens organisationer skiljer sig inte från samhället i övrigt ifråga om könsfördelningen i ledande roller. Inte minst folkhögskolan bär på en starkt patriarkal historia. Vi ser det som angeläget att man inte minst inom rörelseskolorna medvetet arbetar för en jämnare könsfördelning i ledande positioner såväl i styrelserna som på ledande tjänster. Den jämna könsfördelning som finns i lärarkåren bör kunna få genomslag även när det gäller rekrytering av rektorer. Att andelen kvinnor är relativt hög bland styrelseledamöter ger goda förutsättningar för en jämnare könsfördelning även på ordförandeposterna.

Även i studieförbundens styrelser ger den jämna fördelningen mellan könen på ledamotsnivå förutsättningar för en jämnare fördelning på ordförandenivå. I personalgruppen är förhållandet bättre under högsta chefsnivå vilket gör att det finns en rekryteringsbas för en ökad andel kvinnor även på cheftjänsterna såväl lokalt som i riksförbunden.

Av den information som vi har tillgänglig framgår inte om eller hur en diskussion om jämställdhet förs inom studieförbunden och folkhögskolorna. Vi vet inte om det görs några ansträngningar för att t.ex. söka orsaker till varför den manliga dominansen på de ledande posterna är så markant. Man kan fråga om anledningen till den rådande situationen står att finna i utformningen av och förväntningarna på chefsfunktionen och om av det skälet många kvinnor avstår från en sådan arbetsuppgift.

Vi vet inte heller något om vilken plats jämställdhetsfrågor har i verksamheten. Ett tiotal folkhögskolor anordnar årligen kurser om och för kvinnor, men jämställdhetsfrågorna bör naturligen kunna rymmas även i övriga kurser hos folkhögskolorna. Av studiecirkelstatistiken går det inte att utläsa om studier kring jämställdhetsfrågor arrangeras. Det är rimligt, anser vi, att folkhögskolor och studieförbund bidrar till en ökad jämställdhet i samhället, både genom en intern diskussion och genom kurs- och cirkel- och kulturprogramverksamheten.

Vi har också tagit fram exempel på frågor från aktuell forskning som berör genusperspektiv på folkbildningen. Inom detta område finns behov av fördjupad kunskap för att öka förståelsen för folkbildningens roll och betydelse i samhället. En sådan forskning kan också bidra till en fortsatt utveckling och förändring av de strukturer som styr folkbildningen.

Folkbildningens organisationer bör utveckla strategier för att förändra det manligt hierarkiska mönster som ännu präglar dem. Det är viktigt också mot bakgrund av hur deltagandet i verksamheten fördelar sig mellan kvinnor och män. Det finns, bedömer vi, goda förutsättningar för att lyckas i ett förändringsarbete. De skillnader vi sett mellan de politiskt styrda folkhögskolor som drivs av landsting och de skolor som drivs av folkrörelser kan uppfattas som att de folkrörelser, som står bakom bildningsorganisationerna, snarare är ett hinder för, än att de fungerar som pådrivande i jämställdhetsarbetet.

10 Sammanfattande bedömning

Den fria och frivilliga folkbildningen har en lång tradition i vårt land. Den har sitt ursprung i våra äldre folkrörelser och i människors strävan att skaffa sig redskap och personliga resurser för att kunna hävda sina intressen. Frihet och oberoende har genom folkbildningens hela historia ansetts vara viktiga kännetecken. De är begrepp som också fungerat som riktmärken för de ansvariga i folkbildningens organisationer. Det fria bildningsarbetet har enligt en allmänt vedertagen uppfattning gett viktiga bidrag till utvecklingen av det moderna samhället.

Uppgiften att utvärdera folkbildningen, så som den gestaltas av folkhögskolor och studieförbund måste, som vi ser det, lösas i medvetenhet om folkbildningens grundläggande kännetecken och dess roll i samhället.

10.1 Styrning, mål, motiv, utvärdering

Vi ser folkhögskolor och studieförbund som delar av ett stort folkrörelse- och frivilligsammanhang. Verksamheten har och bör ha sitt ursprung i och vägledas av idéer och värderingar. Detta innebär en mångfald som i sig är av avgörande värde för samhället som en demokratisk gemenskap.

Folkbildningen ska enligt detta synsätt inte lieras med den politiska maktens organ. Ekonomiskt stöd till folkbildningen från stat och kommun har sedan mer än ett halvsekel varit avgörande för bildningsorganisationernas styrka och utveckling. Från ömse håll har det emellertid setts som angeläget att bevara folkbildningens oberoende och distans till statliga organ.

Detta synsätt bekräftades och fick en delvis ny utformning med 1991 års reform av det statliga stödet till folkbildningen. I regeringens proposition angavs som den principiella utgångspunkten att "folkbildningen ska vara fri och frivillig och styra sig själv". En

fri och frivillig folkbildning bidrar, enligt propositionen, till ”en demokratisk grundsyn och utveckling av samhället” (prop. 1990/91:82). Samma hållning kom till uttryck även i 1998 års folkbildningsproposition.

10.1.1 En fri och oberoende folkbildning

Folkbildningens självständighet säkras genom att staten endast anger syften med statsbidraget. Folkbildningsanslaget ska, som det uttrycks, stödja en verksamhet med vissa egenskaper och som får vissa konsekvenser. Det handlar om människors möjligheter att ta makt över sina liv, om att utjämna utbildningsklyftor, utveckla demokrati och delaktighet. Dessutom ställs krav på vissa prioriteringar, där regeringen i första hand riktar uppmärksamheten mot grupper som mindre än andra kunnat tillgodogöra sig samhällets resurser för utbildning och kultur (prop. 1997/98:115).

Folkbildningens organisationer får själva bära ansvaret för sin verksamhet, utforma mål för denna samt följa upp och utvärdera. Genom fortlöpande rapportering från Folkbildningsrådet hålls regering och riksdag informerade om utvecklingen inom folkbildningen. Återkommande statliga utvärderingar ska ge en fördjupad bild av hur verksamheten inom folkhögskolor och studieförbund utvecklas. Utvärderingarna ska också ge en bild av folkbildningens roll i samhället och underlag för att bedöma om motiven för samhällets stöd till folkbildningen kvarstår.

Under perioden från 1991 har två statliga utvärderingar genomförts. Den första genomfördes 1995–1996 och redovisades i betänkandet *Folkbildningen – en utvärdering* (SOU 1996:159). Betänkandet gav underlag för en ny proposition om folkbildning (prop. 1997/98:115). Vår utvärdering, som är den andra, inledde sitt arbete hösten 2001. Arbetet redovisas i fem delbetänkanden och detta slutbetänkande.

Vi anser att den ordning, som nu tillämpats från 1991, i stort sett har fungerat väl. I kapitel 3 har vi framfört vissa synpunkter på hur Folkbildningsrådet fullföljt sina uppgifter och på regeringens relation till folkbildningens organisationer.

Vi bedömer att det ännu tydligare än hittills bör klargöras att regeringen anger motiven för ett statligt stöd till folkbildningen. Dessa motiv är, enligt vår uppfattning, främst av ideologisk karaktär. Motiven ska sökas i den samhällliga funktion folkbildningen

förväntas fullfölja och som bärs upp av verksamhetens förankring i idéer och värderingar, som i sin tur lever inom det civila samhällets olika delar.

10.1.2 Motiv och uppföljning

Ett fritt bildningsarbete, där människor deltar av intresse och engagemang och som är väl förankrat i idéer och värderingar som bärs av rörelser och organisationer inom det civila samhället, är av avgörande betydelse för samhället. En sådan verksamhet bidrar till en värdefull mångfald. Den ger också utrymme för ifrågasättande, för nya perspektiv på samhälle och gemenskaper, för ny kunskap.

Som en konsekvens av denna syn anser vi att folkbildningens organisationer ska vara fria och oberoende i förhållande till såväl samhällets politiska organ som ekonomiska intressen. En förutsättning för att bevara detta oberoende är ett allmänt folkbildningsanslag av sådan storlek att det ger folkhögskolor och studieförbund goda arbetsmöjligheter.

Om bidragsgivaren till anslaget knyter krav ifråga om inriktning av eller innehåll i verksamheten riskeras det oberoende som utgör det bärande motivet för offentligt stöd till folkbildningen. Vi menar att målstyrning från bidragsgivarnas sida är oförenlig med den syn på folkbildningens funktion i samhället som vi här hävdar.

Detta utesluter inte att särskilda uppdrag, som avser i förväg angivna mål eller verksamheter, ges till folkbildningen vid sidan av folkbildningsanslaget. Sådana uppdrag måste då få en särskild finansiering. Alla parter måste, om ett sådant uppdrag ges, uppmärksamma att det inte får sådan omfattning och uppläggning att utrymmet för det fria bildningsarbetet begränsas.

En följd av de motiv för statligt stöd till folkbildningen, som vi angett, är att uppföljning och utvärdering tillmäts stor vikt. Det innefattar såväl utvärderingar av folkbildningens organisationer och deras verksamhet som utvärdering av stödet som sådant och dess betydelse.

En fortlöpande rapportering som ger en så god bild som möjligt av den verksamhet som folkhögskolor och studieförbund bedriver är ofrånkomlig. Folkbildningsrådet bör som hittills ansvara för denna rapportering som ska ge underlag för en fortlöpande bedömning av om motiven för stödet till folkbildningens organisationer har fortsatt giltighet. Av rapporteringen bör också framgå om

motiven alltjämt är tillämpliga för den verksamhet som bedrivs av de bidragsmottagande organisationerna.

Utöver den löpande rapporteringen av verksamheten bedömer vi att det även i fortsättningen krävs mer omfattande, av regeringen initierade, utvärderingar av folkbildningens organisationer och deras verksamhet. Erfarenheten från de två utvärderingar som genomförts visar att de ger möjlighet till en djupare genomlysning och analys av folkbildningsarbetet och dess betydelse för enskilda och för samhället.

Den statliga utvärderingen bör inriktas på att ge underlag för en bedömning av i vilken grad motiven för stöd till folkbildningen har fortsatt relevans. Syftet med en sådan utvärdering är med andra ord att studera och bedöma det organiserade folkbildningsarbetets värde för samhället. Den bedömningen ska göras i ljuset av de motiv för samhällets stöd som riksdagen tidigare ställt sig bakom.

Statliga utvärderingar bör genomföras med viss kontinuitet. Vårt arbete inleddes fem år efter det att den förra utvärderingen lämnade sitt slutbetänkande. Vi bedömer detta vara en rimlig tidsperiod.

Båda utvärderingarna har initierat egna forskningsprojekt som legat till grund för utvärderingens ställningstaganden. Detta har varit av avgörande värde för vårt arbete. En svaghet är dock att den begränsade utredningstiden dels ger små möjligheter att identifiera forskningsbehov, dels leder till att forskningsprojekten måste genomföras på kort tid.

Vi bedömer att en kommande utvärdering behöver ha tidsutrymme för att skaffa sig överblick över forskningsläget och bedöma behovet av ny forskning i relation till utvärderingens huvudfrågor. Det bör också vara möjligt att genomföra något eller några forskningsprojekt av större omfattning än de vi kunnat göra.

10.1.3 Statsbidraget och dess handläggning

Folkbildningsrådet är en ideell organisation som tilldelats vissa myndighetsuppgifter. Rådet bör även i fortsättningen ges samma uppgifter. Av det följer, enligt vår mening, att regeringen inte har anledning att styra rådet på liknande sätt som man styr en myndighet. Därmed saknar även tanken på någon form av målstyrning från regeringens sida gentemot folkbildningen aktualitet.

Regeringen har, enligt detta sätt att se, att lägga fast motiven för statsbidrag så tydligt som möjligt. I detta sammanhang bör också

klargöras formerna för en löpande uppföljning av att motiven alltjämt är tillämpliga på den folkbildningsverksamhet, som får del av statsbidragen. Som underlag för en sådan uppföljning är det nödvändigt att regeringen inforrar rapporter från Folkbildningsrådet om verksamhetens utveckling. Rapporterna kan också ta upp frågor om innehåll och sådana kvalitativa aspekter som bedöms möjliga att beskriva på ett tillfredsställande sätt.

Folkbildningsrådet bör, som en del av sin myndighetsuppgift, ha ett ansvar för att följa verksamheten och göra egna utvärderingar. Ytterst har Folkbildningsrådet ansvar för att bidrag inte går till organisationer vilkas verksamhet inte har de samhälleliga konsekvenser som utgör motivet för statsbidraget. Omvänt bör man också ta ansvar för att inga organisationer omotiverat ställs utan bidrag eller tilldelas mindre andel av bidraget än som kan sakligt motiveras.

Vi har pekat på problem med det nu gällande systemet för fördelning av statsbidraget till studieförbunden. Samtidigt har vi, med tillfredsställelse, noterat hur rådet lyckats fördela bidraget till folkhögskolorna så att nya skolor kunnat starta i nya miljöer. Vi ser dock ett problem i en fördelningsmodell som ensidigt utgår från ett enkelt mått på verksamhetens volym. Det är angeläget att det nuvarande systemets effekter på rapportering av verksamhet i studieförbunden närmare granskas.

Vi har noterat att studieförbunden, sett ur ett lokalt perspektiv, försvagat sin organisation. En bidragande orsak till detta torde vara att många kommuner valt att skära ner sitt stöd till folkbildningen. För att göra det möjligt för bildningsorganisationerna att behålla en lokal förankring är det angeläget att man även på kommunal nivå, av likartade motiv som statens, fortsätter att stödja folkbildningen i rimlig omfattning.

10.1.4 Folkbildningens kännetecken

Folkhögskolor och studieförbund har själva ett ansvar för att all verksamhet som bedrivs med statsbidrag präglas av "folkbildningens kännetecken". Enligt direktiven ska SUFO 2 belysa om annan externt finansierad verksamhet påverkat den "ideologiska kärnan inom folkbildningen". En naturlig fråga är vad denna kärna eller särart består av.

Frågan om folkbildningens särart har belysts i ett av våra forskningsprojekt. Inom ramen för detta belystes i ett delprojekt hur folkbildningens egen självbild, som den framträder i folkbildningens tidskrifter, har förändrats över tiden (Andersén, 2003). I ett annat delprojekt belystes hur forskningen om folkbildningen skapar sin bild av folkbildningen (Lundin, 2003).

Gunnar Sundgren granskar i en sammanfattande essä hur bilden av folkbildningen konstrueras inom folkbildningen själv, i ett statligt perspektiv och inom forskningen (Sundgren, 2003). Han menar att forskningen inte kunnat påvisa några tydliga för all folkbildning gemensamma drag. Han ser därför talet om särarten som ett uttryck för en "föreställd gemenskap". Särarten tar form i ett talande *om*, ett talande i sammanhang där det finns ett behov av att visa på folkbildningens särart. Det essentiella innehållet i särarten blir då mindre viktigt. Den gemensamma bilden av folkbildningen, den föreställda gemenskapen, utgör grund för det gemensamma handlandet.

Sundgrens slutsats handlar om de positiva erfarenheter från deltagare i folkbildning, som vi sett flera uttryck för i våra olika studier. Det går kanske inte att isolera några bestämda för folkbildningen gemensamma drag som utgör dess särart. I den mån en särart ändå finns, skulle den vara resultatet av faktorer utanför själva verksamheten.

Det är naturligt att här lyfta fram några kännetecken som vi menar har betydelse för och som motiverar att verksamheten får betydande bidrag från det offentliga. Ett centralt sådant är folkbildningens frihet och oberoende. Verksamheten i folkhögskolor och studieförbund styrs inte av läroplaner och krav från blivande arbetsgivare. Avgörande för inriktning på och uppläggning av kurser och cirklar är istället ett ideologiskt sammanhang tillsammans med deltagarnas egna val och intressen. Folkbildningen tillhör i denna mening vad som brukar betecknas som det civila samhället. Det är behov och intressen, som kommer till uttryck i denna miljö, som är vägledande för verksamheten.

Det öppna deltagandet är ett annat kännetecken på folkbildningen jämfört med annan kurs- och studieverksamhet. Denna öppenhet är också en viktig del av folkbildningens verksamhet på kulturområdet. Det är inom denna ram som det varit möjligt att skapa utrymme för en livaktig amatörverksamhet av stor betydelse för många människor.

Utvecklingen på utbildningsområdet under det senaste årtiondet ställer folkbildningen inför nya utmaningar. Det har bland annat betytt att man i viss utsträckning börjat verka på en kommersiell utbildningsmarknad. Det är en utveckling som kan komma att äventyra det oberoende som vi ser som ett av folkbildningens viktigaste kännetecken.

Utifrån den principiella syn på statens förhållande till folkbildningen, som formulerats i de två senaste folkbildningspropositionerna och som vi ytterligare har markerat, anser vi att statens stöd till folkbildningen kan fungera som ett skydd för oberoendet. Statens stöd ska inte vara förknippat med särskilda villkor utan följas upp i efterhand. Prövningen gäller då folkbildningens funktion i samhället, inte specifika statliga mål. Vi anser det naturligt att även det kommunala stödet till folkbildningen utformas på liknande sätt.

I ett avsnitt av kapitel 6 har vi diskuterat folkbildningens betydelse för demokratin. Enligt vår bedömning är oberoendet i förhållande till politiska organ, myndigheter och kommersiella intressen grunden för att folkbildningen ska fungera som ett stöd för en fortsatt demokratisk utveckling i samhället.

10.2 Reflektioner från en utvärdering

Värdet av att utvärderingar sker ligger inte bara i att beställaren och den utvärderade får information för bedömning om vad som gjorts och vägledning för framtida åtgärder. Det finns också ett värde i att, som SUFO 2, ha direktiv som innebär att arbetet ”ska i allt väsentligt genomföras i form av delstudier”. Sådana direktiv innebär att forskare ska anlitas och att utvärderingsarbetet därigenom kan pågå under en längre tid.

Den första statliga utvärderingen, SUFO 96, arbetade med samma förutsättningar. Vi kan nu konstatera att den kontakt med forskare och de forskningsrapporter som den utvärderingen resulterade i haft stor betydelse för att lyfta fram studieförbund och folkhögskolor som forskningsområde. I kombination med den forskning som Folkbildningsrådets utvärderingar har föranlett är det uppenbart att forskning om folkbildning har stimulerats. Vi har i vårt arbete haft tillgång till ett stort antal forskningsrapporter, även vid sidan av FBR:s arbete. Det har hjälpt oss att kunna ge en bred belysning av de områden som anges i våra direktiv. Betänkandet

kan också ses som en redovisning av de senare årens folkbildningsforskning.

En summering av de rapporter, som ”våra” forskare och uppdragstagare har lämnat som underlag för våra bedömningar, visar dels att vi har anlitat flera medarbetare som inte tidigare profilerat sig inom detta område, dels att mycket av det som gjorts är om inte unikt, så i varje fall föga belyst tidigare.

De båda studierna av tidigare deltagares upplevelse av folkbildning är speciella både därför att sådana undersökningar tidigare gjorts i begränsad omfattning och därför att forskarna använde en i folkbildningsforskningen tämligen oprövad metod, livsberättelsen.

Studien av studieförbundens invandrarverksamhet i utsatta bostadsområden kompletterar de studier som tidigare gjorts inom folkhögskolan och bidrar till helhetsbilden av folkbildningens insatser på detta fält.

Undersökningen om funktionshindrade deltagare i folkbildningen torde vara den första övergripande inom detta område. Kompletterad med studien av det särskilda stödet till folkhögskolorna ger den en samlad bild av den verksamheten.

Forskare som forskar om vad andra forskare gjort inom ett visst område är förvisso inte unikt, men rapporten om folkbildningens särart öppnar för nya folkbildningsideologiska diskussioner. Delrapporten om hur särarten beskrivits i folkbildningens tidskrifter torde vara den första i sitt slag.

Kartläggningen av studieförbundens ekonomi liksom av det demokratiska inflytande för olika grupper inom studieförbund och folkhögskolor är också ”förstlingsverk”. Vår kartläggning av kulturen i åtta kommuner bidrar till att belysa ett inom folkbildningsforskningen eftersatt område.

Antologin om informations- och kommunikationstekniken i folkbildningen hoppas vi ska kunna tjäna som underlag eller bakgrund för en kommande utvärdering av folkbildningen, där rimligen utveckling på IKT-området kommer att spela en mer framträdande roll än i vår utvärdering.

Vi vill också framhålla att det i vårt arbete har varit mycket värdefullt att ha tillgång till en rådgivande expertgrupp. Den har bidragit med för våra forskargrupper konstruktiva synpunkter och varit ett utmärkt stöd för våra analyser och bedömningar.

Områden som behöver belysas ytterligare

I betänkandet finns en rad områden som skulle behöva belysas ytterligare. Det kan gälla t.ex. styrningsfrågor, deltagandets betydelse för deltagarna, folkbildningens roll för kulturlivet. I bedömningsavsnitten i betänkandets olika kapitel har vi på några ställen pekat på områden som borde bli föremål för fortsatt forskning och utvärdering.

En djupare studie av förhållandena i studieförbundens lokala verklighet behöver genomföras. Hur avgränsas folkbildningsverksamhet gentemot t.ex. föreningsaktivitet eller verksamhet i samverkan med samhällsinstitutioner. Folkbildningsrådet borde i sitt löpande arbete med uppföljning och utvärdering uppmärksamma den lokala verksamhetens villkor. I kommande statliga utvärderingar bör denna problematik ägnas fördjupad uppmärksamhet.

Utvärderingsinsatser behövs för att följa upp den riktade verksamhet som anordnas för de särskilda grupperna. Svarar den mot förväntningarna och vilken betydelse har den för den enskilde deltagarens utveckling och planering?

Forskning om köns- och jämställdhetsfrågor inom folkbildningen behövs för fördjupad kunskap om folkbildningens roll och betydelse i detta sammanhang. En sådan forskning skulle också kunna också bidra till en fortsatt utveckling och förändring av de strukturer som styr folkbildningen.

10.3 Folkbildningen och statsbidragets syften – sammanfattande bedömning

Av förordningen om statsbidrag till folkbildningen framgår vilka syften staten har med bidraget. Staten förväntar sig att folkbildningen genom statsbidraget ska främja möjligheterna för kvinnor och män att forma ett bättre liv och att öka sitt engagemang för samhällsutvecklingen. Ett annat syfte med bidraget är att det ska stödja en verksamhet som stärker och utvecklar demokratin. Bidraget syftar också till att främja kulturlivet så att intresset breddas, delaktigheten ökar liksom möjligheterna till kulturupplevelser och eget skapande.

Enligt vår bedömning motsvarar verksamheten i studieförbund och folkhögskolor dessa syften.

Det demokratiska perspektivet

Folkbildningens verksamhet är omfattande, har en stor ämnesbredd, berör olika samhällsgrupper och alla åldrar. Den ställer inga krav på bakgrund eller tidigare kompetens för deltagande och den står till hela folkets förfogande. I detta finns ett starkt demokratiskt inslag.

Det breda deltagandet liksom karaktären av alternativ bildningsväg ser vi som folkbildningens viktigaste tillgångar. Studieförbundens cirkelverksamhet är unik i sin förmåga att attrahera olika grupper i samhället. Där finner äldre generationer en plats för studier och utveckling. Samtidigt väljer en stor grupp unga att i studiecirklar utveckla intressen vid sidan av skola och arbete. Folkhögskolan framstår främst som en alternativ studieväg, som bättre än andra studievägar kan anpassas till deltagarnas behov och intressen.

De studier som gjorts för SUFO 2 tyder på att deltagande i folkbildning kan fungera som en väg för många unga att orientera sig i samhället. Folkbildningens betydelse för den enskilde skiftar men våra resultat tyder på att deltagandet öppnar möjligheter för unga i deras personliga utveckling.

Samtidigt visar forskning att det finns anledning för studieförbund och folkhögskolor att kontinuerligt arbeta för att ett demokratiskt arbetssätt befästs i folkhögskolekursen och i studiecirkeln. Det får inte finnas ett glapp mellan mål och ideal å ena sidan och de praktiska arbetsvillkoren i cirklar och folkhögskolekurser å den andra sidan.

Den folkbildningsideologiska hållning och den pedagogiska grundsyn som präglar folkbildningen, uttryckt i skrivningar om mål och syften, måste få sitt praktiska genomslag i verksamheten. Detta är, som vi ser det, en förutsättning för att offentligt stöd till folkhögskolor och studieförbund långsiktigt ska kunna motiveras.

Vi anser också att folkbildningen borde engagera sig djupare i att stimulera studiegrupper till ett vidgat deltagande i det offentliga samtalet genom att agera offentligt. Också det skulle bidra till att vitalisera demokratin.

När det gäller folkbildningens roll för att utveckla ett demokratiskt synsätt är den inre demokratin betydelsefull. Våra studier visar att det återstår en del att göra när det gäller ett mer jämställt förhållande mellan olika parter både i styrelser och på ledande tjänster inom studieförbunden och folkhögskolorna. Även om

könsfördelningen i stora drag är tämligen jämn så finns en klar mansdominans på ordförande- och chefsposterna. Också åldersmässigt finns en snedfördelning som innebär att yngre människor till stor del saknas i dessa sammanhang. Särskilt besvärande i detta perspektiv är den mycket låga andelen personer med utländsk bakgrund och personer med funktionshinder.

Kulturområdet

En central uppgift för folkbildningen finns på kulturområdet. Utvärderingen visar att studieförbundens och folkhögskolornas verksamhet spelar en mycket viktig roll för det lokala kulturlivet. Folkbildningen står för ett brett och varierat kulturutbud och bidrar till ökad delaktighet. Verksamheten ger också rika tillfällen till eget skapande.

En stor del av amatörverksamheten inom musik, teater, dans, konst och konsthantverk är i den lokala miljön beroende av studieförbundens insatser. Folkhögskolorna spelar genom sina estetiska kurser en roll för den långsiktiga utvecklingen på detta område.

Utanför de större städerna är folkbildningens organisationer ofta de främsta arrangörerna av konserter, teaterföreställningar, utställningar m.m. Studieförbundens verksamhet är av stor betydelse för att vidmakthålla att ett utbud också är tillgängligt på mindre orter. Det är önskvärt att folkbildningen i samverkan och med stöd av kommunerna även i fortsättningen kan ha en framträdande roll som arrangörer.

Det finns anledning till oro när det gäller vilka möjligheter studieförbunden har att fortsatt spela en aktiv roll. Minskande bidrag, ökande kostnader, färre lokalkontor bidrar till sämre möjligheter för förbunden att erbjuda verksamheter och att de som anordnare blir mer osynliga. Det tomrum som riskerar att uppstå, om studieförbundens aktivitet på kulturområdet minskar, är det ingen annan som fyller ut.

Särskilt angelägna målgrupper

Folkbildningsverksamheten ska prioritera vissa grupper i samhället och bidra till att utjämna utbildningsklyftor och höja utbildningsnivån. I utvärderingens uppdrag ingår att belysa folkbildningens

betydelse för personer med utländsk bakgrund, för de nationella minoriteterna samt för deltagare med funktionshinder. Verksamheten för dessa grupper är omfattande och bidrar till att uppfylla de grundläggande intentioner som staten har uttryckt.

I kapitel 8 om deltagare med funktionshinder betonas verksamhetens betydelse ur ett empowermentperspektiv. Det perspektivet kan läggas på all folkbildningsverksamhet, men blir särskilt viktigt när det gäller verksamhet som vänder sig till de nämnda målgrupperna. Likaså kan den diskussion som förs i kapitel 7 om integration ses i ett vidare perspektiv och omfatta även de nationella minoriteterna och deltagare med funktionshinder. Folkbildningens förhållningssätt till integration och medvetenhet om vad ett integrationsperspektiv på verksamheten innebär behöver utvecklas.

Våra studier tyder på att både studieförbund och folkhögskolor på ett mer medvetet sätt behöver forma verksamheten för de särskilt viktiga målgrupperna så att deltagarnas behov, förväntningar, kulturella bakgrund, tidigare kunskaper och erfarenheter görs synliga.

Att i ett mångkulturellt samhälle skapa likvärdiga möjligheter för alla grupper är inte främst en fråga för folkbildningen. En strukturell integration med jämlikhet mellan olika befolkningsgrupper ifråga om tillgång på likvärdiga resurser ifråga om arbete, boende, utbildning m.m. är en förutsättning för att folkbildningens insatser ska bli verkningsfulla. Vad folkbildningen kan bidra med är vissa studiemöjligheter och mötesplatser där olika grupper kan lära känna varandra.

Sammanfattande bedömning

Vår sammanfattande bedömning är att den verksamhet som folkhögskolor och studieförbund bedriver med statsbidrag uppfyller de intentioner som staten har med bidraget till folkbildningen. Utvärderingen visar att statsbidragen har stor betydelse för att verksamheten kommer till stånd. Det finns starka skäl för ett fortsatt statligt stöd till folkbildningen.

Referenser

- Adolfsson, Lena (Red.) (2003). *College: Folkuniversitetets collegemodell för gränszonen gymnasieskola – högskola.*
- Almerud, Peter (2002). *Verktyg för kulturdemokrati. En rapport om Kultur i arbetslivet.* Statens kulturråd. Rapport 2002:1.
- Andersén, Annelie (2003). Talet om särarten och dess konstruktion i svenska folkbildningstidskrifter. I *Folkbildningens särart? Offentlighet, forskning och folkbildares självförståelse* (SOU 2003:94).
- Andersson, Anders (1999). *Mångkulturalism och svensk folkhögskola. Studie av en möjlig mötesarena.* Uppsala universitet.
- Andersson, Eva (2000). *Cirkelledarskapet. En intervju- och enkätstudie med cirkelledare.* Folkbildningsrådet.
- Andersson, Eva, Laginder, Ann-Marie, Larsson, Staffan, Sundgren, Gunnar (1996). *Cirkelsamhället* (SOU 1996:47).
- Andersson, Eva, Petersson Bengt & Riomar, Sandra (2004). Flexibilitetens dilemma – lärandemiljö i förändring. I *Folkbildning och lärande med IKT-stöd* (SOU 2004:8).
- Andersson, Eva & Laginder, Ann-Marie (2004). ”Studierna blev möjliga att genomföra ...” – Om samspelet mellan distansstudier och vardag. I *Folkbildning och lärande med IKT-stöd* (SOU 2004:8).
- Andersson, Karin & Alsin, Ulla (2001). *Studiecirkeln – samhällets vardagsrum.* Institutionen för samhälls- och beteendevetenskap. Mälardalens Högskola.
- Andersson, Mikael (2004). CFL och folkbildningen. I *Folkbildning och lärande med IKT-stöd* (SOU 2004:8).
- Andersson, Per (2004). IKT, pedagogik och demokrati i folkbildningen. I *Folkbildning och lärande med IKT-stöd* (SOU 2004:8)
- Andersson, Yvonne & Waldén, Louise (1996). *Kunskapssyn och samhällsnytta i hantverkscirklar och hantverksutövande.* (SOU 1996:122).

- Arvidson, Lars (1985). *Folkbildning i rörelse. Pedagogisk syn i folkbildning inom svensk arbetarrörelse och frikyrkorörelse under 1900-talet, en jämförelse*. CWK Gleerups.
- Bergstedt, Bosse & Helmstad, Glen (2003). Existens och folkbildning. Tolkning av unga vuxnas liv och lärande omkring år 2000. I *Deltagares upplevelser av folkbildning* (SOU 2003:112).
- Berndtsson, Rolf (2000). *Om folkhögskolans dynamik. Möten mellan olika bildningsprojekt*. Linköpings universitet.
- Berndtsson, Rolf (2003). *Nya folkhögskolor. En uppföljningsstudie av de folkhögskolor som blivit självständiga mellan åren 1991 och 2000*. Folkbildningsrådet.
- Blomster, Jan-Olof (2001). *Nationella minoriteternas deltagande i folkbildningen*, Folkbildningsrådet.
- Borgström, Lena, Gougoulakis, Petros, Höghjelm, Robert (1998). *Lärande i studiecirkel. En studie av en pedagogisk miljö*. Lärarhögskolan i Stockholm.
- Byström, Jan, Sundgren, Gunnar & Tegnér, Kajsa (2004). *Reformerad@folkbildning.se*. I *Folkbildning och lärande med IKT-stöd* (SOU 2004:8).
- Dahlgren, Ethel, Hult, Agneta, Söderström, Tor & Hamilton, David (2004). Att fånga folkbildning på nätet. I *Folkbildning och lärande med IKT-stöd* (SOU 2004:8).
- Dahlgren, Hans (1995). *Folkbildning och deltagare med funktionshinder – förutsättningar och möjligheter i sex kommuner samt vid 44 folkhögskolor. Analys av måldokument*. Göteborgs universitet.
- Ekman, Birgitta & Andersson, Margareta (2000). *Skapandets mångfald. Om kultur och kulturverksamhet i folkbildningen*. Folkbildningsrådet.
- Eriksson, Lisbeth (1997). *Folkhögskolan som mångkulturell mötesplats*. Folkbildningsrådet.
- Eriksson, Lisbeth (1999). *Folkbildning i ett mångfaldigt samhälle. Segregerande verksamhet med integrerande syfte?* Folkbildningsrådet.
- Eriksson, Lisbeth (2000). *Forskningsöversikt rörande målgrupperna funktionshindrade och invandrare*. Folkbildningsrådet (opublicerat).
- Eriksson, Lisbeth (2002). "Jag kommer aldrig att tillhöra det här samhället..." *Om invandrare, integration och folkhögskola*. Linköpings universitet.

- Eriksson, Lisbeth & Osman, Ali (2003). Utsatt folkbildning – en studie av studieförbundens verksamhet med invandrardeltagare i utsatta bostadsområden. I *Folkbildning och integration* (SOU 2003:108). Folkbildningsförbundet. *Sammanställningar av studieavdelningarnas ekonomi*.
- Folkbildningsförbundet (2001). *Sammandrag av Lena Lindgrens rapporter "I medlemmars ställe" (1998) samt "I myndighets ställe" (2001)*. PM 2001-11-15.
- Folkbildningsförbundet (2002). *Studieförbundens organisation 2002. Kartläggning studieförbundens strukturomvandling*. Rapport.
- Folkbildningsförbundet (2003). *Etikdialog. Slutrapport från ett etikprojekt inom FBF 2001–2002*.
- Folkbildningsförbundet (2003). *Roller, relationer och resurser. Slutrapport från 3 R-gruppen*.
- Folkbildningsförbundet (2003). *Folkbildning som lokal utvecklingskraft. Slutrapport från ett utvecklingsprojekt i Sörmland 2001–2002*.
- Folkbildningsrådet. *Årsredovisningar 1991–2002*.
- Folkbildningsrådet (2000). *Folkbildningssamarbete mellan Sverige, Baltikum och Polen 1990–2000*.
- Folkbildningsrådet (2000). *Synliggöra målgruppsarbete – strävanden och åtgärder i studieförbunden för att nå funktionshindrade och invandrare*.
- Folkbildningsrådet (2000). *RRV-rapporten 1999:4 Folkbildning – styrning och kontroll*. Rapport till Utbildningsdepartementet.
- Folkbildningsrådet (2000). *Statsbidrag till studieförbunden*.
- Folkbildningsrådet (2001). *Statsbidragsvillkor för nya studieförbund*.
- Folkbildningsrådet (2002). *Kultur i studieförbunden. Kulturens varp och mångskiftande inslag*.
- Folkbildningsrådet (2002). *Om folkhögskolans ansvars- och anordnarroll*.
- Folkbildningsrådet (2002). *Riktlinjer för anordnarskap och statsbidragets avgränsning avseende folkhögskolorna*.
- Folkbildningsrådet (2002). *Uppföljningsrapport 2001. Folkhögskolorna*.
- Folkbildningsrådet (2003). *Folkbildningsrådets statsbidragsfördelning*. Rapport till Utbildningsdepartementet.
- Folkbildningsrådet (2003). *Förstärkningsbidraget – utformning och kriterier*.
- Folkbildningsrådet (2003). *Målgruppsrapportering*. PM 2003-01-08.

- Folkbildningsrådet (2003). *Stadgar för folkbildningsrådet* (fastställda 2003-11-05).
- Folkbildningsrådet (2003). *Uppföljningsrapport 2002. Folkhögskolorna*.
- Folkbildningsrådet (2003). *Verksamhetsplan 2004*.
- Folkhögskolornas Informationstjänst. *Folkhögskolekatalogen*.
- Förordning (SFS 1991:977 med ändring 1998:973 och 2000:145).
- Glesbygdverket (2002). *Kartläggning av lärcentra i Sverige 2001*.
- Gougoulakis, Petros (1996). ”man lär sig mer än man tror genom att träffas” – en studie av samhällsinriktade studiecirklar. I *Tre rapporter om studiecirklar*, SOU 1 996:154).
- Grassman Jeppsson, Eva & Svedberg, Lars (1999). Medborgarskapets gestaltningar. Insatser i och utanför föreningslivet. I *Civilsamhället* (SOU 1999:84).
- Hartman, Per (1999). *Att mötas i studier – en studie av vuxenstuderande i folkhögskola och studieförbund*. Linköpings universitet, Vuxenutbildarcentrums skriftserie.
- Hartman, Per (2003). *Att bilda med bild. En studie av de praktiskt estetiska studiecirkelnas utveckling*. Linköpings universitet.
- Hellblom, Lena (1985). *Från primitiv till organiserad demokrati*. Salamander.
- Holmström, Ola (2000). *Funktionshindrade och folkhögskolan. Perspektiv på empowerment genom folkbildning*. Folkbildningsrådet.
- Jonsson, Jan O. & Gähler, Michael (1995). *Folkbildning och vuxenstudier. Rekrytering, omfattning, erfarenheter* (SOU 1995:141).
- Karlsson, Cristina (2000). *Synliggöra målgruppsarbete –strävanden och åtgärder i studieförbunden för att nå funktionshindrade och invandrare*. Folkbildningsrådet.
- Landström, Inger (2004). Hur den nya tekniken för information och kommunikation används i folkhögskolor och studieförbund. I *Folkbildning och lärande med IKT-stöd* (SOU 2004:8)
- Larsson, Berit (1997) *Ljus och upplysning äfven för kvinnan. Kvinnors medborgarbildning i den svenska folkhögskolan 1868–1918*. Anamma Böcker.
- Larsson, Berit (2001). Könskillnad och folkbildning. I Nordberg, Karin & Rydbeck, Kerstin. *Folkbildning och genus – det glömda perspektivet*. Mimer
- Larsson, Staffan (1999). Studiecirkeldemokratien. I *Civilsamhället* (SOU 1999:84).

- Larsson, Stig, Egard, Hanna & Olofsson, Kerstin (2003). *Folkbildning och funktionshinder – en fallstudie i Skåne* (SOU 2003:108).
- Lindgren, Lena (1996). *Kan en filthatt stärka demokratin? Om mål och ideal i folkbildning*. Carlsson Bokförlag.
- Lindgren, Lena (1996). Folkbildningsrådet ”i myndighets ställe”. I *Folkbildningens institutioner*, (SOU 1996:127).
- Lindgren, Lena (1999). Det idealiserade föreningslivet. I *Civilsambället*, Demokratiutredningens forskarvolym VIII, (SOU 1999:84).
- Lindgren, Lena (2001). *Varken privat eller offentligt*, Göteborgs universitet, CEFOS.
- Lundin, Anna (2003). Folkbildningens särart - såsom konstruerad i avhandlingar inom folkbildningsforskning. I *Folkbildningens särart? Offentlighet, forskning och folkbildares självförståelse* (SOU 2003:94).
- Löwkrantz, Bo & Fryksmark, Emma (2003). Särdrag kostar – en studie om folkhögskolornas ekonomiska förhållanden. I *Fyra rapporter om folkbildning* (SOU 2003:125).
- Mustel, Kerstin (red.) 2002. *Från rektorsförening till fackförbund. Svenska folkhögskolornas lärarförbund 1902–2002*. SFHL.
- Mustel, Kerstin (2004). Folkhögskolan under 1990-talet. I *Årsbok om folkbildning 2003*. Föreningen för folkbildningsforskning.
- Nicklasson, Laila (2002). *Medborgarbildning i lokalsambället. En rapport från projektet Folkbildningen och de demokratiska utmaningarna*. Folkbildningsrådet.
- Nordberg, Karin & Rydbeck, Kerstin, Red. (2001). *Folkbildning och genus – det glömda perspektivet*. Mimer
- Osman, Ali (1999). *The ”Strangers” Among Us. The Social Construction of Identity in Adult Education*. Linköpings universitet.
- Paldanius, Sam (2003). Det här borde alla få pröva! En studie om deltagares erfarenheter av studier på folkhögskola. I *Deltagares upplevelser av folkbildning* (SOU 2003:112).
- Persson, Eric R. (2004). *Studieförbundens ekonomi, organisation, personal*. Rapport till SUFO 2 (opublicerat).
- Petersen, Ann-Louise (2001). Studieförbunden i ny roll på utbildningsmarknaden. I *Kommunal ekonomi och politik*, volym 5, nr 2.
- Regeringens proposition 1990/91:82 *Om folkbildning*.
- Regeringens proposition 1995/96:222 *Om sysselsättningen*.
- Regeringens proposition 1996/97:3 *Kulturpolitik*.

- Regeringens proposition 1997/98:16 *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrarpolitik till integrationspolitik.*
- Regeringens proposition 1997/98:115 *Folkbildning.*
- Regeringens proposition 1998/99:143 *Nationella minoriteter i Sverige.*
- Regeringens proposition 2000/01:72 *Vuxnas lärande och utvecklingen av vuxenutbildningen.*
- Regeringens proposition 2001/02:15 *Den öppna högskolan.*
- Regeringens skrivelse Skr. 2001/02:176. *Kultur och delaktighet.*
- Riksrevisionsverket (1999). *Folkbildning – styrning och kontroll.* RRV 1999:44.
- Roselius, Monica. (2002). SFHL och jämställdheten. I Mustel, Kerstin m.fl. *Från rektorsförening till fackförbund. Svenska folkhögskolans lärarförbund 1902–2002.* SFHL.
- Rydbeck, Kerstin (2002). Kön och makt i folkbildningen – Reflexioner kring kvinnornas positioner inom 1900-talets fria bildningsarbete. I *Utbildning och demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 2:2002. Örebro universitet.
- Samernas utbildningscentrum (2002). *Strategier för utveckling. Rapport angående utredning av Samernas utbildningscentrum.*
- SCB (1992). *Studieförbunden och andra ideella föreningar.* Statistiska meddelanden. Ku 10 SM 9201.
- SCB (1993). *Folkhögskolan 1992/93.* Statistiska meddelanden U SM 9301.
- SCB (2003). *Folkhögskolan vår- och höstterminen 2002.* Statistiska meddelanden UF 22 SM 0301.
- SCB (2003). *Föreningslivet i Sverige. Välfärd, socialt kapital och demokratiskola.* Levnadsförhållanden rapport 98.
- SOU 1995:141 *Folkbildning och vuxenstudier.* Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.
- SOU 1995:84 *Kulturpolitikens inriktning.* Slutbetänkande av Kulturutredningen.
- SOU 1996:27 *En strategi för kunskapslyft och livslångt lärande.*
- SOU 1996:47 *Cirkelsamhället.* Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.
- SOU 1996:75. *Värden i folkhögskolevärlden.* Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.
- SOU 1996:122 *Kunskapssyn och samhällsnytta i hantverkscirklar och hantverksutövande.* Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.

- SOU 1996:127. *Folkbildningens institutioner*. Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.
- SOU 1996:154. *Tre rapporter om studiecirkelar*. Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.
- SOU 1996:159. *Folkbildningen – en utvärdering*. Slutbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.
- SOU 1999:84. *Civilsamhället*. Demokratiutredningens forskarvolym VIII.
- SOU 2000:1. *En uthållig demokrati*. Betänkande av Demokratiutredningen.
- SOU 2000:28 *Kunskapsbygget 2000 – det livslånga lärandet*. Slutbetänkande från Kunskapslyftskommittén.
- SOU 2003:108 *Folkbildning och integration*. Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.
- SOU 2003:112 *Deltagares upplevelse av folkbildning*. Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.
- SOU 2003:118 *Allmänna samlingslokaler – demokrati, kultur, utveckling*. Betänkande av Utredningen om allmänna samlingslokaler.
- SOU 2003:125 *Fyra rapporter om folkbildning*. Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.
- SOU 2004:8 *Folkbildning och lärande med IKT-stöd – en antologi om flexibelt lärande i studieförbund och folkhögskolor*. Delbetänkande av Utredningen för statlig utvärdering av folkbildningen.
- Statens kulturråd (1998). *Funktionshindrades tillgång till kultur. Kartläggning och handlingsprogram*. Rapport 1998:3.
- Statens kulturråd (2001). *Schottis på Dalhall. Om staten och den lokala kulturen*. Rapport 2001:1.
- Statens kulturråd (2001). *De nationella minoriteterna och kulturlivet*. Rapport 2001:4.
- Statens kulturråd (2002). *Den kulturella välfärden. Elitens privilegium eller möjlighet för alla? Svenska folkets kulturvanor 1976–1999*. En rapport grundad på Välfärdsstatistiken/ULF.
- Statens kulturråd (2003). *Studieförbunden 2002*. Kulturen i siffror 2003:2.
- Statskontoret (2003). *Folkbildningsrådets myndighetsroll – ett vägval*. Statskontoret 2003:15.
- Svenska Kommunförbundet (2003). *Vem tar hand om kultur och fritid i Sveriges kommuner? Våren 2003*.

- Svenska kyrkan (2003). *Kyrkan mitt i musiklivet. Utredningen om kyrkomusiken ställning som en del av det offentliga musiklivet i Sverige*. Svenska kyrkans utredningar 2003:3.
- Svensson, Alvar (1996). Folkbildningen som institution. I *Folkbildningens institutioner* (SOU 1996:127).
- Svensson, Alvar (2001). *Krafter i samspel. Om lokal kultur- och fritidspolitik – erfarenheter och slutsatser*. Kommentus Förlag.
- Svensson, Alvar (2002). Studieförbunden under ett kvartssekel. I *Årsbok om folkbildning 2002*. Föreningen för folkbildningsforskning.
- Svensson, Alvar (2002). *Studiecirkeldeltagare 2000? Rapport från studie av deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet studieåret 2000*. Folkbildningsrådet.
- Sundgren, Gunnar (1998). *Folkbildningsforskning – en kunskapsöversikt*. Folkbildningsrådet/Mimer.
- Sundgren, Gunnar (2000). *Demokrati och bildning. Essäer om svensk folkbildnings innebörder och särart*. Bildningsförlaget.
- Sundgren, Gunnar (2003). Folkbildningens särart som fenomen och problem I *Folkbildningens särart? Offentlighet, forskning och folkbildares självförståelse* (SOU 2003:94).
- Thörn, Håkan (1999). Nya sociala rörelser och politikens globalisering. Demokrati utanför parlamentet? I *Civilsamhället* (SOU 1999:84).
- Utbildningsdepartementet (2003). *Validering m.m. – fortsatt utveckling av vuxnas lärande*. (Ds 2003:23)
- Utbildningsdepartementet (2003). *En ny eftergymnasial yrkesutbildning*. (Ds 2003:33)
- Waldén, Louise (1994). *Handen och anden. De textila studiecirkelnas hemligheter*. Carlssons.
- Vem ”styr” i folkbildningen? (2003). I *Fyra rapporter om folkbildning*. (SOU 2003:125)
- Vestlund, Gösta (1996), *Folkuppfostran Folkupplysning Folkbildning. Det svenska folkets bildningshistoria – en översikt*. Utbildningsförlaget Brevskolan.
- Wijkström, Filip & Lundström, Tommy (2002). *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället*. Sober Förlag.
- Öhlund, Thomas (1995). Rockmusik som folkbildning. I *Tre rapporter om studiecirklar*. (SOU 1995:154)

Internet

Ax hemsida: www.amatorkultur.nu

Kulturnät Sverige: www.kultur.nu

KY-myndighetens hemsida: www.ky.se

Nätbildarnas hemsida: www.natbildarna.nu

Rekryteringsdelegationens hemsida:
www.rekrytering.gov.se/rekrytering

Samverkansdelegationens hemsida:
www.samverkansdelegationen.gov.se

Skolverkets hemsida: www.skolverket.se/friskolor

Kommittédirektiv

Utvärdering av folkbildningen

Dir.
2001:74

Beslut vid regeringssammanträde den 27 september 2001

Sammanfattning av uppdraget

En utredare tillkallas för att planera och genomföra en statlig utvärdering av folkbildningen, dvs. studieförbund och folkhögskolor. En utgångspunkt för utvärderingen skall utgöras av vad som anförts i propositionen om Vuxnas lärande och utvecklingen av vuxenutbildningen (prop. 2000/01:72, bet. 2000/01:UbU15, rskr. 2000/01:229). Uppdraget skall redovisas senast den 15 mars 2004.

Bakgrund

Våren 1991 beslutade riksdagen efter förslag i 1991 års folkbildningsproposition (prop. 1990/91:82, bet. 1990/91:UbU18, rskr. 1990/91:358) om nya bestämmelser för statsbidragen till folkbildningen, dvs. till studieförbund och folkhögskolor. Detta innebar en markant ändrad ansvarsfördelning mellan staten och folkbildningen, där staten endast fastställer syften med bidragsgivningen och folkbildningens anordnare själva lägger fast målen för verksamheten. Dessa syften kompletterades efter förslag i 1998 års folkbildningsproposition (prop. 1997/98:115, bet. 1997/98:KrU17, rskr. 1997/98:25 8).

Vid riksdagens beslut våren 1991 förutsattes att folkbildningen kontinuerligt skall genomföra uppföljning och utvärdering av sin statsbidragsstödda verksamhet och åiterrapportera till regeringen. Beslutet innebar också att staten vart tredje år skulle göra en fristående utvärdering av folkbildningen.

År 1994 tillkallade regeringen en särskild utredare med uppgift att genomföra en sådan statlig utvärdering (dir. 1994:12). Utred-

ningen resulterade i sex delbetänkanden och ett slutbetänkande (SOU 1996:159). På grundval av utvärderingen föreslog regeringen i 1998 års folkbildningsproposition bl.a. en komplettering, som innebar att syftet med statsbidraget även skulle omfatta en demokratisk dimension samt bidra till att bredda och öka kulturlivet i samhället. I propositionen föreslogs också att utvärdering borde ske vart femte i stället för vart tredje år. Den statliga utvärderingen, som redovisades år 1996, visade att sådana utvärderingar ger staten värdefull information om folkbildningen.

Folkhögskolor och studieförbund genomför kontinuerligt utvärdering av sin verksamhet. Folkbildningsrådet följer upp de olika verksamheterna utifrån olika aspekter. Det är också viktigt att folkbildningen utvärderas även av staten. På uppdrag av regeringen lämnade Riksrevisionsverket (RRV) hösten 1999 en rapport till regeringen om folkbildningens styrning och kontroll. RRV menade att det nuvarande systemet innehåller vissa risker i dessa avseenden. Detta beror enligt RRV bl.a. på att Folkbildningsrådet har att bevaka statens intressen, samtidigt som rådet bevakar de egna medlemmarnas intressen. Vidare lyfte RRV fram att folkbildningen har en mängd intressenter på flera nivåer, vilket gör att styrningen kan te sig olika beroende på vilken nivå man befinner sig. RRV konstaterade att rådets bidragskriterier i hög grad var inriktade på kvantitet i stället för kvalitet.

Det har nu gått drygt fem år sedan den senaste statliga utvärderingen av folkbildningen slutfördes. Regeringen gjorde i budgetpropositionen för 2001 bedömningen att det är dags att påbörja en ny statlig utvärdering. I propositionen om Vuxnas lärande och utvecklingen av vuxenutbildningen (prop. 2000/01:72, bet. 2000/01:UbU15, rskr. 2000/01:229) återkom regeringen och redovisade ett antal områden som bör ingå i denna utvärdering.

Uppdrag

Utredaren skall med utgångspunkt i följande redovisning av områden för utvärdering planera och genomföra den statliga utvärderingen av folkbildningen. Utredaren skall belysa sina resultat utifrån såväl jämställdhets- som könsperspektiv.

På grundval av de studier som genomförs skall utredaren göra en samlad bedömning av i vad mån statens syften med statsbidraget till folkbildningen infriats avseende de områden som har studerats.

Folkbildningsrådet

Folkbildningsrådet bildades för tio år sedan av Folkbildningsförbundet, Rörselefolkhögskolornas intresseorganisation och Landstingsförbundet. Rådet fick vissa uppgifter av staten, bl.a. att fördela medel till studieförbund och folkhögskolor och att se till att medlen används i enlighet med statens syften att bevara och utveckla folkbildningens egenvärde – friheten, frivilligheten, idéstyrningen och självständigheten. Rådet har också i uppgift att företräda sina medlemmar. Därmed har rådet dubbla roller – dels som myndighetsutövare, dels som intresseföreträdare för sina medlemmar – vilket innebär att det finns en inbyggd konflikt i systemet. Detta påpekades även av RRV som menade att problemen har sina orsaker i såväl förutsättningarna för att styra och kontrollera folkbildningen, som hur styrningen och kontrollen faktiskt genomförs. Utvärderingen bör belysa om och i så fall hur det dubbla uppdraget påverkat Folkbildningsrådets myndighetsutövande roll och funktion.

Rådets utgångspunkter för fördelning av statsbidrag och om dessa stämmer med statens intentioner för bidraget bör belysas. RRV har konstaterat att rådets kriterier för fördelning av bidrag till alltför stor del inriktats på kvantitet och inte på kvalitet. I detta sammanhang bör utvärderingen bl.a. belysa om bidragstilldelningen successivt anpassas till den utveckling av verksamheten som sker inom studieförbund och folkhögskolor.

Folkbildningens särart

I 1991 års folkbildningsproposition angavs att folkbildningen skall vara opåverkad av kommersiella intressen. Vidare slogs fast att den utbildning som bedrivs inom folkbildningen till form och arbetsätt tydligt skall skilja sig från utbildning inom det offentliga skolväsendet och högskolan. Avsikten var att studieförbund och folkhögskolor skulle profilera sin verksamhet, både när det gäller arbetsformer och uppläggnings, men också låta den ideologiska grunden avspeglade sig i verksamheten. I 1998 års folkbildningsproposition togs denna restriktion bort, eftersom det övriga skolväsendet hade närmat sig folkbildningen i flera avseenden. Folkbildningen skulle själv ta ansvar för att all utbildning som anordnas med statsbidrag präglas av folkbildningens kännetecken.

Sedan början av 1990-talet har särskilda medel av arbetsmarknadspolitiska skäl ställts till folkbildningens förfogande. Under kunskapslyftsperioden har folkhögskolorna årligen tilldelats medel motsvarande 10 000 platser, vilka svarar för drygt 30 procent av folkhögskolornas långa kurser.

En viktig intention med kunskapslyftet är att många utbildningsanordnare skall involveras i satsningen för att på detta sätt bredda utbildningsutbudet och öka den enskildes möjligheter att tillgodose sitt behov av lärande. Under kunskapslyftsperioden har folkhögskolor och studieförbund i allt större utsträckning genomfört utbildning som styrs av en uppdragsgivare. Därmed har folkbildningen kommit att agera på en utbildningsmarknad på samma villkor som många andra utbildningsanordnare. Mot denna bakgrund bör utvärderingen belysa om och i så fall på vilket sätt den externt finansierade verksamheten påverkat den ideologiska kärnan inom folkbildningen i dess strävan att vara opåverkad av kommersiella intressen.

Bidragen från kommuner och landsting till studieförbund och folkhögskolor har minskat kraftigt under 1990-talet. Av Folkbildningsrådets rapport Utvecklingen av kommunernas och landstingens bidrag till folkhögskolor och studieförbund (FBR 2001-02-28) framgår att fyra kommuner för närvarande inte lämnar bidrag till studieförbunden. I rapporten sägs också att mycket talar för att antalet kommuner som inte lämnar bidrag kommer att öka till ett 20-tal de närmaste åren. Den brist på lokal verksamhet och svårigheten att bibehålla ett lokalt nätverk som detta kan leda till kan få allvarliga konsekvenser.

Regeringen har flera gånger framhållit att staten varken kan eller bör ersätta detta bortfall av bidrag. Utvärderingen bör belysa konsekvenserna av denna utveckling för folkbildningens möjligheter att nå sina mål.

Folkbildningen och kulturen

Studieförbund och folkhögskolor bidrar bland många andra till att förverkliga de kulturpolitiska målen. Folkbildningen, med sin idérikedom och initiativkraft, har också stor betydelse för enskilda människor. Ett av syftena med statens bidrag till folkbildningen är att bidraget skall bredda kulturintresset samt skapa förutsättningar för egna kulturupplevelser och eget skapande. Om kulturpolitikens

inriktning mot ökad delaktighet och förnyelse av kulturen som en obunden och dynamisk kraft i samhället skall kunna fortsätta att utvecklas behöver folkbildningen stärka sina insatser. Folkbildningen når alla samhällsgrupper och åldrar och blir för många en introduktion till fortsatta kulturupplevelser. Kulturverksamheten inom folkbildningen når bättre än många andra aktörer människor med funktionshinder, korttidsutbildade och människor med invandrarbakgrund.

Kulturarrangemang runt om i landet ger många människor tillfälle att bekanta sig med olika konstarter. Genom folkbildningens programverksamhet engageras många professionella kulturutövare. Folkbildningen som arrangör och beställare av kulturprogram skapar på detta sätt arbetstillfällen som har stor betydelse ur försörjningssynpunkt för professionella kulturutövare. Folkbildningens kulturprogram ger dessutom professionella kulturarbetare möjlighet till värdefulla kontakter med både amatörer och allmänhet. Utvärderingen bör belysa vilken roll och betydelse folkbildningen har för kulturen. En viktig fråga i detta sammanhang är i vilken utsträckning folkbildningen bidrar till att de kulturpolitiska målen nås.

Folkbildningen och dess effekter för deltagarna

Bidraget till folkbildningen syftar också till att stödja en verksamhet som gör det möjligt för människor att påverka sin livssituation och att engagera människor att delta i samhällsutvecklingen genom t.ex. politiskt, fackligt eller kulturellt arbete. Kunskapen i dag är mycket begränsad om vad som händer efter avslutad folkhögskolekurs eller avslutad studiecirkel. Detsamma gäller om och i så fall i vilken utsträckning ökade deltagarkostnader stänger människor ute från folkbildningen.

De årliga statistiska sammanställningar som görs över folkbildningens verksamhet ger en kvantitativ bild av den verksamhet som bedrivs. Dessa statistiska data avslöjar inte om folkbildningen gett människor en bättre livskvalitet – ökad självkänsla – och styrka att delta i samhällsutvecklingen eller om de har valt att gå vidare till andra studier.

Folkbildningens betydelse och faktiska effekter för deltagarna bör belysas bl.a. mot bakgrund av de olika verksamhetsformerna och deltagarnas bakgrund och ålder. Viktiga frågor i detta samman-

hang är bl.a. följande. I vilken utsträckning väljer deltagare att gå vidare till högskola eller annan utbildning efter studier inom folkbildningen? Attraherar folkbildningen ungdomsgenerationer? Hur skiljer sig benägenheten att fortsätta att studera mellan olika deltagargrupper? I vilken grad har en studiecirkel påverkat deltagarna till att göra olika ställningstaganden? Bidrar folkbildningen till ett ökat självförtroende, bättre livskvalitet och ett större samhällsengagemang? Hur ser lärprocesserna ut i cirklar som riktar sig till ungdomar och i vilken utsträckning påverkar dessa deras framtid? Vilken betydelse har folkbildningen för lokalsamhällets utveckling? Om och i så fall i vilken utsträckning har ökade avgifter för deltagande i studiecirklar påverkat deltagarsammansättningen?

En central uppgift för folkbildningen är att vitalisera och utveckla demokratin genom att ge fler människor möjlighet till kunskap och personlig utveckling. Inom folkbildningen skapas mötesplatser som kan motverka klyftor i kunskaps- och informationssamhället och överbrygga klyftor mellan grupper av människor och mellan människa och teknik. Sådana mötesplatser är nödvändiga för att öka delaktigheten i samhället, för att förebygga och motverka diskriminering, främlingsfientlighet och rasism och för att värna grundläggande demokratiska värden. Folkbildningen kan bidra till integrationen genom att via kultur- och bildningsarbete samla människor med olika bakgrund kring likartade intressen. På det viset ges tillfällen till förbättrade språkkunskaper och till insikt om andra människors kulturer. Inom ramen för kulturaktiviteter skapas viktiga kontakter mellan människor från olika länder och ett kulturutbyte äger rum, vilket är en central del i integrationsarbetet. Genom sina insatser, inte minst i utsatta områden, har folkbildningsarbetet väsentligt ökat invandrarnas delaktighet i samhället. Mot bakgrund av den ökande invandringen och internationaliseringen bör utvärderingen belysa folkbildningens betydelse för integrationsarbetet.

Folkhögskolor och studieförbund har genom sin karaktär och form stor betydelse när det gäller utbildnings- och bildningsinsatser för personer som tillhör vårt lands nationella minoriteter. Folkbildningsrådet har på regeringens uppdrag genomfört en kartläggning av vilket kursutbud som finns inom folkbildningen för de nationella minoriteterna och vilket deltagande som förekommer i denna verksamhet. Utvärderingen bör mot bakgrund av målen för minoritetspolitiken belysa folkbildningens roll för de nationella minoriteterna.

Folkbildningen och människor med funktionshinder

Genom folkbildningen har många personer med funktionshinder fått möjlighet att delta i utbildning och skaffa sig kunskaper för att fungera i samhället.

Studieförbunden och folkhögskolorna erbjuder personer med funktionshinder studier, möten och samtal med andra människor och kulturaktiviteter. För många av dessa har detta lett till en ökad livskvalitet och till ökade möjligheter att utvecklas och att ta ansvar.

Sedan många år tar folkhögskolorna emot deltagare med svåra och komplicerade funktionshinder. Undervisningen och miljön vid folkhögskolorna har visat sig vara av stor betydelse för dem. Många folkhögskolor har skaffat sig de specialkunskaper och erfarenheter som ofta krävs för att möta och utbilda människor med funktionshinder. Folkhögskolan är speciell i detta sammanhang genom att den erbjuder längre kurser som vänder sig särskilt till människor med funktionshinder. Utöver dessa kurser anordnas också s.k. anpassningskurser – korta kurser som vänder sig till vuxna som nyligen drabbats av ett funktionshinder och till deras anhöriga. Många folkhögskolor erbjuder internat. Det råder dock oklarheter om hur särskilt anpassat internatboende, habilitering och assistans inom folkhögskolan skall finansieras. När det gäller dessa kostnader handlar det ofta om huruvida kommuner respektive landsting förklarar sig villiga att bistå den funktionshindrade med bidrag.

Finansieringsfrågor för deltagare i folkhögskolan med behov av särskilt anpassat internatboende, assistans och habiliteringsinsatser är viktiga för folkhögskolornas möjligheter att nå de handikapppolitiska målen. Utvärderingen bör belysa i vilken utsträckning undervisning och stöd anpassas till olika individers behov.

Folkbildningens egna utvärderingar

Inom folkbildningen pågår ett omfattande utvärderingsarbete. Detta arbete är värdefullt och ger såväl folkbildningen som regeringen möjlighet till djupare analyser. Genom att ett stort antal utvärderingsprojekt påbörjats under de gångna åren har folkbildningen belysts utifrån flera synvinklar. Utredningen bör belysa om och i så fall på vilket sätt den av folkbildningen självinitierade utvärderingen har påverkat verksamheten. Utredaren bör så långt

möjligt utnyttja det utvärderingsarbete som genomförts och som pågår inom folkbildningen.

Former för utredarens arbete

Utredaren skall samråda med folkbildningens egna organisationer, företrädare för huvudmännen samt företrädare för deltagare i folkbildningen. Utredaren skall vidare informera sig om de utvärderingsinsatser som initieras av bl.a. Folkbildningsrådet. Insamling eller samutnyttjande av data kan på det viset underlätta arbetet, samtidigt som antalet uppgiftsinsamlingar kan begränsas.

Utvärderingen skall i allt väsentligt genomföras i form av delstudier som genomförs på utredarens uppdrag av forskningsinstitutioner och andra lämpliga uppdragstagare.

Redovisning av uppdraget

Om utredaren bedömer det lämpligt bör utvärderingsresultaten kunna presenteras i delrapporter under arbetets gång. Uppdraget skall vara slutfört och en samlad bedömning redovisas till Utbildningsdepartementet senast den 15 mars 2004.

(Utbildningsdepartementet)

De tio studieförbunden

Arbetarnas bildningsförbund (ABF), bildat 1912, har sin bas i arbetarrörelsens fackliga och politiska delar, konsumentkooperationen och hyresgäströrelsen. Bland medlemsorganisationer finns också flera handikapporganisationer, invandrarorganisationer samt den största pensionärsorganisationen, PRO.

Folkuniversitetet (FU), bildat 1942, skiljer sig från de övriga studieförbunden genom att förbundet har sin utgångspunkt i universitetsvärlden. FU är en sammanslutning mellan Kursverksamheterna vid universiteten i Stockholm, Uppsala, Göteborg, Lund och Umeå.

Studieförbundet Bilda – för kyrka och samhälle – är från våren 2003 namnet på Frikyrkliga studieförbundet (FS). Förbundet, som bildades 1947, har organiserats inom ramen för de kyrkosamfund som växte fram ur 1800-talets väckelserörelse. Sedan ett par årtionden ingår i Bilda också en rad ortodoxa kyrkor som genom invandring etablerat sig i vårt land.

Studieförbundet Medborgarskolan (Mbsk), bildat 1940, är knutet till Moderata samlingspartiet och organisationer som Aktiv ungdom och Förbundet Aktiva Seniorer.

Nykerhetsrörelsens Bildningsverksamhet (NBV) bildades 1971 genom samgående mellan tre tidigare studieförbund inom nykerhetsrörelsen. Ursprunget finns inom den klassiska nykerhetsrörelsen, men inrymmer nu också ett antal organisationer som är aktiva i miljö- och hälsofrågor liksom livsstilsfrågor relaterade till droger. Under de senaste åren har ett samarbete med muslimska grupper, främst bosnier utvecklats.

Studiefrämjandet (Sfr) har sina rötter inom Jordbrukarungdomens förbund och antog sitt nuvarande namn 1959. Sfr har utvecklats till att vara ett studieförbund för miljö- och friluftorganisationer samt kulturorganisationer. Bland medlemmarna finns också jakt och fiskeorganisationer.

Sensus studieförbund hette tidigare Sveriges Kyrkliga Studieförbund. Medlemsorganisationer är Svenska kyrkan och organisationer med anknytning till denna, Katolska kyrkan i Sverige samt ett antal andra organisationer. Under 2002 gick Sensus samman med KFUK-KFUM:s studieförbund och KFUK-KFUM är därmed också medlem i Sensus. Sensus har under 2002 etablerat ett samarbete med Islamiska studieförbundet Ibn Rushd.

SISU Idrottsutbildarna, Svenska Idrottsrörelsens studieförbund, är det yngsta av studieförbunden, bildat 1986. Medlemsorganisationerna finns inom eller i nära anslutning till idrottsrörelsen och verksamheten är så gott som helt inriktad på att tillgodose idrottens behov av utbildning för funktionärer och ledare.

Studieförbundet Vuxenskolan (SV) bildades 1967 genom samgående mellan Svenska landsbygdens studieförbund och Liberala studieförbundet. Förbundets verksamhet har sin bas inom landsbygdens organisationer samt de politiska partierna Centern och Folkpartiet Liberalerna.

Tjänstemännens Bildningsverksamhet (TBV), bildat 1935, har som medlemmar TCO och ett antal fackliga tjänstemannaorganisationer.

Folkhögskolor

Rörelsefolkhögskolor

Alma folkhögskola, Stockholm	Hjo folkhögskola, Hjo
Arbetarrörelsens folkhögskola, Göteborg	Hjälmareds folkhögskola, Alingsås
Axevalla folkhögskola, Axvall	Folkhögskolan Hvilan, Åkarp
Birkagårdens folkhögskola, Stockholm	Hyllie Park folkhögskola, Malmö
Bona folkhögskola, Motala	Hållands folkhögskola, Undersåker
Bosöns idrottsfolkhögskola, Lidingö	Hällefors folkhögskola, Hällefors
Botkyrka folkhögskola, Norsborg	Härnösands folkhögskola, Härnösand
Braheskolan – Visingsö folkhögskola, Visingsö	Hästsportens folkhögskola, Kolbäck
Brunnsviks folkhögskola, Ludvika	Jakobsbergs folkhögskola, Järfälla
Dalarö folkhögskola, Dalarö	Jämshögs folkhögskola, Jämshög
Dalkarlså folkhögskola, Bygdeå	Kaggeholms folkhögskola, Ekerö
Edelviks folkhögskola, Burträsk	Kalix folkhögskola, Kalix
Eslövs folkhögskola, Eslöv	Karlskoga folkhögskola, Karlskoga
FiA, Folkhögskolan i Angered	Kjesätters folkhögskola, Vingåker
Finska folkhögskolan, Angered	Kvarnby folkhögskola, Malmö
Framnäs folkhögskola, Öjebyn	Kvinnofolkhögskolan, Göteborg
Fridhems folkhögskola, Svalöv	Lidingö folkhögskola, Lidingö
Furuboda folkhögskola; Åhus	Liljeholmens folkhögskola, Rimforsa
Färnebo folkhögskola, Österfärnebo	Lillsveds idrottsfolkhögskola, Värmdö
Företagarnas folkhögskola, Leksand	Litorina folkhögskola, Karlskrona
Geijerskolan, Ransäter	Ljungskile folkhögskola, Ljungskile
Glimåkra folkhögskola, Glimåkra	Långbro folkhögskola; Älvsjö
Hagabergs folkhögskola, Södertälje	Långholmens folkhögskola, Stockholm
Hellidens folkhögskola, Tidaholm	Malmfältens folkhögskola, Kiruna
Helsjöns folkhögskola, Horred	Malmö folkhögskola, Malmö

forts. Rörelsefolkhögskolor

Mariannelunds folkhögskola, Mariannelund	Strömbäcks folkhögskola, Umeå
Marieborgs folkhögskola, Norrköping	Sundbybergs folkhögskola, Sundbyberg
Markaryds folkhögskola, Markaryd	Sunderby folkhögskola, Sunderbyn
Medlefors folkhögskola, Skellefteå	Sundsgårdens folkhögskola, Helsingborg
Mellansels folkhögskola, Mellansel	SverigeFinska folkhögskolan, Haparanda
MKFC-Stockholms folkhögskola, Stockholm	Södertörns folkhögskola, Haninge
Mo Gård folkhögskola, Finspång	Södra Vätterbygdens folkhögskola, Jönköping
Mullsjö folkhögskola, Mullsjö	Tollare folkhögskola, Saltsjö-Boo
Nordens folkhögskola Biskops-Arnö, Bålsta	Tornedalens folkhögskola, Övertorneå
Nordiska folkhögskolan, Kungälv	Vadstena folkhögskola, Vadstena
Nordvästra Skånes folkhögskola, MunkaLjungby	Valjevikens folkhögskola, Sölvesborg
Nyköpings folkhögskola, Nyköping	Valla folkhögskola, Linköping
Oskarshamns folkhögskola, Oskarshamn	Viebäcks folkhögskola, Nässjö
PRO:s folkhögskola, Gysinge	Viskadalens folkhögskola, Seglora
Runö folkhögskola, Åkersberga	Folkhögskolan Vårdinge By, Mölnbo
Röda Korsets folkhögskola, Mariefred	Väddö folkhögskola, Väddö
S:t Sigfrids folkhögskola, Växjö	Västanviks folkhögskola, Leksand
S:ta Birgittas folkhögskola, Stockholm	Västerås folkhögskola, Västerås
S:ta Maria folkhögskola, Malmö	Wendelsbergs folkhögskola, Mölnlycke
Sigtuna folkhögskola, Sigstuna	Ädelfors folkhögskola, Holsbybrunn
Sjöviks folkhögskola, Krylbo	Älvsby folkhögskola, Älvsbyn
Skarpnäcks folkhögskola, Skarpnäck	Önnestads folkhögskola, Önnestad
Skeppsholmens folkhögskola, Stockholm	Örenäs folkhögskola, Glumslöv
Skurups folkhögskola, Skurup	Österlens folkhögskola, Tomelilla
Solviks folkhögskola, Kåge	Östra Grevie folkhögskola, Vellinge
Sommenbygdens folkhögskola, Tranås	
Stadsmissionens folkhögskola, Stockholm	
Stensunds folkhögskola, Trosa	

Landstingsfolkhögskolor

Billströmska folkhögskolan, Kållekärr	Kyrkeruds folkhögskola, Årjäng
Birka folkhögskola, Ås	Kävesta folkhögskola, Sköllersta
Blekinge läns folkhögskola, Bräkne-Hoby	Lunnevals folkhögskola, Vikingstad
Bollnäs folkhögskola, Bollnäs	Löftadalens folkhögskola, Åsa
Bäckedals folkhögskola, Sveg	Malungs folkhögskola, Malung
Dalslands folkhögskola, Färgelanda	Molkoms folkhögskola, Molkom
Eskilstuna folkhögskola, Eskilstuna	Mora folkhögskola, Mora
Fellingsbro folkhögskola, Fellingsbro	Skinnskattebergs folkhögskola, Skinnskatteberg
Fornby folkhögskola, Borlänge	Storumans folkhögskola, Storuman
Forsa folkhögskola, Forsa	Sörängens folkhögskola, Nässjö
Fristads folkhögskola, Fristad	Tärna folkhögskola, Sala
Gamleby folkhögskola, Gamleby	Vara folkhögskola, Vara
Gotlands läns folkhögskola, Hemse	Wiks folkhögskola, Balingsta
Grebbestads folkhögskola, Grebbestad	Vimmerby folkhögskola, Vimmerby
Grimslövs folkhögskola, Grimslöv	Vindelns folkhögskola, Vindeln
Göteborgs folkhögskola, Göteborg	Folkhögskolan Värnamo, Värnamo
Hampnäs folkhögskola, Själebad	Västerbergs folkhögskola, Storvik
Hola folkhögskola, Nyland	Åsta folkhögskola, Fränsta
Högalids folkhögskola, Kalmar	Åsa folkhögskola, Sköldinge
Ingesunds folkhögskola, Arvika	Ölands folkhögskola, Färjestaden
Katrinebergs folkhögskola, Vessigebo	Örebro folkhögskola, Örebro
Klarälvdalens folkhögskola, Stöllet	
Kristinehamns folkhögskola KPS, Kristinehamn	

Folkbildningsrådets utvärderingsrapporter

Folkbildningsrådets första rapport som var ett resultat av utvärderingsarbetet publicerades 1994. Sedan dess har ett stort antal rapporter tagits fram. Bilaga 4 ger en aktuell uppställning (februari 2004) av FBR:s projektrapporter sorterade områdesvis.

Utvärdering

Folkbildning i förändring – kvalitetskriterier för utvärdering av folkbildning (1994). Lena Lindgren.

Rapporten var en förstudie till
Kan en filthatt stärka demokratin? Om mål och ideal i folkbildningen (1997). Lena Lindgren och Mohamed Chaib.

Folkbildningsrådets sammanfattande utvärderingsrapport 1993–997.

Pedagogik/lärande

Studier i förening. Några medlemmars tankar om demokrati och cirkelstudier i folkrörelser (1996). Per Hartman.

Lärande i studiecirkel – en studie av en pedagogisk miljö (1998).

Lena Borgström, Petros Gougoulakis, Robert Höghielm.

Cirkelledarskapet – en intervju- och enkätstudie med cirkelledare (2000). Eva Andersson.

Till de båda senare har rådet tagit fram ett diskussionsmaterial.

Kultur

Skapandets mångfald. Om kultur och kulturverksamhet inom folkbildningen (2000). Birgitta Ekman och Margareta Andersson. Utgjorde tillsammans med andra publikationer underlag för

Kultur i studieförbunden. Kulturens varp och mångskiftande inslag (2002). Karin Perers.

Deltagande i studiecirkelar

Vilka deltar i studiecirkelar. Rapport från en undersökning av deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet hösten 1992 (1994), Vilka deltar i studiecirkelar II. Rapport från en undersökning av deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet hösten 1995 (1996), Studiecirkeldeltagare 2000? Rapport från en studie av deltagare i studieförbundens cirkelverksamhet studieåret 2000 (2002).

Samtliga rapporter har gjorts av Alvar Svensson.

Deltagare med funktionshinder

Folkbildningen och deltagare med funktionshinder, förutsättningar och möjligheter i sex kommuner vid 44 folkhögskolor (1995). Hans Dahlgren.

Funktionshindrade och folkhögskolan – perspektiv på empowerment genom folkbildning (2000). Ola Hemström.

Invandrare och folkbildning

Folkhögskolan som mångkulturell mötesplats (1998).

Folkbildning i ett mångfaldigt samhälle – segregerad verksamhet med integrerande syfte (1999).

Båda rapporterna har skrivits av Lisbeth Eriksson.

Arbetsmarknadsinriktad folkbildning

Excellens i flexibilitet (1997). Lena Lindgren.

Kunskapslyftet på folkhögskolan – deltagarnas motiv för val av folkhögskola och deras syn på undervisningen (2000). Eva Andersson, Monica Larsson, Gun-Britt Wärwik. Till den senare rapporten har FBR tagit fram en samtalshandledning.

Folkbildningsforskning

Folkbildningsforskning – en kunskapsöversikt (1998). Gunnar Sundgren.

Folkhögskolor

Nya folkhögskolor. En uppföljning av de tjugo folkhögskolor som blivit självständiga under perioden 1991–2000 (2003). Rolf Berndtsson.

IT-stött lärande

IT-stött lärande i folkbildningen. En utvärdering av utvecklings-satsningar 1999–2001 (2002). Per Andersson.

Folkbildningens IT-mönster. En kartläggning och analys av nuläge och förutsättningar att använda modern informationsteknik (2004). Inger Landström.

Demokrati

Medborgarbildning i lokalsamhället (2002). Laila Niklasson.

Röster om folkbildning och demokrati, en rapport från projektet

Folkbildningen och de demokratiska utmaningarna (2001).

Till rapporterna finns ett gemensamt diskussionsmaterial.